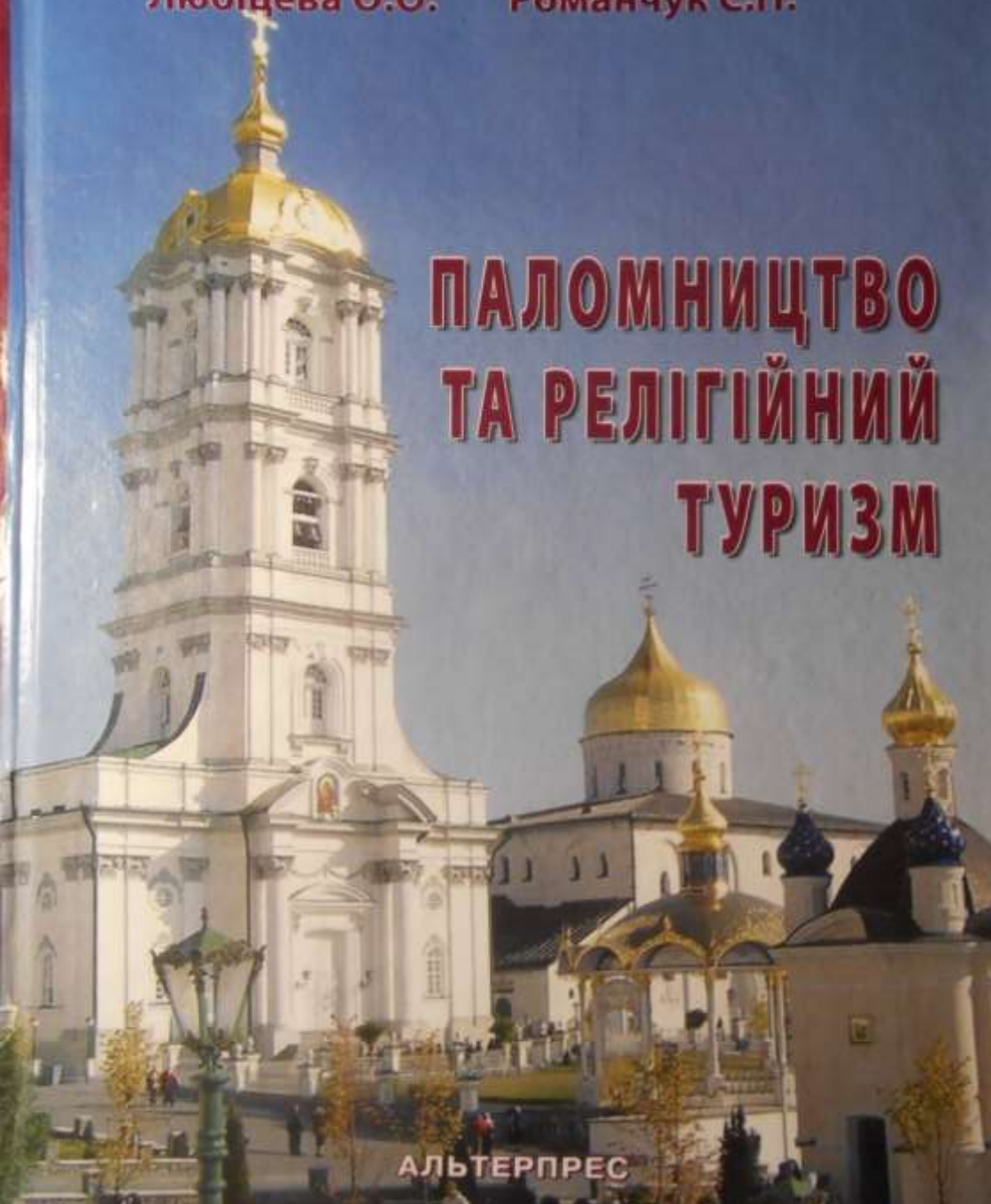




Бібліотека професійного менеджера

Любіцева О.О. Романчук С.П.

ПАЛОМНИЦТВО ТА РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ



АЛЬТЕРПРЕС

О.О. Любіцева
С.П. Романчук

ПАЛОМНИЦТВО ТА РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ

Навчальний посібник

Київ
«Альтерпрес»
2011

УДК 910.2+796.5
ББК 518, 113
Л 93

Серія «Бібліотека професійного менеджера»

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного
факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 14.09.2009 р.)*

Любіцева О.О., Романчук С.П.

Л 93 Паломництво та релігійний туризм : Навчальний
посібник. К.: — Альтерпрес, 2011. — с. 416

ISBN 966-542-244-8 (серія)
ISBN 978-966-542-448-2

Розглядається паломництво як явище культури та його відмінні від релігійного туризму, традиції сакралізації, сакральні об'єкти та ландшафти світу. Характеризується традиція християнського, мусульманського, іудейського та паломництва в інших релігіях відповідно до україноцентричної ідеї викладу матеріалу. Окрема увага приділена розвитку паломництва та релігійного туризму в Україні. Подається історико-географічний нарис розвитку паломництва в Україні з найдавніших часів та стан цього питання в країні на даний час.

УДК 910.2+796.5
ББК 518, 113

ISBN 966-542-244-8 (серія)

© Любіцева О.О.,
Романчук С.П., 2011

ISBN 978-966-542-448-8

© «Альтерпрес», 2011

АВТОРСЬКЕ СЛОВО

Задум зробити історико-географічне дослідження українського паломництва з'явився напередодні двухтисячоліття від Різдва Христового і з того часу розпочався збір матеріалів та робота з джерелами інформації.

Під українським паломництвом ми розуміємо подорож до святих місць на теренах України християн та вірних інших релігій і конфесій та подорож українців до святинь за її межами. В побудові матеріалу використаний україноцентричний підхід, чим і обумовлена структура книги.

Релігійні догмати чи певні події релігійного життя розглядаються тільки в тій мірі, в якій, на нашу думку, вони необхідні, щоб пояснити сакралізацію місця. Ми свідомо намагалися не торкатися цих питань, оскільки існує широке коло релігійної, релігієзнавчої літератури, присвяченої їх розгляду і повторюватись немає потреби. В той же час неможливо не відобразити в роботі поняттєво-термінологічного апарату, основних понять, на яких ґрунтується паломницька традиція. Тільки в такому сенсі ми в роботі торкалися догматів, явищ та подій релігійного життя.

Мета книги: показати розвиток паломницького руху, стійкість паломницької традиції як елемента традиційної української культури, а також сучасний стан ринку релігійного туризму та паломництва і можливості України на цьому ринку. Зазначена мета відображена в назві книги «Паломництво та релігійний туризм». Вважаємо за необхідне одразу з пояснити назву, оскільки в літературі, особливо тій, що присвячена туризму, найчастіше використовується термін «релігійний туризм», куди відносять будь-яку подорож до святих місць.

Така назва відображає роль паломництва як предтечі туризму. Історично саме розмах паломництва обумовив практику організації подорожей, розвиток інфраструктури з обслуговування потреб подорожуючих. Релігійний туризм виник значно пізніше. Можна з впевненістю стверджувати, що своїм виникненням він завдячує зростанню культурного рівня населення економічно розвинених

країн на етапі індустріалізації, певним зрушенням в соціальній структурі суспільства, що дозволило подорожувати більшій частині населення і одними з перших об'єктів, які викликали цікавість і бажання особисто їх відвідати, стали сакральні об'єкти.

В чому ж ми вбачаємо спільне та відмінне паломництва та релігійного туризму, оскільки в самій назві розрізняємо їх? Спільними є сакральні об'єкти та інфраструктура. Відмінним: мотивація до здійснення подорожі, її мета, а звідси й організаційні засади та змістовне наповнення програми подорожування.

Значний обсяг інформації та її різноманітність ускладнили роботу над книгою. Однак автори сподіваються, що певною мірою вдалося втілити задум і показати розвиток паломництва в Україні як стійкої культурної традиції, та сучасний стан паломницького руху й можливості розвитку релігійного туризму в Україні, її конкурентоспроможність і значні можливості в цьому виді подорожування.

Пропонований навчальний посібник спрямований на те, щоб розкрити особливості туристичної діяльності в одному з найбільш традиційних видів подорожування, який, водночас, зазнає постійних змін відповідно до змінних потреб споживачів.

Автори будуть щиро вдячні всім, хто висловить конструктивні зауваження, спрямовані на поліпшення змісту книги.

Висловлюємо також щирі вдячності колективу видавництва «Альтерпрес» за сприяння у виданні.

Розділ I

ПАЛОМНИЦТВО ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ

1.1. Традиція паломництва

Люди, прагнучи досягнути Всесвіту, в процесі свого розвитку створювали різні ідеологічні доктрини, які в той чи інший спосіб пояснювали оточуючий світ: світ природи, світ людини, взаємини людини і природи, взаємини людей між собою, ставлення людини до самої себе, тобто формували те, що пізніше філософи нарекли картиною світу. Така картина може бути міфологічною, теологічною, науковою, еклектичною, поєднуючи різні елементи.

Віра супроводжує всю історію людства і стільки ж, скільки існує віра, нам відомо про паломництво як подорож, яка здійснюється до святих місць з метою поклоніння, здійснення певних актів віри. «Віра, що молитва більш дієва в певних місцевостях, які мають те чи інше відношення до божества», і є суттю паломництва, його основною мотивацією, як зазначалося в «Енциклопедичному словнику» Ф.А.Брокгауза та І.А.Ефрона (1897р.) [80, т.ХХІІ, с.643]. Паломництво як благочесні подорожі супроводили всю історію людства і відбувались або за релігійними приписами, або за непереборним душевним потягом. Віра в святість певних місцевостей, пов'язаних з Богом, існувала вже у народів стародавнього світу як і бажання відвідати святині, долучитись до святості місць, визнаних такими, зняти тягар гріхів, відчути радість від здійсненого. Все це так само властиве людству, як і релігійне відчуття. Релігійність, слідування догматам віри невіддільне від здійснення подорожі до місць, пов'язаних з

діяннями святих, подіями, яким надано сакрального змісту, до осередків сакрального.

Таким чином, паломництво невіддільне від сакральних місць, тобто від місцевості або об'єкту/об'єктів, яким надаються сакральні (священні) функції. Існує багато версій щодо традиції сакралізації, яка притаманна всім релігіям, як традиційним, так і новітнім. Варто прийняти як факт, що для людської культури притаманна традиція сакралізації або надання місцевостям, об'єктам, явищам надприродних функцій.

Паломництво (лат. *palm* - пальма) – подорож вірян, здійснювана до святих місць з релігійною метою. Той, хто здійснює таку подорож – паломник. Спочатку так називали тільки особу, яка здійснювала подорож (поклоніння) до Палестини, на знак чого звідти привозили гілочку пальми. Однак в різні часи і в різних регіонах існували інші назви. Прочанин, богомолець – в Україні; странник, поклонник – в Росії; пілігрим, паломник – на Заході; хаджі – на Сході. Цими назвами позначали людину, що здійснює або здійснила подорож до Святинь, Святих Місць, Святої Землі. В цих назвах відбиті не тільки мовні особливості, а й сам зміст дії – людина здійснювала тривалу, ризиковану, повну незгод подорож за межі країни проживання. Тих, хто здійснював поклоніння в межах країни проживання, називали прочанами, богомольцями тощо. Поступово такі відміни стерлися і ці поняття стали синонімами. В сучасній літературі термін «паломництво» означає подорож з релігійною, духовною метою, незалежно куди і хто її здійснює.

Значення паломництва в суспільному житті визначається його духовно-просвітницькою, загальноосвітньою місією. Здавна монастирі були центрами не тільки духовними, а й центрами освіти, збереження історичного та культурного надбання, його примноження та поширення. Паломницький рух, захоплюючи маси людей, має ще й місіонерську функцію, сприяючи поширенню релігії, та благодійну функцію, оскільки дозволяє за рахунок надходжень від пожертв прочан не тільки утримувати громади, монастирі, інші релігійні організації, а й здійснювати певні благодійні акції (допомога хворим є найпоширенішою і найтрадиційнішою з них).

Паломництво як феномен культури є міждисциплінарним об'єктом дослідження, який вивчають філософи, релігієзнавці, культурологи, історики, психологи, соціологи. Але не тільки

гуманітарні науки долучені до дослідження цього феномену, в останні десятиріччя паломництво вивчається географами, архітекторами, юристами, економістами тощо. Паломництво сформувало цілий пласт літератури, представлений описами подорожей до святих місць. Перший такий опис відомий ще з IV ст., тобто з того часу, як почала формуватися традиція християнського паломництва до Святої Землі [80, с.643]. Саме паломництво сприяло формуванню окремого літературного жанру – путівників. Перший з відомих путівників до Святої Землі – Бордоський путівник 333 р.- з'явився також на початку християнського паломництва як забезпечення інформаційних потреб паломників, що свідчить про наявність вже на ранніх етапах досить стійкої традиції паломництва християн до Святої Землі, а контингент читачів путівника можна охарактеризувати як такий, що належали до високого соціального стану, оскільки могли скористатися путівником (як відомо, книжки в той час коштували дорого, а грамотність була привілеєм певних верст населення).

Подорож до святих місць з метою поклоніння була притаманна для всіх часів і всіх релігій. Давні греки й римляни здійснювали подорожі до віддалених храмів, святих гаїв, джерел і печер. Відвідували храми Єгипту, Близького Сходу, Причорномор'я - місця, сакралізовані завдяки історії і міфології.

Не лякали довгі й важкі шляхи і наших далеких предків. Геродот, згадуючи гіпербореїв, розповів про них Гесіода і Гомера (VIIст.до Р.Х.), переповідає перекази мешканців острова Делос, де начеб-то народились Аполлон та його сестра Артеміда і де було розташоване святилище Артеміди. Делосці переказували про принаймні два паломництва дівчат з Гіпербореї, що приносили в дар від співвітчизників жертovní снопи пшениці. На їх честь в певні дні збирались делоські жінки і співали гімн, в якому згадувались імена паломниць.

В давньому Ізраїлі паломництво було пов'язане з обрядовістю складання жертв Яхве. За законом Мойсея три рази на рік на кожне з трьох великих свят (Пасха, П'ятидесятниця і Куці) всі чоловіки повинні були з'явитись перед лице Господа, тобто в головне святилище. Коли був побудований Соломонів храм в Єрусалимі і в нього перенесли ковчег Заповіту, напередодні свят шляхи до Єрусалиму були заповнені десятками тисяч так званих "святкових" паломників. До

їх прийому ретельно готувались: ремонтували шляхи, створювали запаси води та їжі. Ночівлю мешканці Єрусалиму надавали безкоштовно, на користь хазяїв надходили лише шкіри жертвних ягнят. Як правовірний іудей багато разів здійснював святкове паломництво до Єрусалиму і Ісус Христос, спочатку в колі сім'ї, а потім з учнями та послідовниками.

Цікавим фактом є те, що навіть у важкі часи, часи військових дій паломництво не припиняється, вони тільки зменшується, що пов'язане із зростанням небезпеки подорожування, розривом традиційних зв'язків, руйнуванням форм організації паломництва.

Однією з найхарактерніших особливостей подорожей з релігійною метою в наш час є їх власна ритмічність, позасезонність, обумовлена в першу чергу календарними релігійними святами. В багатьох країнах релігійні свята закріплені на державному рівні як національні, що сприяє утворенню масиву вільного часу і здійсненню паломницьких або релігійних турів.

Місцями паломництва в усі часи були природні або антропогенні об'єкти, визначені священними (сакральними). Категорія священного визначається як те, що має святість, освячене, пов'язане з релігійним культом, шановане, заповітне, тобто особливо цінне, містичне. Релігійний підхід до сакралізації пов'язаний з видіннями, дивами, діяннями засновників релігій, їх послідовників, з центрами духовного життя. Існують й інші підходи до сакралізації, коли сакральними пропонується визнавати також некрополі – місця, пов'язані з похованням видатних осіб (не обов'язково релігійних) або місця, пов'язані з видатними історичними подіями, або, узагальнюючи, «центри сили», в яких паломник здобуває додаткову енергію, завдяки долученню до функцій, які виконують сакральні місця/об'єкти. Такими функціями є:

- 1) *консолідує* – культовий об'єкт є умовним центром певної території, в межах якої проживає релігійна громада;
- 2) *медіаторна* – культовий об'єкт виконує посередницьку роль між людиною та Богом в релігійній структурі всесвіту;
- 3) *комунікативна* – культовий об'єкт є центром суспільного життя;
- 4) *протекторна* – об'єкт або сили, що стоять за ним, захищають людей, які проживають на певній території або входять до певного соціального угруповання;
- 5) *лікувальна* – об'єкт сприяє оздоровленню, одужанню;

б) *природоохоронна* – об'єкт сприяє збереженню довкілля. [80,с.6-7].

Очевидно, що на різних щаблях історії людства і в різних історико-культурних регіонах могли реалізуватись найрізноманітніші сценарії сакралізації.

За первісних релігійних уявлень, пов'язаних з культом природи, причиною сакралізації ландшафту є його унікальність в регіоні щодо пейзажних, ресурсних, лікувальних особливостей, комфортних чи дискомфортних властивостей (скелі химерних обрисів і кольору; джерела з лікувальними властивостями або в безводному районі; печери, карстові провали; дерева унікальних розмірів і віку; гаї з рідкісних порід дерев тощо).

З розвитком цивілізаційного процесу, релігійних систем і інформаційних зв'язків об'єктами сакралізації стають ландшафтні комплекси більш високого рангу: гори і гірські системи (Олімп, Фудзіяма, Гімалаї), річки з прилеглими ландшафтами (Ніл, Ганг). Однак на цьому етапі сакралізація ландшафтів починає пов'язуватись з культом обожнюваних предків, героями, засновниками релігій, пророками, святими, що характерно для більшості Святих Місць сучасних світових релігій, а ландшафти самі по собі входять в релігійну систему не як природні утворення, а як творіння. В залежності від релігійної системи відношення до цього творіння може бути прямо протилежне: від захвату перед досконалістю творіння до суто прагматичного.

Значна частина Святих Місць сучасних світових релігій сакралізувалась завдяки діяльності святих, храмам зі священними реліквіями, чудотворцям і чудотворним іконам. Більшість Святих Місць відрізняється мальовничістю й неординарністю природного тла і розташовані на місцях святинь попередніх релігій.

Таким чином, сакралізація або факт надання місцю/об'єкту сакральної (священої) функції, пов'язаний з фіксацією особливо цінного, містичного в першу чергу відноситься до релігії. Хоча в практиці відомі випадки сакралізації місць, пов'язаних з культом предків, державною владою, творчою геніальністю, ратним героїзмом тощо. Звідси, можна говорити про релігійну сакралізацію та світську сакралізацію і відповідно розділяти ці два підходи. В даному разі мова йде про релігійну сакралізацію і паломництво як дію, спрямовану на відвідання святині з метою

поклоніння і здійснення релігійних обрядів (моління, надання пожертви, чи, навпаки, збору пожертв і т.д.) Сакралізація за сутністю є наданням певному місцю особливого статусу, цінність якого визначається його роллю в релігійній свідомості вірних. Це поняття формується завдяки особливостям людської психіки, закріплюється в свідомості і набуває відповідного статусу завдяки релігійним діям. Звідси, сакральні об'єкти/місця передбачають певну ієрархію за шкалою релігійної цінності для вірних певної релігії, що дозволяє ієрархізувати їх за рівнями:

- 1) світового рівня – Свята Земля;
- 2) регіонального рівня – найбільш шановані святині для вірних кожної світової та регіональної релігії;
- 3) місцевого рівня – найбільш шановані святині для вірних локальних та місцевих релігій [47, с.27].

Сакралізація об'єктів/місць є певним «відгуком» людства на відчуття проявів божественного в довкіллі, намаганням закріпити це відчуття в певних місцях, де ця божественна сила проявляється й відчувається найбільше. При всій індивідуальній мотивації до здійснення паломництва, його метою є отримання благодаті в священному місці, тобто прагнення шляхом особистої присутності долучитися до магічної сили святині. Тому й обрядовість, пов'язана з відвіданням святинь та поклонінням ним, досить великою мірою співпадає в різних релігіях. Наприклад, обхід святині з метою отримання прощення за гріхи, захоронення в межах освяченої території тощо.

Паломництво до сакральних місць є виявом прагнення до спілкування з ними. Для виникнення такого прагнення повинен сформуватися образ Святого Місця і образ дуже привабливий, інакше важко пояснити, як в давні часи люди наважувались долати тяжкий і небезпечний шлях в сотні і тисячі кілометрів. Цей уявний образ трансформувався в процесі спілкування зі Святим Місцем, але залишався суб'єктивним. Разом з паломниками цей образ повертався на батьківщину, створюючи передумови для нових паломництв. Так формувалась і підтримувалась традиція паломництва, закріплюючись в психології вірян як дія «угодна Богу».

Паломництво є свідомою дією, спрямованою на задоволення людиною своїх духовних потреб. З паломницькою подорожжю пов'язувались завжди й у всіх релігіях сподівання на краще (одужання, сприяння справам, повернення душевного спокою

тощо). Саме така мотивація спонукала і спонукає людину полишити місце проживання і звичне середовище і долати важкий і часто небезпечний шлях. Паломництво можна вважати предтечею туризму, адже мотивацією паломництва була некомерційна мета, так само, як визначена мета туризму відповідно до міжнародних документів.

З розвитком туризму як форми рекреаційної діяльності, що виникла і розвинулась в індустріальну епоху суспільного розвитку, став вживатися термін «релігійний туризм», який часто використовується як синонім паломництва. Побутує й інша думка, за якою паломництво та туризм розведені по шкалі мотивацій до подорожування як її протилежні точки, де релігійний туризм як різновид культурно-пізнавального, тільки «дотичний» до об'єктів паломництва. На нашу думку, поняття паломництва та релігійного туризму є відмінними, їх треба розрізняти і не плутати, оскільки така плутанина негативно позначається в першу чергу на туристичній діяльності, її статистичному обліку та оцінці якості продукту (таблиця 1)

Таблиця 1 - *Спільні та відмінні риси паломництва і релігійного туризму*

	Паломництво	Релігійний туризм
Спільне:	<i>об'єкти показу</i> - сакральні об'єкти, які також виступають об'єктами культурно-пізнавального туризму; <i>час подорожі</i> – релігійні свята; <i>інфраструктура</i> – транспортна, розміщення, харчування; <i>формальності</i> - паспорти, візи, проїзні документи	
Відмінне:	<i>мотивація</i>	
	релігійна	пізнавальна
	<i>мета подорожі</i>	
	слідування догматам віри	поглиблене вивчення певної релігії (релігієзнавча практика)
	<i>форма організації</i>	
	релігійні організації	туристичні підприємства
	<i>сутність та зміст екскурсій, форма подачі екскурсійного матеріалу</i>	
	відповідно до релігійних догматів	відповідно до тематики

Основною відміною паломницьких та релігійних турів є контингент споживачів. В першому випадку – це вірні певної релігії, які відправляються в подорож заради реалізації своєї духовної мети, в процесі якої передбачається здійснення певних релігійних дій відповідно до догматів даної віри. Паломництво здійснюється за благословенням Церкви і розглядається як своєрідне богослужіння. Для багатьох паломників подорож до святині є такою ж важливою як сама святиня, тобто сам акт паломництва, його атмосфера є не менш важливим для паломника за своїм значенням, ніж відвідання власне сакральних місць, хоча метою є поклоніння святиням. Такий підхід дозволяє розглядати паломництво як цілісний, нерозривний процес, в основі якого лежить духовність (спілкування з Богом, спілкування з єдиновірцями). Паломники відправляються в подорож із благословення, часто це бувають групові подорожі, організовані релігійною організацією. Паломники відповідно традиції мають менше уваги приділяти зручностям (розміщення, харчування, якість обслуговування), а більше дбати про духовне зростання. Тому паломницькі подорожі здебільшого здешевлені, часто розраховані на ночівлі в монастирях, храмах, наметових містечках, а вибір їжі обмежений. Екскурсія по сакральних місцях для паломника не є формою просвітництва, має здебільшого допоміжне значення, «прив'язуючи» релігійну інформацію до конкретних місць та об'єктів, зміст екскурсії має переважно базуватися на догматах та спрямовуватись на їх дотримання, а форма проведення – відповідати релігійній традиції.

В іншому разі в подорож по сакральних місцях відправляються не обов'язково вірні даної релігії (конфесії) або атеїсти і їх метою не є здійснення поклоніння, релігійних дій (може бути спостереження за ними), а основною мотивацією, що спонукає до подорожі релігійного туриста, є цікавість до релігії: її об'єктів, обрядів з метою поглибленого вивчення, дослідження. Тому часто такі подорожі називають практичним релігієзнавством. Водночас, мотивація у релігійного туриста може змінюватись в процесі подорожі, навіть без усвідомлення цього самим туристом. Тому, незважаючи на наявні відміни, між цими двома видами подорожей не можна проводити різкої грані. До того ж сьогодні різниця між традиційним паломництвом і туризмом поступово

зменшується, спостерігається своєрідний «зустрічний рух» завдяки, з одного боку, змінам в традиційних формах паломництва, з іншого, популяризації сакральних місць, що призводить до їх комерціалізації через зростання туристичних потоків до сакральних об'єктів. Релігійний туризм є сегментом ринку туристичних послуг, напрямком спеціалізації в діяльності туроператорів, які розробляють відповідний туристичний продукт за ринковими принципами. Цей продукт реалізується за певним класом обслуговування (розміщення, харчування), а цінова політика визначається кон'юнктурою ринку. Тобто використовуються готелі, інші засоби розміщення та харчування туристів, заклади дозвілля для урізноманітнення туристичного продукту. Особливого значення в релігійному турі набувають екскурсії, зміст яких має відповідати запитам туристів, які поглиблено вивчають певну релігію або сакральне місце.

Між паломництвом та релігійним туризмом на мотиваційній шкалі можна виділити науково-релігійний туризм або поїздки науковців, які займаються питаннями релігії, з науковою метою.

До різновидів релігійно вмотивованого туризму можна віднести такий, що отримав назву духовно-паломницького туризму і розвивається паралельно традиційному. Такий туризм поки що має досить вузьку соціально-психологічну базу і географічну спрямованість, представлений переважно поїздками туристів з Північної і Південної Америки, Західної Європи, країн СНД, України на різні духовні практики до країн Сходу, у першу чергу до Індії, Китаю, Тибету, Непалу, Японії. (рис. 1)

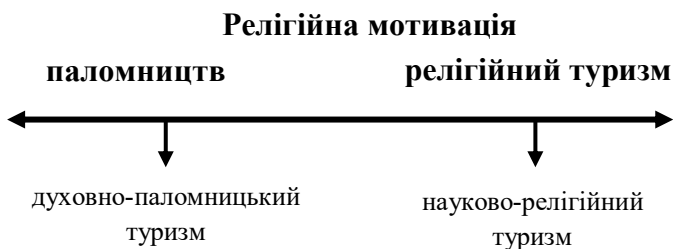


Рис. 1. *Структура подорожей здійснюваних з релігійною метою*

Таким чином, паломництво або подорож заради здійснення духовної обітниці є предтечею туризму. Саме паломництво протягом сторіч виробило систему організації тривалого подорожування, «відпрацювало» систему гостинності та екскурсійно-туристичного супроводу, сприяло формуванню пасажирських перевезень, тобто формувало організаційні засади туризму. Релігійний туризм як структурна складова ринку туристичних послуг, різновид культурно-пізнавального туризму, має з паломництвом спільні об'єкти та часто час здійснення подорожей, але контингент подорожуючих, їх мотивація до подорожі, мета перебування, а відповідно вимоги до рівня комфортності, якості обслуговування, форм організації, змісту екскурсій суттєво різняться. Паломництво відповідно до перелічених ознак є специфічним сегментом туристичного ринку, але це в першу чергу – феномен людської культури, який потребує постійного зацікавленого вивчення.

1.2. Фактори паломницького руху

До основних чинників, які сприяли і сприяють розвиткові паломництва з давніх часів і дотепер та формують сучасний ринок релігійного туризму, слід віднести:

- релігійність населення та георелігійну ситуацію, що визначають загальний попит на даний вид подорожування та його географію;

- релігійні свята, які задають певну ритміку паломницькому руху;

- сакральні святині та центри, які концентрують потоки паломників й релігійних туристів, формуючи не тільки географію потоків, а й регіональні ринки послуг для паломників та туристів.

Сучасна георелігійна ситуація. Релігійність населення зазвичай визначається за статистичними показниками, які надаються державою, релігійними організаціями, однак ці показники часто далекі від реалій (занижуються або завищуються відповідно до суб'єктивних чинників), тому можна надати лише загальну характеристику співвідношення вірних певних релігій та їх поширення. Державна статистика спирається передусім на переписи населення, релігійна статистика є статистичним обліком прихожан кожної релігійної громади. Але якими б не були вади статистичного обліку, загальне співвідношення вірних в цілому залишається незмінним практично з післявоєнних часів.

Релігійна структура населення Землі представлена співвідношенням вірних світових та регіональних релігій, які охоплюють понад $\frac{3}{4}$ населення. Найбільше прихильників має християнство, якого дотримується понад чверть населення Землі, з них $\frac{3}{5}$ сповідують католицизм, $\frac{1}{6}$ – православ'я, $\frac{1}{4}$ є протестантами. Буддизм та синтоїзм сповідує понад 11% населення світу, стільки ж послідовників має індуїзм; конфуціанство та даосизм мають 7,5% вірних від чисельності населення світу. Послідовники ісламу становлять біля 19% людства, з них понад 90% - суніти. Слід зазначити, що чисельність послідовників ісламу в світі зростає найбільшими темпами, частково за рахунок його територіальної експансії, частково за рахунок високої народжуваності в мусульманських країнах. Але цей процес не є

ознакою послаблення ролі інших релігій. В цілому релігійна структура населення світу залишається незмінною вже протягом досить тривалого часу. Певна частина населення, переважно економічно розвинених країн, відносить себе до атеїстів (приблизно 5 % населення в країні такого типу). Майже 100 млн. населення є прихильниками місцевих традиційних вірувань, які поширені переважно серед народів, які населяють райони Тропічної Африки, серед аборигенів Австралії, Океанії, народів Північно-Східної Євразії, індіанців Америки.

Історія розвитку та поширення релігій в світі відображена в сучасній георелігійній ситуації [47]. Буддизм поширений у густозаселених районах Східної, Південно-Східної, частково Південної Азії. Іслам зосереджений переважно на території Центральної та Південно-Західної Азії, Північної Африки. Християнство поширене в країнах Європи, Північно-Східної Євразії, Північної та Південної Америки, Австралії, Африки на південь від Сахари.

Християнство виникло в першому сторіччі нашої ери в Палестині і пов'язане з ученням Ісуса Христа (власне, сучасне літочислення прийняте від дати народження Ісуса Христа і обчислюється так з VII ст.. н.е.). Основою християнського віровчення є віра в Єдиного Бога, який виступає як Свята Трійця – Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий. Бог-Син (Слово) зійшов з небес і втілювався від Духа Святого і Діви Марії в Боголюдину Ісуса Христа, який, спокутуючи гріхи людства стражданнями на хресті, помер, на третій день воскрес і вознісся на небо. Християни вірують у друге пришествя Христа, в Царство Божіє, існування раю та пекла. Священою книгою християн є Біблія (Святе Письмо), яка складається зі Старого Заповіту (50 книг) та Нового Заповіту (27 книг). До 1054 р. християнство поширювалось світом як неподільне віровчення, переважно Європою, Близьким Сходом, у X ст.. проникло на територію Київської Русі і з того часу поширювалось Північною Євразією. У 1054 р. внаслідок внутрішніх теологічних та політичних суперечностей відбувся Великий Церковний Розкол, внаслідок якого християнство розкололося на католицизм, православ'я, згодом виник і поширився протестантизм, а в наш час і новітні християнські течії (секти).

Основні положення християнства залишаються спільними, але відмінними є певні догмати. Так, католики, на відміну від православних, вірують в існування, крім пекла та раю, ще й чистилища, де душа грішника може очиститися, вірують у вихід Святого Духа від Сина Божого, у непорочне зачаття Діви Марії, яка так само як і її Син, після смерті вознеслась на Небо, у безпомилковість учительства Папи Римського, який є намісником Христа на Землі. Відмінною є відправа церковних таїнств, зокрема таїнства хрещення, миропомазання, євхаристії тощо. Католицизм представлений Римською Католицькою Церквою, уніатськими церквами та старокатолицькими церквами, які утворилися після I Ватиканського Собору 1870р., коли був прийнятий догмат про безпомилковість папи в питаннях віри та моралі.

Католицизм переважає в Латинській Америці, де сконцентровано понад половина католиків світу, понад третина католиків мешкає в Європі і приблизно по 0,1% припадає на Азію та Африку. В зонах порубіжжя католицизму і православ'я поширене уніатство (греко-католицизм).

Православ'я поширене серед народів Східної, Південно-Східної Європи та Північно-Східної Євразії, Північно-Східної Африки (Єгипет, Ефіопія). Православні або церкви, що правильно прославляють Бога, дотримуються канонів, вироблених Вселенськими Соборами до Великого Церковного Розколу. Православ'я включає Східні церкви (Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська та інші) та Стародавні Східні Православні Церкви (несторіанська, Вірменська, Коптська, Сирійська, Ефіопська тощо) [47].

Протестантизм або рух спротиву католицизму поширився в Європі з XVI ст.. Його початком вважають виступ Мартина Лютера (1517 р.) проти індульгенцій та претензій пап на контролювання віри як посередника між Богом і людьми. Реформаційний рух пов'язаний з виникненням кальвінізму, лютеранства, англіканства, меннонітства, а пізніше – баптизму, квакерства, методизму, адвентизму, п'ятидесятництва тощо. Протестантизм різного спрямування переважає в Північній Америці (2/5 від загальної кількості протестантів в світі), в Австралії (2/3), становить майже 1/3 в Європі (переважає в країнах Північної Європи). На інших континентах чисельність протестантів незначна: в Азії біля 0,1%, в Африці – біля 1/5 від загальної їх кількості.

Ісламський світ територіально компактний і менш розшарований, ніж християнський. В ісламі виділяється сунізм, який сповідує майже 90% мусульман, та шиїзм, найбільш поширений в Ірані, Іраці, на півдні Аравійського півострова. Іслам – одна з найбільш молодих за часом виникнення релігій (VII ст..н.е.), яка зазнала впливу іудаїзму та християнства під час становлення своїх догматів та обрядовості. Іслам складається з релігійно-філософського вчення про істинність ісламу, його догмати та релігійної практики. Основними догматами ісламу є віра в єдиного Бога –Аллаха, який безроздільно володіє світом та пророка його Мухаммеда, який поширював віровчення. Третім догматом мусульманства є віра в передвічність Корану. Релігійна практика ісламу передбачає слідування п'яти чеснотам: сповідання віри, творення намазу (п'ятиразової щоденної молитви), посту в місяць рамазан, благодійництва, паломництва (хаджу) до Мекки, з якою пов'язана проповідницька діяльність пророка Мухаммеда.

Релігійні течії в ісламі – сунізм, шиїзм, хариджизм – пов'язані з різним трактуванням поняття віри, сутності Бога, природи верховної влади тощо. Сунізм є найбільш ортодоксальним напрямом в ісламі. Суніти поряд із Кораном визнають святість текстів Суні як одного з джерел права. Суна (або «звичай») є священним переказом діянь пророка Мухаммеда. Шиїзм відрізняється від сунізму не стільки догматами, скільки складом шийтської суні, яка містить інші перекази та їх тлумачення. До того ж обидві ці течії по-різному ставляться до питань влади та її наслідування (шиїти визнають верховну владу тільки за нащадками пророка Алі, тоді як суніти вважають за необхідне обирати верховну владу громадою). Особливими прибічниками виборності верховної духовної влади є хариджиди. Хариджит до того ж обов'язково має поєднувати віру з реальними справами на благо громади.

Буддизм є однією з найдавніших світових релігій. В основі буддизму лежить вчення про «чотири благородні істини». Перша з них стверджує, що будь-яке існування є страждання (народження, хвороба, старість, смерть). Друга істина в тому, що причиною всіх страждань є сама людина з її бажаннями насолоди, влади, багатства. Третя істина проголошує, що страждання можна спинити, звільнившись (як від усіх бажань, що відповідає стану нірвани)

потяг до життєвих благ, досягши стану відсутності бажань. Четверта істина вказує шлях до удосконалення, що складається з восьми сходинок: 1) праведне знання; 2) праведне прагнення; 3) праведна мова; 4) праведна поведінка; 5) праведний спосіб життя; 6) праведні зусилля; 7) праведна концентрація; 8) праведна техніка медитації. Метою кожного буддиста є досягнення нирвани – стану звільнення від бажань, духовної свободи (звільнення від смертної оболонки). Буддиське Святе Письмо – Трипітака – складається з трьох частин: Віная-пітака або правила життя; Сутта-пітака або бесіди Будди з учнями; Абідарма-пітака або тлумачення основних догматів. Розвиток та поширення буддизму, ускладнення його організації, зокрема, через запровадження інституту чернецтва та зростання ролі монастирів, призвели до виникнення різних шкіл буддизму і подальшого розколу єдиного вчення на течії: хінаяну та махаяну. Хінаяна сповідує вузький шлях спасіння через чернецтво, а махаяна, яка оформилась наприкінці I ст.. н.е., вказує широкий шлях спасіння. За махаяною, Будда – вже не людина, а Бог, який з'являється у вигляді кількох будд (Будда – творець світу, Будда – володар майбутнього і т.д.). Буддизм махаяни налічує 55% від загальної кількості вірних даної релігії і найбільш поширений в країнах Східної Азії та у В'єтнамі; буддизм хінаяни, який сповідує близько 40% вірян, зосереджений здебільшого в Південно-Східній Азії, на острові Шрі-Ланка.

До буддизму належить і *ламаїзм* (5% вірян), поширений у Тибеті, районах Північно-Західного Китаю, Монголії, серед народів Росії, що проживають на кордоні з Монголією. Ламаїзм виник приблизно в V ст.. н.е. як напрям буддизму махаяни, який ввібрав багато елементів релігійної практики індуського тантризму (езотеричні ритуали, йога тощо). Серед рис, які вирізняють ламаїзм, слід назвати теорію кармічного переродження або вчення про втілення. Велику роль в релігійному житті ламаїстів відіграють чернечі ордени. Першим був орден Червоних ковпаків, а у XIV ст. заснований орден Жовтих ковпаків. Саме з цього часу починається інтелектуальний розквіт теократичного суспільства Тибету, будуються численні храми, поглиблюється вчення та богослужбова практика. Тибетські буддисти практикують певні прийоми йоги, особливі зорові та слухові засоби, безперервне читання мантр.

Освітою відають чотири найбільші монастирські школи: н'їнгмапа, каг'юдпа, сак'япа, джонангпа. Духовну спадковість тибетського буддизму зберігає далай-лама або втілення людської іпостасі (далай) єдиного принципа-бога. Кожен наступний далай-лама є реінкарнацією душі попереднього в дитину, яка потім виховується в суворих традиціях ламаїзму. До наших днів змінилося чотирнадцять далай-лам. Чотирнадцятий далай-лама (1935 р. народження), лауреат Нобелівської премії миру (1989р.), вимушений був емігрувати після вторгнення Китаю до Тибету 1959р. і нині проживає в еміграції. Резиденцією далай-лам був палац Потала в Ласі, побудований в XVII ст.. при п'ятому далай-ламі. Цей палац-монастир є ізольованою, здатною існувати тривалий час автономно, фортецею. Зараз тут музей.

Серед численних локальних релігій (конфуціанство, даосизм, синтоїзм, індуїзм та інші) слід особливо зупинитися на іудаїзмі не тільки як одному з найдавніших релігійних вчень, а й тому, що іудаїзм досить значуще представлений в релігійній структурі та в паломницькому русі населення України.

Іудаїзм – одна з найдавніших монотеїстичних релігій світу, яка виникла на території Палестини і пов'язується з ім'ям пророка Мойсея, який дав народу Ізраїлеву Закон Божий. Сорок днів і ночей молився Мойсей на горі Синай і Бог дав йому Заповіт з десяти заповідей, начертаних на кам'яних скрижалях. Ці скрижалі, а також чаша з манною небесною, завдяки якій єврейський народ вижив під час блукання пустелею, та жезл брата Мойсеєва Аарона, який розквіт на знак того, що саме його обрано Богом як первосвященика, зберігаються в Ковчезі Заповіту – найбільшому скарбі іудеїв. Ковчег Заповіту був розміщений в Скінії – переносному храмі і освячений Мойсеєм відповідно до Божого заповіту. В усіх блукання Скінія та Ковчег Заповіту була разом з євреями. Цар Давид зробив відвойоване ним місто Єрусалим столицею іудеїв, переніс туди Ковчег Заповіту і заповідав своєму сину Соломону звести Храм для зберігання реліквії. Цей храм одразу став місцем поклоніння іудеїв. У 70 р.н.е. після повстання іудеїв Храм був зруйнований римлянами, а його рештки й досі є місцем поклоніння іудеїв всього світу. Храм як центр поклоніння був замінений синагогами – місцями зібрань для молитов і

роздумів, які й стали офіційними центрами поширення іудаїзму. Головним місцем синагоги є Ковчег Заповіту, орієнтований на Храмову гору в Єрусалимі.

Основні догмати іудаїзму виходять з того, що Бог – творець всього суцього, не тільки всемогутній, а й справедливий та люблячий, він, через обраний ним народ, благословить всі народи світу, а Месія з коліна Давидова прийде спокутувати гріхи людства. Бог є Дух Буття і тільки він достойний поклоніння. Основним священним текстом іудеїв є Тора – П'ятикнижжя Мойсея (перші п'ять книг Біблії – Старого Заповіту), в якій не тільки розкривається рання історія євреїв як обраного Богом народу, а й високі моральні вимоги, поставлені Богом перед цим народом. Тору читають впродовж року по тижневих розділах. Спасіння іудеїв досягається суворим дотриманням вимог Тори. Закон Божий включає 613 заповідей: 248 повелінь та 365 заборон, слідування яким регламентує життя іудея і гарантує йому спасіння. Слідування канонам віри передбачало жертвоприношення як спокуту гріхів та умилоствлення Бога, дотримання Суботи (Шабату), свят, постів, правил приготування їжі тощо. В синагогах жертвоприношення було замінене обрядами, молитвами, вивченням Закону Божого та читанням Тори. З руйнуванням Храму зникло й жрецтво, його замінили рабини. Рабином міг стати кожен благочестивий іудей, який мав знання Закону і авторитет серед членів єврейської громади. Це мало дуже велике значення не тільки для поширення іудаїзму, а й для його збереження в умовах вигнання євреїв з Палестини, їх розсіяння світом. Крім Тори, священними текстами іудеїв є Мішна та коментарі до неї – Гемари (Вавілонська та Палестинська). Поєднання в єдиний текст Мішни та Гемами називається Талмудом, який містить звичаї, фольклор, вчення деяких найбільш шанованих рабинів.

В талмудичному іудаїзмі розрізняють ортодоксальний, реформістський та ліберальний напрямки. Ортодокси суворо дотримуються правил, визначених Талмудом, які не змінні вже понад двадцять століть, зокрема, суботи, шлюбно-сімейних традицій, вживають виключно кашерну (освячену) їжу тощо. Пристосування суворих вимог Талмуду до сучасності відображено

в реформіській течії, особливо поширеній в Америці. Езотерична, містична форма іудаїзму – Каббала також знайшла там своїх прихильників. Не всі євреї як етнос є іудеями за віросповіданням, але розселення євреїв відповідає географії іудаїзму, який локально поширений в Європі, Америці, на Близькому Сході та в Африці. Центром іудаїзму залишається Ізраїль – держава, утворена 1948 р. за рішенням Організації Об'єднаних Націй.

Конфуціанство – релігія, яка виникла на основі філософсько-етичного вчення китайського мислителя Куна. Вчитель Кун-цзи (551 – 479 рр. до н.е.), відомий в європейській культурі під латинізованим ім'ям Конфуцій, все своє життя прагнув створити суспільний лад, який би ґрунтувався на дотриманні власне давніх китайських традицій вшанування предків, культі сім'ї, моральності, чесності, тобто тих чеснот, носіями яких є старший в роді – цзунюн, «шляхетний муж», суспільні дії якого спрямовані на гармонізацію з природним порядком. Свої філософські погляди Конфуцій виклав у П'яти класичних книгах. Його погляди поширювали наступники і, незважаючи на те, що оригінали книг загинули, саме завдяки ним китайський народ зберіг свою самобутність, вірування та традиції. В основі конфуціанства лежить притаманна ще давнім китайським віруванням родова мораль, вшанування предків, культ сім'ї, за подобою якої побудоване суспільство, де батько, старший в роді, є наймудрішим, обізнаним із «законами життя», побудованими на принципах циклічності, де панує поміркованість, є ланкою, яка поєднує померлих предків із живими. В кожній родині є священне місце вшанування предків. Це може бути вівтар або храм, наприклад як храм Цюйфу в провінції Шаньдун (XVI ст.), який був зруйнований в часи культурної революції, але пізніше відбудований і зараз охороняється державою. Культ вшанування здійснюється за допомогою табличок з іменами померлих та їх зображеннями, яким вклоняються і біля яких здійснюють обряд «годування духів», хоча особливої обрядовості в конфуціанстві немає. З часів династії Хань (II ст. до н.е. - II ст..н.е.) до 1912 р. конфуціанство було офіційною релігією Китаю, основним духовним вченням китайців.

Майже одночасно з вченням Конфуція в Китаї поширювався *даосизм* – філософське вчення напівлегендарного Лао-цзи (604–517 рр. до н.е.), основане на давньокитайській філософії. Основним поняттям цього вчення є дао, під яким розуміється «шлях» чи «прокладання шляху, навчання руху по шляху». Пізніше дао трактували як релігійну практику встановлення зв'язку Землі та Неба. Розкриття дао відбувається в циклічних коливаннях між світлим полюсом янь та темним інь, що представлене символом «Тайцзи», які в різних співвідношеннях утворюють всесвіт, що оточує людину. Метою послідовників даосизму є «воз'єднання з дао», яке може бути досягнене шляхом увей «не діяння», тобто через відчуженість від усіх бажань, аскетизм, які досягаються усамітненістю, тому пустельництво у великій пошані. Обрядовість даосизму великою мірою езотерична, включає магію, алхімію, медитацію. З часів династії Хань даосизм поширюється як релігія, особливо популярними в народі стають даоські маги і з часів середньовіччя даосизм посідає міцні позиції в китайському суспільстві.

Синтоїзм – локальна релігія Японії, яка розвинулась з давніх культів. Основна ідея синтоїзму – Камі як життєва сила Всесвіту. Камі – це все, що існує, а все, що існує є Камі. Японською «камі но мічі» означає «шлях богів» і проявляється в обожненні природних і надприродних сил, обожненні людей, зокрема, імператора. За канонами синтоїзму, людина є доброю, тому, що створена богами. Той, хто дотримується суспільних та індивідуальних табу (до речі, численних), стане недосяжним для злих духів і нещастя, отримає спокій і безсмертя, з'єднавшись з духами пращурів у безтілесній субстанції Ками. Синтоїзм як ідея національної самобутності став офіційною державною релігією наприкінці XIX ст., завдяки якій в країні насаджувався та підтримувався націоналізм, ідеї «святихності японської землі та японського народу». Після II світової війни імператор Хірохіто відмовився від обожнення своєї особи, а синтоїзм втратив статус державної релігії, що дещо похитнуло його положення, але синтоїські храми традиційно притягують до себе прихожан, особливо в святкові дні.

Індуїзм – найбільш поширена релігія в Індії. Її корені сягають II тис. до н.е., так званого праведного періоду розвитку, коли особливо вшановувався культ богині-Матері та божества з

рогами, яке сиділо в позі «лотоса». Наступний, ведичний період, починається близько 1,5 тис. р. до н.е., коли ця територія була завойована аріями, які принесли з собою ритуал жертвоприношення, що пізніше зумовить появу каст жерців (брахманів) та розробили досить складну ієрархічну систему богів. Близько 600 р. до н.е. ця релігія розділилась на народну, масову та релігійно-філософське вчення для освічених прошарків суспільства. Цей період отримав назву «Упанішад». В священних книгах «Упанішад» релігія «Вед» переосмислюється і зводиться до принципу абсолютної душі, яка є всесвіт, а всесвіт є Бог. Всеохоплююча душа називається Брахман, тому й течія, основана на «Упанішадах», називається брахманізмом. В основі індуїського віровчення лежить вчення про карму та сансару. Карма – моральний непорушний закон причинно-наслідкового зв'язку між земними справами людини та її майбутнім життям, згідно з яким людина набуває добру або погану карму залежно від того, як вона прожила земне життя. Вчення про сансару стверджує, що життя людини є нескінченими перевтіленнями, шерегом народжень в нових образах. Залежно від карми, яку заслужила жива істота за земне життя, буде й форма її майбутнього існування. Втеча від потоку перевтілень, переривання цього потоку або спасіння, може бути досягнуте в процесі самовдосконалення, медитації, коли душа людини зливається з Брахманом – душею Всесвіту. На початку нашої ери індуїзм ввійшов у ведантичний період. Веданта – індуїське філософське вчення про необхідність визволення людини. Таке визволення можливе на шляху самозречення і розуміння морального боргу (дхарми), коли особистість досягає нірвани, стану безпристрасного спокою, коли душа зливається з Брахманом. Брахман – божество, яке має потрійне втілення: в Брамі (чоловіче втілення Брахмана), Вішну (Хранителі) та Шиві (Руйнівнику).

Ускладнення філософської теорії індуїзму призвело до формування різних течій, деякі з них оформились як самостійні локальні релігії (джайнізм, сикхізм). *Сикхізм* був заснований у XV ст.. гуру Нанаком (1469-1539рр.). Він був першим серед 10 гуру, які донесли Божественне слово до людства. Останній гуру Говінд Сингх (1666-1708 рр.) у боротьбі з імперією Моголів згуртував прихильників нового релігійного руху. Саме при ньому сикхі показали себе вправними вояками, тоді ж була заснована

громада хальса, члени якої носять п'ять «К»: «кес» - довге волосся. «канга» - гребінь, «кирпан» - кинджал, «кара» - браслет, «кач» - короткі штани. Чоловіків називають сингх (лев), а жінок – каур (принцеса). Сикхізм поширений на півночі Індії в провінції Пенджаб і сформувався, як твердять дослідники, під впливом ісламу на індуїзм. Основи сикхізму сформульовані у постулаті: «О Господи! Будь ти Аллахом чи Вішну, я жив твоїм святим іменем». За догматами сикхізму, людина не здатна зрозуміти божественне вчення, але тільки Бог є реальністю, а решта – ілюзії. Бог відомий під багатьома іменами і всі вони є священними. Найкращий шлях до Бога лежить через ритуальне повторення цих священних імен, спів гімнів, що прославляють Бога, та медитацію під керівництвом гуру. Вчення всіх гуру було записано і стало священною книгою сикхів Аді Грант або Гуру Грант Сагіб.

Східні вчення та їх релігійна практика, проникаючи на Захід, знаходять все більше прихильників. Особливо увага до східних віровчень (індуїзму, даосизму, ламаїзму, інших) посилилась на етапі ідеологічної кризи індустріального суспільства у 60-х роках ХХ ст., вилившись в рух хіппі (діти квітів), групи яких, шукаючи сенсу життя в східних релігійних вченнях, рушили до Непалу, Японії, Китаю, Тибету, засновуючи громади, секти.

Серед новітніх східних релігій слід відзначити *рух Харе Кришна*, який великою мірою базується на догматах індуїзму про карму та сансару. Згідно з вченням, Кришна є «над душа», яка створила безліч індивідуальних душ (джив), кожна з яких і є сутністю людини. Джива не вмирає, а перевтілюється в інше матеріальне тіло відповідно кармі. Той, хто досягає «усвідомлення Кришни» звільняється від карми. Засновником та ідеологом руху був Кайтанья Махапрабу (1486-1534рр.), який відродив масові поклоніння Кришні в Бенгалії. Кришну вішнуїти розглядали як одне з втілень Вішну, але згодом частина вішнуїтів почала вважати навпаки. Кайтанья Махапрабу проголосив, що звільнення може бути досягнуто самовідданою любов'ю та служінням Кришні та запровадив обряди поклоніння Кришні – співи священних пісень та екстатичні танці. Це вчення отримало назву «бхакті-йога». На Захід воно поширилось завдяки діяльності Бхактиведанти Свами Прабхупади (1896-1978рр.). Натхнений своїм вчителем Сарасваті,

який заповідав йому поширювати вчення бхакті-йога серед англomовних народів, він 1965р. переїздить до Нью-Йорка і засновує Міжнародне Товариство Усвідомлення Кришни. Привабливість руху Харе Кришна для людей західної культури не тільки в пропонованих доктринах, а й в організованому громадському житті з чітко визначеними правилами та орієнтирами.

Східні релігії, новітні релігійні течії приваблюють частину європейців, жителів Англо-Амери́ки, країн СНД, викликають не тільки бажання глибше пізнати сутність цих вчень, а й спробувати їх релігійну практику, тобто становлять мотиваційну основу як для релігійного туризму, так і для паломництва.

Давні культу також зазнають відродження в останні десятиліття, хоча про сутність цих вірувань відомо мало, а ще менше ми знаємо про сутність догматів та обрядовість, що не заважає ентузіастам реконструювати ці вірування, наприклад, вірування кельтів, готів, давніх слов'ян тощо, формуючи секти та течії. Залишки цих давніх культів уречевлені в мегалітах, розкиданих Західною Європою та за її межами. Вчені вважають, що мегаліти, пов'язані або з культом мертвих, або з культом сил природи, почали з'являтися майже 7 тис. років тому. Біля багатьох з них знайдені залишки жертвоприношень (тварин та людей), деякі вкриті абстрактними малюнками, про значення яких існують різні припущення (мова релігійних символів, позначення подій суспільного життя тощо).

Релігійні свята, пов'язані з життям та діяннями засновника релігії, його сподвижників, з певними подіями, важливими для становлення віри, унормовують релігійне життя, надають йому певної ритмічності, циклічності і водночас задають певну ритміку паломництву та релігійному туризму, виступаючи на ринку туристичних послуг як чинник зниження впливу сезонності.

Християнські свята за важливістю в канонах віри поділяються на великі, середні та малі і відрізняються характером богослужіння. Великі християнські свята пов'язані з діяннями земного життя Ісуса Христа (Господні свята) та життям Його Матері Діви Марії (Богородичні свята). Найбільшим християнським святом є день Світлого Воскресіння Христового, Пасхи Господньої, святкування якого триває сім днів.

Великими християнськими святами, наступними за значенням, є дванадесяті (12) свята, які поділяються на неперехідні, дати яких стабільно закріплені в календарі (їх 9), та перехідні, дати яких кожного року визначаються у відповідності до святкування Пасхи (крім Пасхи, це - Вхід Господен в Єрусалим та День Святої Трійці). День Пасхи Господньої вираховується відповідно до фаз Місяця і святкується першої неділі після весняного рівнодення та першого березневого повнолуння (ця норма закріплена постановою I Вселенського Собору). – таблиця 2.

Таблиця 2 - Головні християнські свята

СВЯТА	ДАТИ ЗА КАЛЕНДАРЕМ		
	ЮЛІАНСЬКИМ (СТАРИЙ СТИЛЬ)	ГРИГОРІАНСЬКИМ (НОВИЙ СТИЛЬ)	
<u>Дванадесяті</u> <u>неперехідні:</u>	православні		католицькі
Різдво Пресвятої Богородиці	8 вересня	21 вересня	8 вересня
Воздвиження Хреста Господнього	14 вересня	27 вересня	14 вересня
Введення у храм Пресвятої Богородиці	21 листопада	4 грудня	21 листопада
Різдво Христове	25 грудня	7 січня	25 грудня
Богоявлення або Хрещення Господнє	6 січня	19 січня	6 січня
Срітання Господнє	2 лютого	15 лютого	2 лютого
Благовіщення Пресвятої Богородиці	25 березня	7 квітня	25 березня
Преображення Господнє	6 серпня	19 серпня	6 серпня
Успіння Пресвятої Богородиці	15 серпня	28 серпня	15 серпня

Продовження табл. 2

СВЯТА	ДАТИ ЗА КАЛЕНДАРЕМ		
	ЮЛІАНСЬКИМ (СТАРИЙ СТИЛЬ)	ГРИГОРІАНСЬКИМ (НОВИЙ СТИЛЬ)	
Світле Христове Воскресіння (Пасха)	За розрахованою пасхалією		
<u>Дванадцяті</u> <u>перехідні:</u>			
Вхід Господній до Єрусалима (Вербна Неділя)	за тиждень до Світлого Христового Воскресіння (Пасха)		
Вознесіння Господнє	на 40-й день після Святої Пасхи		
День Святої Трійці, (П'ятидесятниця)	через 7 тижнів після Святої Пасхи або на 50-й день по Воскресінні Христовому		
<u>Великі свята:</u>			
Обрізання господнє та пам'ять Василя Великого	1 січня	14 січня	1 січня
Різдво Іоанна Предтечі	24 червня	7 липня	24 червня
Святих апостолів Петра і Павла	29 червня	12 липня	29 червня
Усікновення глави Іоанна Предтечі	29 серпня	11 вересня	29 серпня
Покров Пресвятої Богородиці	14 жовтня	1 листопада	14 жовтня

Відміни між християнськими конфесіями закріплені не тільки в догматах, а й у календарі. Календар відображає прийняте в певній цивілізації літочислення, задає відлік та облік часу. В історії людства існували численні календарі та літочислення, частина яких дійшла до нашого часу (наприклад, вавилонський, єгипетський, календар майя та інші). Календарі, залежно від того, на які природні явища та цикли вони спираються, поділяються на місячні (спостереження за фазами Місяця), сонячні (спостереження за

річним сонячним циклом) та місячно-сонячні (на основі узгодження місячних та сонячний циклів).

На теренах Римської Імперії, яка займала значну територію Європи та Близького Сходу, у 46 р. до н.е. імператор Юлій Цезар ввів сонячний календар, побудований за єгипетським зразком: за величину року приймався сонячний рік тривалістю 365 діб та 6 годин, а початком нового року визначалася дата 1 січня. За двадцять років по тому імператор Август на уточнення юліанського календаря, ввів олександрійський календар, в якому раз на чотири роки додавалося по одному дню в лютому місяці і цей рік називався високосним. Для християнської церкви календар є основою річного богослужбового циклу і важливий для встановлення єдиних святкових дат. Тому питання святкування Пасхи як відправної дати церковного богослужбового циклу, розглядалося на I Вселенському Соборі (325 р., Нікея), де були встановлені правила розрахунку Пасхалій на основі юліанського календаря. Так, починаючи з IV ст. н.е. християнська церква пов'язала свій річний цикл свят з юліанським календарем, а Пасху – з місячно-сонячним календарем. Пасху треба було святкувати (за постановою Нікейського собору) в перший недільний день після першої весняної повні. Весняною вважалась повня, яка настає після 21 березня (у 325 р.н.е. це був день весняного рівнодення). Насправді, середня тривалість року юліанського календаря на 11 хв.14 сек. більше сонячного року. В результаті за кожні 128 років накопичувалась помилка у цілу добу. Всі свята почали «пересуватись вперед»: весняні до літа, літні на осінь і т.д. До кінця XVI ст. весняне рівнодення припадало вже на 11 березня. Тобто, повний Місяць, який траплявся у першій декаді після рівнодення, вже не вважався весняним і Пасха святкувалась за місяць і більше. Назріла реформа календаря, яку підтримав і затвердив папа Григорій XIII спеціальною булою від 24 лютого 1582р. Було вилучено надлишкові 10 днів. Рівнодення повернулось на 21 березня. Запобігаючи наступним помилкам було вирішено вважати простими останні роки тих століть, число яких не ділиться на чотири. Цей календар в християнському світі отримав назву григоріанського або календаря нового стилю, на відміну від юліанського календаря старого стилю. Однак, православна (ортодоксальна) церква визнала за неможливе змінювати

традиційний річний цикл свят і порушувати розраховані на сотні років пасхалії. Собор Східних Патріархів 1583 р. у Константинополі засудив ці реформи як такі, що порушують богослужбовий цикл та канони Вселенських Соборів (Вселенський Собор є зібранням всієї Церкви для вирішення найважливіших питань догматів та церковного устрою, вищий орган влади, рішення якого не можуть бути ніким і ніколи відмінені). Відтоді католицька церква обраховує день Пасхи та богослужбовий цикл за григоріанським календарем, а православна – за юліанським.

Новий григоріанський стиль був спочатку запроваджений у католицьких країнах, а потім поступово в більшості інших. Царем Петром I в Російській Імперії було введено європейське літочислення – від Різдва Христового та встановлена нова дата початку року – 1 січня (замість 1 вересня), а в указі зазначалося: «День після 31 грудня 7208 року від створення світу (датою створення світу православна Церква вважає 1 вересня 5508 років до Р.Х.) вважати 1 січня 1700 року» за юліанським календарем. На григоріанський календар перейшли після більшовицького жовтневого перевороту з 14 лютого 1918 р., тоді ж у літочисленні перейшли від позначення часу «до Різдва Христового» та «Р.Х.» позначення «до нашої ери» та «н.е.». Відповідно таке літочислення та календар були запроваджені і на теренах України.

До нашого часу розходження календарів сягнуло 13 днів. Саме на стільки відрізняються дати фіксованих свят католиків і православних. Дати Пасхи іноді збігаються: у випадках, коли повний Місяць є першим весняним для обох календарів. Цей календар в християнському світі отримав назву григоріанського або календаря нового стилю, на відміну від юліанського календаря старого стилю (таблиця 3).

У християнському календарі позначені не тільки свята, а й пости, які займають значне місце в житті вірних. Піст в першу чергу є засобом духовного очищення шляхом утримання від насолод тілесних. Поститися для християнина означає передусім дбати про спасіння душі, а не тільки відмовлятися від певної їжі. Протягом року передбачено понад 220 днів посту. Пости поділяються на: а) щотижневі – по середах (в пам'ять про зраду Іудою Христа) та п'ятницях (в пам'ять хресних страждань та смерті Христа). В ці дні Церков забороняє споживати продукти тваринного походження;

Таблиця 3 — Свята пасхального циклу в християнстві

рік	Вербна неділя			Пасха			Вознесіння Господнє			День Святої Трійці		
	Катол.	Православн.		Катол.	Православн.		Катол.	Православн.		Катол.	Православн.	
	Новий стиль		Стар.ст.	Новий стиль		Стар.ст.	Новий стиль		Стар.ст.	Новий стиль		Стар.ст.
2009	05.IV	12.IV	30.III	12.IV	19.IV	6.IV	21.V	28.V	15.V	31.V	7.VI	25.V
2010	28.III	28.III	15.III	4.IV	4.IV	22.III	13.V	13.V	30.IV	23.V	23.V	11.V
2011	10.IV	17.IV	4.IV	17.IV	24.IV	11.IV	26.V	2.VI	20.V	5.VI	12.VI	30.V
2012	1.IV	8.IV	26.III	8.IV	15.IV	2.IV	17.V	24.V	11.V	27.V	3.VI	21.V
2013	24.III	28.IV	15.IV	31.III	5.V	22.IV	9.V	13.VI	31.V	19.V	23.VI	10.VI
2014	13.IV	13.IV	31.III	20.IV	20.IV	7.IV	29.V	29.V	16.V	8.VI	8.VI	26.V
2015	29.III	5.IV	23.III	5.IV	12.IV	30.III	14.V	21.V	8.V	24.V	31.V	18.V

б) одноденні – Богоявленський сочельник 18 (5) січня, День усікновення глави святого Іоанна Предтечи, 11 вересня (29.08); День Воздвиження Хреста Господня, 27 (14) вересня; в) багатоденні пости – Великий піст (триває 49 днів від прощеної неділі до Пасхи), Петров піст (починається за тиждень після Трійці і триває до дня апостолів Петра і Павла), Успенський піст (починається від Медового Спасу 14 серпня і триває до свята Успіння Пресвятої Богородиці 28 серпня), Різдвяний піст (триває 40 днів від 28 листопада по 7 січня).

Православні свята: Різдвяний піст є приготуванням до *Різдва Христового*. В останній день посту 6 січня – Різдвяний сочельник – слід дотримуватися особливо суворого посту. В цей день ввечері служиться різдвяна всенощна (вечірня церковна служба), після якої офіційно починається Різдво. Час з 7 по 19 січня (з 25 12. по 6.01) називається святками або святими днями, днями радості з нагоди Різдва Христового. Святки прийнято відзначати святковими гуляннями, показом вертепу, де з допомогою ляльок розігруються сцени з переказів євангелістів про Різдво Христове, гаданнями. Протягом святочного тижня майже кожен день є святковим, присвяченим певному святому чи події: 8 січня (26.12) – Собор Пресвятої Богородиці; 13 січня (31.12) – День преподобної Маланії або «Маланка», «Щедрий вечір», коли, окрім багатой вечереї, поширений ще обряд засівання зерен з побажаннями щедрого врожаю та щастя на весь наступний рік; 19 січня (6.01) – *Хрещення господнє або Богоявлення* – день, коли Ісус Христос прийняв хрещення в Йордані від Іоанна Предтечи, а Богоявлення, тому, що в цей час були явлені всі три Ліки Святої Трійці – Бог-Отець голосом з Небес, Бог Дух Святий зійшов на Христа у вигляді голуба. З цього часу кожен християнин має приймати хрещення. В канун свята та на Хрещення Господнє в храмах після літургії здійснюється чин освячення води. *Срітєння Господнє* або зустріч Богодитини Христа з праведним Сімеоном відзначається 15 (2) лютого як зустріч Старого Заповіту, даного єврейському народу, з Новим Заповітом, який світу дарував Ісус Христос. В народі цей день називають кордоном між зимою і весною, пов'язуючи з ним численні повір'я. Масляна (починається за 56 днів до Пасхи)

припадає на час підготовки до Великого посту і пов'язана з гуляннями, веселощами, передчуттям весни. Великий піст є часом покаєння, милосердя, прощення. На шостому тижні Великого посту святкується *Вхід Господа в Єрусалим* або Вербна неділя. Це – свято на честь урочистого Входу Господа в Єрусалим, коли городяни, які увірували в Нього після чуда воскресіння святого Лазаря у Віфліємі, зустрічали Його з пальмовими гілками в руках. Саме цей ритуал символізують вербні гілочки, які вірні в цей день освячують в храмі і які після цього вважаються цілющими. Цими гілочками треба торкатися людей, домашніх тварин, відвертаючи їх від усяких нападів. Після Вербної неділі розпочинається Страсний тиждень. Перші три дні цього тижня присвячені згадкам останніх бесід Христа з учнями і народом, Великий Четвер – день Причастя Тіла та Крові Христової, Велика П'ятниця – найбільш скорботний день церковного року – день розп'яття на хресті, страждань та смерті Ісуса Христа, Велика Субота – день перебування тіла Господа у склепі. Особливим знаменням Великої Суботи є щорічне загоряння благодатного вогню в печері Гроба Господня в Єрусалимі. Сходження благодатного вогню і його отримання Єрусалимським Патріархом вважається християнами одним із свідчень істинності віри Христової та Євангельської історії. В цей день, після вранішнього пасхального богослужіння, в церквах починають освячення ритуальної пасхальної їжі (паска, розфарбовані яйця та ін.) для розговіння в день Пасхи. *Пасха Господня або Світле Христове Воскресіння* – день торжества православної віри, початок нового світу, освяченого Господом Ісусом Христом. Слово «Пасха» (євр.) – вихід, визволення (визволення євреїв з єгипетського полону), в християнській традиції трактується як визволення Христом людства з полону диявола, перехід від смерті до безсмертя. В цей і в наступні дні звучить пасхальне вітання: «Христос воскрес! – Воістину воскрес!», яким визначається віра у Воскресіння Господа. Святкова Пасхальна служба найбільш урочиста та пишна. Вона починається о пів на дванадцятую ніч з читання особливого канону перед плащаницею. Урочиста пасхальна вранішня служба розпочинається опівночі з хресного ходу навколо храму, за вранішньою йде Божественна літургія та освячення артосу (хліба із зображенням Хреста Господня, що символізує Воскресіння

Христове). В цей день вірні розговляються (завершують піст) освяченою в храмі ритуальною їжею. Столи на Пасху найбільш багаті, бо вважається, що в цей день Ісус Христос з апостолами ходить світом у злиденному вбранні, випробовуючи людське милосердя, тому християнам слід бути милостивими до всіх, щедрими та хлібосольними. Тиждень по тому також є святковим. На 40-й день після Пасхи святкується *Вознесіння Господнє*, яким завершилось земле життя Бога-Сина, який в своїй особі возніс людську природу до Бога. Святкується в четвер шостого тижня після Пасхи. Всі ці дні Церква очікує пришествя Святого Духа, обіцяного Ісусом Христом своїм учням. На це свято складена особлива служба, а в народі існують найрізноманітніші повір'я, пов'язані з надіями на врожай. Через сім тижнів після Святої Пасхи відзначається *День Святої Трійці* на честь сходження Святого Духа на апостолів на 50-й день по Воскресінні Христовім (тому це свято ще називається П'ятидесятниця): Бог-Отець творить світ, Бог-Син спокутує гріхи людські, Бог-Дух Святий освячує світ через проповідь віри. Тому цей день християнська Церква вшановує як свій день народження. В цей день храми традиційно прикрашаються квітами та зеленню, квіти та зелень освячують вірні, розносячи їх до домівках як оберіг. Через тиждень після Дня Святої Трійці починається не суворий Петров піст та честь пам'яті першоапостолів Петра і Павла. *Преображення Господнє* відбулося на горі Фавор в кінці земного життя Господа Ісуса Христа, коли він відкрив учням Славу Божества, щоб вони були усталені у вірі в Нього і непохитні. Цей день 19 (6) серпня відзначається з ранніх віків християнства як значне церковне свято. Традиційно відбувається освячення яблук та інших плодів. В цей день в храмі освячували колосся першого врожаю і зберігали їх для посіву у наступному році. *Свято Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього* 27 (14) вересня усталене в пам'ять про обретіння в Єрусалимі Святого Хреста та знарядь Страждань Господніх, які є найбільшими святинами християн. У IV ст.. н.е. цар Костянтин Великий проголосив християнство державною релігією Римської імперії. Його мати, ревна християнка цариця Олена одразу ж після цього відправилась до Єрусалиму з бажанням знайти Хрест, на якому страждав та помер Спаситель. Після віднайдення Хреста почалися чудотворні зілєння, люди

ревно молилися піднятому (воздвигнутому) Патріархом Єрусалимським Макарієм Хресту, а на місці, де Хрест був знайдений, свята Олена спорудила церкву в ім'я Возкресіння Господа Ісуса Христа. Головна частина Животворного Хреста й досі зберігається в Єрусалимі, інші його частини рознесені по світу і зберігаються в численних храмах як найбільша реліквія (в тому числі і в Києві).

Богородичні свята: Свято *Благовіщення Пресвятої Богородиці*, 7 квітня (25.03), встановлене на честь благої вісті про народження Спасителя, яку Пресвятий Діви Марії приніс Архангел Гавриїл. В цей день можна в молитвах звертатися до Пресвятої Богородиці з проханням не тільки допомоги, заступництва, а й різних благ. Благовіщення – це початок весни, коли, вважається, Бог благословляє Землю та все живе на ній. В цей день діє повна заборона на будь-яку роботу. Різдво Пресвятої Богородиці святкується Церквою 6 днів і є великим святом радості, оскільки Богородицею оновився весь рід людський; 4 грудня (21 листопада) святкується Введення в Храм Пресвятої Богородиці в пам'ять про введення Марії її батьками в Єрусалимський Храм; головним святом на честь Пресвятої Богородиці є свято *Успіня* 28 (15) серпня – день, коли Пресвята Богородиця зібрала апостолів і сповістила їм: «Відходжу до Бога і Сина Мого» та була взята Ісусом Христом, який спустився з Неба й забрав її душу. Свято Успіня Пресвятої Богородиці, встановлене з 582 року, символізує догмат про безсмертя, йому передує двотижневий Успенський піст; *Різдво Пресвятої Богородиці* святкується Церквою 6 днів і є великим святом радості, оскільки Богородицею оновився весь рід людський; 4 грудня (21 листопада) святкується *Введення в Храм Пресвятої Богородиці* в пам'ять про введення Марії її батьками в Єрусалимський храм.

Католицькі свята відрізняються датами святкування, богослужбовою практикою, звичаєвою обрядовістю. Так само, як православні, католики відзначають Господні та Богородичні свята протягом літургичного року, який розпочинається наприкінці листопада з Різдвяним постом (наприклад, догмат про непорочне зачаття Діви Марії, проголошений папою Пієм IX у 1854 р., святкується 21 (8) грудня). Католицька та Православна Церкви встановили особливий чин молитовного вшанування святих, пам'ять яких відзначається протягом всього року. Християнська традиція вшанування померлих мучеників відома з II ст.. н.е. і оснований на вірі в заступництво людей, які за своє земне життя відзначились ревним служінням Богу, віддавши за Нього життя або пожертвувавши земними благами. З усталенням християнства як

святих стали вшановувати монахів-відлюдників, які вели аскетичне життя, перервавши всі зв'язки зі світом, в пізньому середньовіччі в пошані стала не тільки віра, а й знання і до ліку святих приєднували тих, хто розробляв основи віровчення. Всього Церква визнає майже 4 тис. святих, які пройшли процедуру канонізації і чверть з них - жінки. Католицька канонізація передбачає встановлення протягом п'яти років беззаперечних доказів про чудеса до або після смерті святого, якими можуть бути цілення, ведіння тощо, їх оцінку та проголошення нового святого папою Римським в Соборі Святого Петра у Римі. Тільки папа Іван-Павло II канонізував 270 святих та оголосив 809 блаженних. Зараз розпочалась процедура канонізації самого папи Івана-Павла II.

Мусульманські свята. Мусульманський календар є чисто місячний. Рік складається з 12 місяців, пов'язаних з фазами Місяця. Всі непарні місяці складаються з 30 діб, всі парні – по 29 діб. Такий календарний рік приблизно на 0,4 доби коротший за 12 місячних циклів, тому в останньому місяці року час від часу робиться вставка тридцятого дня. Оскільки місячний і сонячний роки різні за тривалістю, всі дати мусульманського календаря щорічно зміщуються на більш ранні дати відносно сонячного року на 11 днів. Відповідно, на великих проміжках часу місячних років виявляється більше, ніж сонячних. Так, лічба років мусульманського календаря починається від хіджри (араб. «кочівля») пророка Мухамеда з Мекки до Медини, що сталась, за нашим літочисленням 622 р., тобто 1387 років тому (на 2009 рік), а мусульманський календар нараховує 1431 рік хіджри (на 44 роки більше) (таблиця 4).

Паломництво є одним з п'яти основних догматів ісламу, його головною культовою дією, яке, по можливості, має здійснити кожен мусульманин хоча б раз у житті. Розрізняють мале паломництво (умра), яке може здійснюватись будь-якої пори року і є необов'язковим для мусульманина, та велике паломництво (хадж), яке здійснюється до Мекки в пам'ять перекочівлі пророка Мухаммеда обов'язково в усталений термін. Хадж починається в Мецці в перший день місяця Зу-л-хиджа і триває 10 днів. Десятий день хаджу є головним святом ісламу – ід аль-адха або курбан-байрам. В цей день кожна мусульманська родина приносить в жертву барана в духовному єднанні з паломниками-хаджі (цей титул отримує

Таблиця 4 — Відповідність дат мусульманського та григоріанського календарів

Григоріанські роки	Перше число місяця Рамадану (початок 30-денного посту)	Перше число місяця Зу-л-хіджра (початок 10-денних свят хаджу)	Перше число місяця Мухаррама (початок відповідного року хіджри)	
2009	22.VIII	19.XI	18.XII	1431
2010	11.VIII	8.XI	8.XII	1432
2011	1.VIII	29.X	27.XI	1433
2012	20.VII	17.X	15.XI	1444
2013	9.VII	6.X	5.XI	1435
2014	29.VI	26.IX	25.X	1436
2015	18.VI	15.IX	15.X	1437

той, хто здійснив хадж до Мекки і вважається звільненим від гріхів). Одночасне паломництво всіх мусульман до Мекки втілює досвід універсальності умми – єднання вірних усього світу.

Крім хаджу до Мекки, духовному удосконаленню мусульманина сприяє відвідання могил місцевих святих – людей, прославлених праведністю чи мучеників за віру. Сакральними центрами шіїтів є міста Кум та Мешхед в Іраці. Місто Кум, що знаходиться на південь від Тебризу, є відомим центром богослов'я, резиденцією аятоли, тут поховані іранські шахи та члени їх родин, інші знані люди країни. Паломники вклоняються могилі святої Фатіми Масум (IX ст.). У Мешхеді – місце загибелі шіїтського імама Алі Рези (VIII ст.) – поборника ісламської віри.

Відомим в Азії сакральним центром ісламу є мечеть Каччималаї, розташована в 75 км на південь від столиці Шрі-Ланки Коломбо. Мечеть стоїть над океаном на скелястому мисі. Сюди в кінці рамадану стікаються тисячі паломників-мусульман. Розкидані по різних країнах мавзолеї святих та чудотворців були і залишаються гідною метою далеких мандрів. До гробниць святих у певні дні року відбуваються масові паломництва.

Іудейські свята. Єврейський календар, за яким розраховуються релігійні свята іудаїзму, є певним компромісом між вимогою узгодження календарних місяців з фазами Місяця та дотримання природного річного циклу. Початком календарного місяця в єврейському календарі є новий Місяць. Триває календарний місяць 29-30 діб відповідно місячному циклу 29,5 діб. Дванадцять місячних циклів становлять 354,37 діб. Тобто, місячний рік приблизно на 11 діб коротший за сонячний. З бігом часу різниця накопичується і виникає потреба вставки в рік тринадцятого місяця. На протязі 19 років (метонів цикл – 19 сонячних років = 235 місячних циклів) вставка тринадцятого місяця відбувається в третій, шостий, восьмий, одинадцятий, чотирнадцятий, сімнадцятий та дев'ятнадцятий роки циклу. Таким чином, середня тривалість сонячного року в 19-річному циклі зберігається з точністю 6-7 хв., але реальна кількість днів і місяців в конкретному році вочевидь різна. Початок єврейського року та його місяців припадають на різні дати кожного року григоріанського календаря. Крім того, існує певна регламентація початку року та свят щодо днів тижня. Лічба років починається від створення світу – шостого дня творіння (таблиця 5).

Таблиця 4 – Відповідність дат мусульманського та григоріанського календарів

Григоріанські роки	Перше число місяця Рамадану (початок 30-денного посту)	Перше число місяця Зу-л-хіджра (початок 10-денних свят хаджу)	Перше число місяця Мухаррама (початок відповідного року хіджри)	
2009	22.VIII	19.XI	18.XII	1431
2010	11.VIII	8.XI	8.XII	1432
2011	1.VIII	29.X	27.XI	1433
2012	20.VII	17.X	15.XI	1444
2013	9.VII	6.X	5.XI	1435
2014	29.VI	26.IX	25.X	1436
2015	18.VI	15.IX	15.X	1437

Головні іудейські свята пов'язані з порами року та з сільськогосподарським календарем, тому відзначались переважно навесні, влітку та восени приношеннями Богу до місцевого святилища і здавна були повсюдні та численні. Після VIIст. до н.е. ця усталена традиція стосувалася вже тільки Єрусалиму. Вже за часи Ісуса Христа населення міста в часи паломництва зростало майже вчетверо, а подія ця розглядалась як обов'язкова, була радісною, пов'язувалась з велелюдними застіллями.

Пости в іудаїзмі також відіграють роль очищення. За законами Старого Заповіту на піст виділявся тільки один день на рік – «десятий день сьомого місяця» (кінець вересня – початок жовтня). У часи вавилонського полону з'явилися спеціальні пости кожного п'ятого та сьомого місяця на знак скорботи за зруйнованим Храмом та вбивством правителя Іудеї Годолії. В подальшому ввійшло в традицію дотримуватись ще двох регулярних постів: в десятому місяці в пам'ять про початок облоги Єрусалиму, та в четвертому – в пам'ять про падіння міста. Піст, як обмеження в їжі або відмова від неї, поєднується з молитвою на знак покаяння.

Іудеї здавна відзначали і відзначають свято, не пов'язане з сільськогосподарським календарем – суботу (шабат з євр. «відпочинок»). Субота – сьомий день, як велить четвертий заповіт, є днем відпочинку, спокою, призначений для Бога, оскільки, після шести днів Творіння, на сьомий Бог спочивав від справ своїх і заповів людям чинити так само, згадуючи діяння Його. Працювати також заборонялось у свято Новолуння, з якого розпочинався новий місяць. Як кожен сьомий день є днем відпочинку, так кожен сьомий рік є «Господнею суботою», коли ізраїльтяни не обробляли землю, даючи їй відпочити, а врожай без перепонів могли збирати бідні. Це свято було нагадуванням про те, що земля належить Богові, а не тільки людям, чи власникам землі. Але основні свята іудеїв є щорічними, календарними і беруть відлік від свята Пасхи.

Пасха (Песах) святкується 14-21 місяця нісана в пам'ять виходу євреїв із Єгипетського полону. Це - «свято свободи» або «свято весни». Пасхальна трапеза (седер) нагадує про події кількох тисячолітньої давнини своїми стравами (в першу чергу маца, печеня, гіркі трави) та читанням розповідей про Вихід. На початку люди святкували Пасху в своїх будинках, але вже з часів Нового

Заповіту святкувати його вірні мали в Єрусалимі і пасха стала найголовнішим паломницьким святом. В останній день Пасхи святкується свято *Перших Плодів*, на яке іудеї мали жертвувати Богові перший сніп ячменю нового врожаю. Через п'ятдесят днів після Пасхи святкується свято *Жнив* (*П'ятдесятниця*, євр.-«*шавуот*»), що символізує початок збору зернових, а перші два хліби з борошна нового врожаю жертвувались Богові. В часи існування Храму в цей день євреї приносили в Єрусалим «омер» - міру ячменю, який жали в пасхальний тиждень. Після цього дозволялось їсти хліб нового врожаю. Приносили також виноград, гранати, маслини тощо. Це є свято радості та подяки Богові за дари. Пізніше Шавуот почали святкувати як день одержання Тори та г.Синай.

Кожне свято і початок кожного місяця сповіщався звуками труб, але особливим є свято Труб, яким сповіщається настання першого дня сьомого місяця. Цей день знаменується щедрими дарами і є днем спокою та служіння Богові, а після вавилонського полону свято Труб стало релігійним святом – святом *Нового року* («*Рош ха-Шана*»), хоча початок календарного року традиційно відраховується з місяця нісану. Рош ха-Шана святкується 1-2 числа осіннього місяця Тішрі. Єврейське літочислення ведеться, згідно традиції, від створення світу. Рош ха-Шана відповідає шостому дню творіння, коли було створено людину (тобто, Новий рік – день народження Адама). За релігійною традицією з Нового року починається десятиденний період «днів покаяння», який закінчується Судним днем. *Очищення* («*Йом Кіпур*») або Судний день – свято каяття та прощення. У давнину це був єдиний день на рік, коли первосвященик в білому одянні міг увійти у «Свята святих» - внутрішню, священну частину скінії, пізніше Храму, для здійснення обряду спокутування гріхів священників та простого люду, а потім возносив молитву, поклавши руки на голову козла («козла відбувайла») і виганяв його в пустелю, що символізувало прощення гріхів народу ізраїльського. І сьогодні це найурочистіший день року. У цей день заборонено робити все, як в суботу. Крім того, в Судний день постують і не використовують предметів розкошу (навіть шкіряне взуття). Восени, по завершенні збору фруктів, святкується свято Збору Плодів або *Суккот*, яке триває вісім днів (15-22 місяця Тіарі). Свято встановлене в пам'ять

про скитання по пустелі після виходу з Єгипту. Суккот – одне з трьох свят, під час яких за існування Храму відбувалось паломництво до Єрусалиму. У Суккот євр мусять жити в куренях (сукках), вкритих гіллям, листям, очеретом (але бажано, щоб в дірки було видно зорі) на спомин про колишній кочовий спосіб життя ізраїльського народу, тому це свято ще називається «*Свято Кущів*». В ці дні прийнято не тільки багато споживати дарів природи, а й лити воду, промовляючи молитви за рясні зимові дощі – зарок майбутнього врожаю. Найважливіші дні – на початку та в кінці свята. Проміжні дні називають «святковими буднями». *Сімхат-Тора* – «Радість Тори» - наступний день, після Суккоту. Це день завершення річного циклу читання Тори по суботах. Вважається одним з найбільш улюблених і веселих свят. *Ханука* або Свято Оновлення чи Свято вогнів святкується в пам'ять про очищення й переосвячення другого Храму у 165 р. до н.е. після вигнання сірійських завойовників. В цей день ввечері у синагогах та будинках запалюють світильник-семисвічник («мінора») – копію золотого світильника з сімома гілками, прикрашеними квітами та листям, що знаходився в скінії як єдине джерело світла. Найбільш веселе та гомінке свято року – *Пурим*, назва якого перекладається як «жереб», який було кинуто першим міністром персидського царя Ксеркса задля визначення дня масового винищення євреїв, але Есфір (Естер), яка була дружиною царя, та її двоюрідний брат Мардохей (Мордехай) врятували єврейський народ, розкривши змову.

В інших релігіях святкові дні є здебільшого календарними святами. Народи Китаю та Індії з давніх-давен використовували місячно-сонячні календарі. Так, в давньому Китаї з XXVI ст.. до н.е. вже існував обрахунок часу за циклами. Вважають, що вихідними принципами побудови такого календаря було уявлення про те, що світ складається з п'яти основних «стихій» або першоелементі - води, вогню, металу, дерева, землі, - які знаходяться у постійному взаємозв'язку та циклічному підпорядкуванні: вода тушить вогонь, вогонь плавить метал, метал рубає дерево, дерево росте з землі, а земля народжує воду. Кожна стихія об'єднувала два «небесні корчі» (представлені чоловічим та жіночим началом). Десятирічний цикл «небесних гілок» та дванадцятирічний цикл «земних гілок» і склали 60-річний цикл (ДОДАТОК – КИТ.КАЛЕНДАР). Григоріанський календар почали застосовувати в Китаї з 1912 р., а з 1949 р. таке літочислення стало

офіційним, хоча й зараз деякі засоби масової інформації вказують дві дати – за григоріанським календарем та 60-річним календарним циклом.

В Індії григоріанський календар був введений з 1757 р., але й зараз часто можна зустріти подвійне датування: за григоріанським календарем та за місцевим, так званим громадським. Останній був прийнятий 1957 р. з метою об'єднання в Єдиний національний календар численних місцевих. Тривалість року в громадському календарі дорівнює тривалості тропічного року, рік має 12 місяців (365 днів) по 30 і 31 дню в кожному місяці, а у високосному році 366 днів і місяць Чайра в ньому має 31 день. Новий рік (І Чайра) починається з наступного дня після весняного рівнодення і у звичайному році припадає на 22 березня, а у високосному – на 21 (ДОДАТОК –ІНДІЙСЬКИЙ КАЛЕНДАР).

Буддизм за часи свого поширення глибоко інтегрувався в місцеві релігії та культури і святкові обряди набули не тільки іншої практики, і й іншого значення. Так, у поєднанні з японським синтоїзмом, буддизм позначений традицією паломництва, наприклад, на гору Фудзи-яма, до священних озер, гаїв, храмів у храмові свята. В індуїзмі храми відвідуються у великі громадські свята, коли здійснюється жертвоприношення плодів, тваринного масла, здійснюються всенощні пильнування та прийом паломників. Особливою шаною користуються просвітленні або гуру («вчитель»), до яких сходяться люди за праведним словом, що вкаже шлях до спасіння. На півночі Індії, в штаті Пенджаб, поширений сикхізм, якому властива віра в єдиного Бога, а шлях спасіння лежить через особисту мужність та доброчесність. Однею з чеснот сікха є відвідання священного Золотого храму в Амристарі, особливо у дні великих свят, коли читається Гуру Грант Сахиб (Священна книга). Списки з неї, так само багато прикрашені, є найбільшою реліквією кожного сикхського храму.

Послідовники *відродження давніх релігій* кельтів, германців, слов'ян відзначають день сонцестояння 22 червня пишними зібраннями біля мегалітів або на місцях давньослов'янських капищ.

Аналіз календарних релігійних свят світових і локальних релігій дає можливість визначитись, що в основному вони припадають на грудень-січень та квітень-червень, що задає своєрідну сезонність та ритмічність паломницькому руху й пов'язаному з ним релігійному туризму.

Сакральні святині та центри є наслідком сакралізації або надання священних, магічних властивостей певним предметам, подіям, явищам та пов'язаним з ними місцям. Священними є предмети (наприклад, частини Хреста, на якому був розп'ятий Ісус Христос або плащаниця, в яку загорнули Його тіло), моці, місця чудес чи ведінь, пов'язані з діяннями Божими, його пророків, засновників релігії, святих, центри духовного життя (монастирі, скити тощо), ікони та храми, де вони зберігаються. Сакральні центри з давніх-давен притягували людей в бажанні отримати в священному місці частинку святості, магічної сили, тому то й вважалися паломники людьми, більш наближеними до Бога, ніж ті, що не відвідали святиню. У свідомості вірних кожної релігії сакральні центри ієрархізовані в залежності від значення в релігійному житті тих подій та явищ, які з ними пов'язані. Так, католицька церква офіційно почала розрізняти паломництво велике (*peregrinationes primariae*) та мале (*peregrinationes secundariae*) і відповідний статус отримали сакральні центри. До великого паломництва належало відвідання Святої Землі в Палестині задля поклоніння Гробу Господньому, Риму на поклоніння мощам святих Петра і Павла, Сантьяго-де-Компостелли (поклоніння святому Якову), Лорето (поклоніння Богородиці), а решта сакральних святинь забезпечували мале паломництво і вважались місцевими.

Паломництво до певних місць, бажання спілкуватися з ними, обумовлюють тривалість існування сакральних центрів і їх відродження після часів гонінь, засвідчують наявність у певних місцевостях духовної функції або формування сакральних ландшафтів [57;58;60]. Сакральними ландшафтами ми пропонуємо називати природні або природно-антропогенні геосистеми, які виконують духовну функцію, пов'язану з релігійними запитами людства і є об'єктами паломництва для певної категорії населення. В значній мірі ця категорія територіальних утворень співпадає з поняттям Святих Місць, які існували на кожному щаблі розвитку людства і існують для adeptів всіх сучасних релігій. Важливою ознакою сакральних ландшафтів є збереження духовної (священної

або сакральної) функції території протягом значного часу (іноді багато тисяч років), навіть при зміні релігійної та етнічної приналежності. Спілкування з цими місцями завжди супроводжувалось і супроводжується особливим ставленням до них. Для адептів це найчастіше шанобливе, урочисте, екзальтоване сприйняття. Святі Місця завжди були джерелом натхнення в народній творчості і мистецтві, чинником формування етнічної і суперетнічної свідомості та ментальності.

Неможливо обминути питання: чому сакральні ландшафти стали такими для значної частини людства? Чи цей процес обумовлений властивостями самих ландшафтів, чи процес сакралізації ніяк не пов'язаний з природним підґрунтям? Пояснення типу: "так історично склалося" не є задовільним. Очевидно, що на різних щаблях історії людства і в різних історико-культурних регіонах могли реалізовуватись найрізноманітніші сценарії сакралізації ландшафтів. За первісних релігійних уявлень, пов'язаних з культом природи, сакралізація відбувалась залежно враженню від властивостей об'єкту або його цінних для даного суспільства якостей. З розвитком цивілізаційного процесу сакралізація ландшафтів починає пов'язуватись з культом обожнюваних предків, героями, засновниками релігій, пророками, святими, а ландшафти, як Боже творіння, входять в релігійну систему, що характерно для більшості Святих Місць сучасних світових релігій. У тривалому процесі адаптації етносу до етнічної території ця територія стає рідною для даного етносу, а в поєднанні з культом предків, природи і сакралізацією історії може перейти в деяких випадках в категорію Святої Землі.

Таким чином, паломництво структурує та ієрархізує простір. Реліквії, явища, події та образи, духовні функції місцевості (сакральні ландшафти), що притягують до себе вірних, становлять реальну основу формування сакрального простору, в межах якого системи релігійних свят та сакральні центри формують географію паломництва.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст паломництва як явища культури
2. Розкрийте зміст поняття «сакральність»
3. Чому паломництво зараз розглядають разом із релігійним туризмом?
4. Коли зародився релігійний туризм?
5. Яким чином релігійні свята визначають розвиток паломництва?
6. Яким чином географія сакральних центрів впливає на паломництво?
7. Як можна охарактеризувати георелігійну ситуацію в країнах Західної Європи?
8. Які тенденції притаманні розвиткові релігійної сфери?
9. Яка зі світових релігій є найдавнішою?
10. На чому ґрунтується іудейський календар?

Завдання:

- 1). Використовуючи таблицю 1, складіть програму та маршрут паломницького та релігійного туру за такими параметрами: тривалість 7 днів, позасезонний, груповий (кількість людей в групі 26), клас обслуговування «економ».
- 2) З'єднайте стрілочками правильні, на Вашу думку, відповіді з питаннями:

Масляна	На 50-тий день по Вознесінні Христовім
День Святої Трійці	На шостому тижні Великого посту
Благовіщення	За 56 днів до Пасхи
Вербна неділя	7.04 (25.03)
Срітання	15.02 (02.02)

Розділ І І

САКРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

2.1. Свята Земля

Свята Земля для християн – це країна, де відбувалися найголовніші події Святого Письма, події, пов'язані з земним життям Ісуса Христа. Однак, жодне державне, етнічне чи політичне об'єднання з такою назвою ніколи не існувало, а відтак і *межі території* з сакральною-поетичною назвою “Свята Земля” ніколи не мали характеру чітких лінійних кордонів.

У Старому Заповіті (по суті сакралізованій історії єврейського народу) пізнішій назві Свята Земля відповідало поняття Краю Обіцяного – Країни Обітованої. “І промовив Господь до Авраама: Вийди зі своєї землі, і від родини своєї, і з дому батька свого до Краю, який Я тобі покажу” [Бут. XII.1]. Цією землею обіцяною й призначеною Богом для єврейського народу була земля народу хананеїв – Ханаан. Ханаан обіймав територію, обмежену на заході Середземним морем, на сході – р.Йорданом, Тіверіадським (Генісаретським) озером, Мертвим морем. Після єврейського завоювання не єврейською залишилась північна частина Ханаану (Фінікія, сучасний Ліван) та частина узбережжя Середземного моря (країна філістимлян). Таким чином, північна межа Ханаану лежала поза володіннями євреїв, що знаходились між Даном на півночі (верхів'я Йордану) та Беер-Шевою на півдні (приблизно на широті південного узбережжя Мертвого моря). Єврейські землі на східному березі Йордану не входили до складу власне Ханаану. Тобто Земля Обіцяна ніколи не була повністю під владою євреїв, але у звуженому значенні нею можна вважати територію від Дану до Беер-Шеви, між долиною Йордану і Середземним морем (див.рис.2).



Рис. 2.

З давніх часів даний регіон відомий в Європі під грецькою назвою Палестина, що походить від давньоєврейського “пелешет” – країна філістимлян, хоч Біблія під країною філістимлян розуміє вузьку берегову смугу вздовж Середземного моря, що знаходилась в руках філістимлян. Геродот під цією назвою розуміє південну частину берегової смуги між Фінікією та Єгиптом. З часом ця назва поширилась і на внутрішню континентальну частину країни, але довго застосовувалась в обох сенсах., поки вузьке значення не зникло. На монетах, викарбуваних Веспасіоном після придушення іудейського повстання, країна офіційно названа Палестиною.

В середні віки назви Палестина і Свята Земля використовувались паралельно і практично збігались з Давньозаповітним Ханааном. Історично назва Палестина збереглась для території між Середземним морем на заході та р. Йордан і Мертвим морем на сході.

За часів Ісуса Христа Палестина не була єдиною країною, а складалась з кількох територій, що підпорядковувались Риму безпосередньо або мали деяку автономію і тому не мали загальної офіційної назви. Однак давня етнічна структура та історичні традиції народу обумовили події земного життя Ісуса Христа на окресленій вище території Землі Обіцяної [6]. В ці часи євреї розглядали землю за ступенем її “святості”, дуже точно визначаючи, які території входять до складу Святої Землі, а які ні.

Найсвятіша земля – Єрусалим, на протилежному кінці цієї своєрідної шкали – “нечисті” землі за межами Ізраїлю.[7]

Іудея (на півдні) і Галілея (на півночі), розташовані на захід від Йордану, - серця країни. Їх розділяла Самарія, яка до священних земель не належала. Центральні області облямовувались землями, що колись належали Ізраїлю. Але вони вважались менш нечистими, ніж поганські країни. На східному березі Йордану з Іудеєю та Галілеєю межувала Перея (з частково іудейським населенням). Тому кращою дорогою з півночі на південь вважався шлях через Перею, обминаючи Самарію. Переправлялись через Йордан при цьому доводилось двічі. Саме тому частина подорожей Ісуса Христа з Галілеї до Єрусалиму відбувалась східним берегом Йордану.

Таким чином, практично вся Свята Земля в наш час знаходиться в межах держави Ізраїль. Тільки північна подорож

Ісуса Христа заходить на південь Ливану та вже згадуваний шлях вздовж східного берега Йордану (Йорданія).

Свята Земля дуже невелика. Її протяжність з півночі на південь, - як говориться в Біблії, “від Дана до Беер-Шеви”, - ледве досягає 230км. Північний берег Мертвого моря знаходиться всього за 80 км від Середземноморського узбережжя.

Природа Святої Землі має дати відповідь на питання: чи є природне підґрунті в тому, що Свята Земля з самого початку (від біблійних патріархів) вважалась Землею Обіцяною Богом для кочовиків-семітів? В якому природному середовищі відбувалась Священна історія та майже 2000-літні християнські паломництва?

Більшість подій Біблії відбувається в невеликій області Східного Середземномор'я, на вузькій прибережній смугі землі, що прилягає до величезної Аравійської пустелі. Два світи – море і пустеля – розділені “Благодайним Півмісяцем”. “Благодайний Півмісяць” – найпривабливіша область Близького Сходу. До цих земель завжди прагнули жителі пустель і гір. Таку назву мають родючі землі, що простягнулись з півдня від Нільської долини, через вологу область на східному узбережжі Середземного моря, до родючих земель Месопотамії з її знаменитими ріками Тигром і Єфратом.

Розглянувши карту сереньорічних сум опадів Південно-Західної Азії та карту середньорічної кількості опадів в Ізраїлі, можна зробити висновок, що за цим показником Палестина є перлиною “Благодайного Півмісяця” і являє собою наче велику оазу між морем на заході, горами на півночі і пустелями на сході і півдні. Для давніх євреїв-кочовиків, які звикли до пустельних і напівпустельних ландшафтів, Ханаан був дійсно Землею Обітованою, яка “тече молоком і медом”. Однак це - в порівнянні з іншими територіями, а реально Ханаан теж потерпав від посух, що неоднаразово зафіксовано в Старому Заповіті. [Буття 12.10; 41.57; 42.5]

Клімат регіону в цілому відноситься до сухого середземноморського типу з жарким посушливим літом та м'якою дощовою зимою. На його формування впливають характер та напрямок пануючих вітрів. В літній період з Аравійської та Сінайської пустель віють жаркі посушливі вітри – хамсін. Зимою з моря приходять маси теплого, насиченого вологою повітря і приносять різні дощі.

Незважаючи на незначні розміри території, температура повітря окремих районів значно відрізняється. Середня температура найжаркішого місяця серпня на узбережжі $+26^{\circ}$, в центральній частині $+23^{\circ}$, на сході $+30^{\circ}$. Середня температура найхолоднішого місяця січня в тих же місцях відповідно $+12^{\circ}$, $+8^{\circ}$ та $+15^{\circ}$ С.

Річна кількість опадів теж дуже відрізняється в окремих районах. Зона найбільш інтенсивного зволоження – Верхня Галілея (на півночі), де випадає в середньому до 1000 мм вологи за рік. В середній частині узбережжя, біля Тель-Авіва, кількість опадів коливається в межах 500-550 мм. В центрі країни на плато біля Єрусалиму випадає близько 500 мм. На схід до Мертвого моря та на південь до Беер-Шеви кількість опадів різко зменшується до 100-200 мм (пустелі Іудейська та Негев).

В країні різко розрізняються два річні сезони: сухий та дощовий. Сезон дощів зазвичай тягнеться з листопада до березня. Найбільша кількість опадів випадає в грудні-лютому. Ці місяці й найбільш прохолодні. З моря часто налітають сильні шквальні вітри, піднімаються бурі з грозами, зливами, а іноді з градом. У деякі роки на горбах може випадати сніг, але тримається він недовго, трапляються й приморозки. Наприклад, середня січнева температура в Ієрихоні (долина Йордану) $+15^{\circ}$, але вона складається з високої денної температури і нічних приморозків.

Як ми вже згадували, кількість опадів по роках значно відрізняється від середнього рівня. В Єрусалимі за останні 100 років бували роки, коли випадало всього 250 мм, а траплялось – до 1075 мм. Межі пустелі не постійні. В окремі роки пустеля відступає на схід і південь, а іноді захоплює нові райони – тоді приходили посуха і голод.

Ці кліматичні особливості значною мірою обумовлюються будовою поверхні території, яка в загальних рисах є результатом тектонічних процесів. З заходу на схід країна поділяється на три головні структурні меридіональні зони: берегова рівнина, центральне гірське пасмо і западина Гхор (див. карту Свята Земля часів Ісуса Христа).

Берегова рівнина в Палестині являє собою вузьку смугу, що досягає на півдні ширини у 20 км. Рівнина складена морськими та алювіальними відкладами потоків, що стікають з гір. Берегова смуга вкрита дюнами, за якими простягались лагуни й болота; в давні часи рівнина в значній мірі була вкрита лісами, чагарниками і

болотяною рослинністю. Південна частина берегової рівнини, на південь від Яффи, разом з передгір'ями, має назву Шефела або Філістимлянської, північна – до гір Кармель – Саронської (Шаронська) рівнини. В північній частині розломи, що мають північно-західний напрямок, сприяли підняттю упоперек берегової рівнини горсту масиву Кармель висотою 535 м; поруч з ним (на північний схід) опущена ділянка створює розрив в гірській смузі з висотами 100 м і нижче – Ездрелонська (Ізраельська) долина. Узбережжя Палестини низьке і прямолінійне, тільки виступ гори Кармель утворює затоку, в якій розташований порт Хайфа. Паралельне прибережній рівнині гірське пасмо являє смугу шириною біля 50 км, відділену від рівнини та грабену Гхор чергою скидових східців, стрімких і вузьких на сході і більш пологих на заході. Південна частина пасма – пустельне плато Негев, висотою до 1015 м. Північніше його розташований бриловий масив Іудейських гір до 900-1000 м висотою. Платоподібна поверхня масиву з широкими долинами та невисокими останцями має іноді горбистий характер. Краї масиву розчленовані досить сильно, їх прорізують глибокі й вузькі ущелини (ваді). Вододіл знаходиться ближче до східного краю масиву, тому його долини більш короткі порівняно з західними. Поверхня складена майже виключно водопроникними вапняками. Мають значний розвиток карстові явища – численні печери, карстові форми долин. Тому, поза значною кількістю опадів, Іудея здається сухою країною, хоч в біблійні часи її гори були вкриті густими лісами.

Плато Самарія, що лежить північніше, має більш складну тектонічну структуру та ерозійне розчленування і закінчується на півночі вже згадуваною Ездрелонською долиною, що сполучає берегову рівнину з долиною Йордану. Тому тут з давнини пролягали шляхи від узбережжя вглиб суходолу. Раніше дно долини було заболоченим, меліоративні роботи проведені були лише у XX столітті.

Північніше Ездрелонської долини рельєф знову підвищується. Над долиною височать гори Фавор, Малий Гермон. Ними починається північна частина Палестини – Галілея. Горби тягнуться на північ, до високих гір Ливану. На нижчих “сходинах” – придатні для землеробства ділянки. На півночі

вапнякові масиви піднімаються на висоту понад 1200 м. Ще й зараз Галілея, завдяки значним опадам, - найбільш лісиста частина країни.

Тектонічна западина (грабен) Гхор є частиною великої зони розломів Сирії, Аравії та Східної Африки. З заходу і сходу брилові масиви перевищують дно грабена на 1600-2000 м і спадають до нього стрімкими малорозчленованими схилами, складеними вапняками й пісковиками. Гхор являє, таким чином, вузьку (до 25 км шириною) щілину між високими урвищами плато. Цією унікальною долиною тече ріка Йордан. Маючи витoki на схилах Антиливану на висоті 564 м, вже на виході із невеличкого озера-болота Хула (Мером, Семихонідське) він перетинає нульову відмітку моря і далі тече найнижчою западиною суходолу планети до Галілейського моря (Кіннерет, Генісаретське озеро чи Тіверіадське море), рівень якого має відмітку -212м. Далі Йордан, витікаючи з Галілейського моря, прямує на південь до Мертвого. На цій ділянці річка сильно меандрує (віддаль по прямій – 105 км, довжина Йордану – 210км) і спускається ще на 176м (сучасний рівень Мертвого моря -388м).

Йордан не пересихає в сухий сезон, бо живиться талими водами зі схилів гори Гермон. Але це виняток. Решта потоків: бурхливі в дощовий сезон і повністю пересихають на кілька місяців. Правда, ще в недавній час невеличкі річки, що впадають до Середземного моря, - Кішон і Ярхон – зберігали воду і в сухий сезон. Особливо бідні поверхневими водами карстові райони Палестини – Іудея та північна Галілея, але й там в пониженнях рельєфу виходять джерела підземних вод. Традиційними джерелами є колодязі і цистерни, що наповнюються в дощовий сезон.

Флора завжди залежить від клімату, тому від пустелі до гір і Середземного моря рослинність змінюється: від чагарникових пустель до степів з чагарниками, а далі з'являються луки, рідколісся і гірські ліси.

На території Палестини нараховується понад 2000 видів рослин, 115 з яких ендемічні. З рослин, що характерні для Середземномор'я, - вічнозелений дуб, терпентикове дерево, маслина, фісташка, ялівець, лавр шляхетний, полуничне дерево, іудине дерево, східний платан, сірійський клен, єрусалимська сосна. В горах ростуть також табоський дуб та сикомора. В пустелях Негев (на півдні) та Іудейській (західний схил Іудейських гір і частина долини Йордану) ростуть колючі акації, рокитник, тамариск, саксаул, арастида. В долині Йордану зустрічаються зарості морозостійкого лотоса. На узбережжях Галілейських озер ростуть папірус, олеандр, вербейник. Серед культурних рослин Біблія згадує: виноград, мигдаль, смокви, фінікові пальми, гранати тощо [7]

Багатий рослинний світ створював умови для існування багатьох видів тварин, які зараз вже не зустрічаються в Палестині. Біблія згадує ведмедів, левів, барсів (леопардів), вовків, лисиць, шакалів, газелей. Є свідчення, що в давні часи тут мешкали слони, носороги, крокодили [23]. Зараз звичайними є шакали, лисиці, дикобрази, їжаки, зайці, дикі коти, різноманітні гризуни. Навколо боліт і озер живуть кабани. Із плазунів повсюдними є змії, ящірки, черепахи. Налічується біля 400 видів птахів, в тому числі великих: грифи, пелікани, ледеки, сови. Дуже багаті рибою води Тіверіадського озера і Йордану (більше 40 видів). Серед домашніх порід найбільш поширені вівці, кози, велика рогата худоба, віслюки, верблюди, кішки і собаки.

Ландшафти Святої Землі особливо мальовничі навесні, в кінці сезону дощів, коли по схилах гір, в ущелинах і вибалках цвіте безліч лісових і лугових квітів, а пустелі червоніють від маків. Найбільш мальовнича частина країни – Галілея. Клімат її відрізняється м'якістю і вологістю, ґрунти родючі. В давнину Галілея була вкрита пишними лісами, від яких і зараз немало залишилось. Найбільша пейзажна цінність у околиць Генісаретського озера з видом на Гермон з його снігами, вкриту лісом округлу вершину Фавору.

Історико-географічна характеристика Святої Землі. Історія давнього Ізраїлю, що є головною темою Старого Заповіту, починається біля 2000 р. до Р.Х. Книга Буття з 11 глави і до кінця розповідає історію Патріархів (від Авраама до Йосипа) – прабатьків народу, який покликаний був стати “народом Божим”. На цей час припадає Божа обіцянка віддати євреям Ханаан і перші мирні відвідини ними Ханаану. В книзі “Вихід” Бог звільняє свій народ від рабства єгипетського. На горі Синай Він дає ізраїльтянам через Мойсея закон, а також статут, згідно з яким треба здійснювати поклоніння. Місцем поклоніння стало спеціальне шатро – скінія. Однак ізраїльтяни виявили непокору, і тому змушені були сорок років блукати в пустелі, перш ніж Бог виконав свою обітницю і ввів їх в землю, котру призначив їм у володіння. В книзі Ісуса Навіна описується завоювання Землі Обіцяної та її поділ між ізраїльськими племенами. Кочовики-ізраїльтяни спустошують і підкорюють ханаанську землю, яка являла собою конгломерат окремих міст-царств, що ворогували між собою. Поступово ізраїльтяни стають осілими, частково змішуються з місцевим семітичним населенням, переймають їх звичаї. В книзі Суддів розповідається про непокору євреїв Богу (визнання ханаанських богів), про нашествя ворогів і героїчну боротьбу з ними. В книзі Царств говориться про встановлення в Ізраїлі монархії і розповідається про перших царів – Саула, Давіда, Соломона. У часи правління Соломона в Єрусалимі будується перший Храм, фортеці, водогони, зростає населення, розвивається землеробство, торгівля. Але невдовзі країна розкололася на Ізраїльське і Іудейське ворогоучі царства. Ассиро-Вавілонські навали з 722 р. до 588 р. до Р.Х. поклали край могутності єврейських держав. Вони були завойовані, жителі виведені в полон, храм зруйновано, країну спустошено, втрачено культурні надбання.

Після падіння Вавилону і повернення євреїв із полону на зміну племенному прийшов регіональний принцип територіальної організації. В часи Ісуса Христа в колишньому Ханаані існували три історико-етнографічні області, назви яких збереглись до наших днів: Іудея, Самарія, Галілея.

Іудеєю римляни і греки називали землю, що колись належала племені Іуди (Іудейське нагір'я на південь від Єрусалиму та пустеля на західному березі Мертвого моря); іноді так називали й

всю країну з Галілеєю і Самарією включно. Власне Іудея досить обосіблена завдяки своєму географічному положенню. На сході вона відрізнана западиною Мертвого моря та крутими схилами, на півдні межує з пустелею. З заходу до неї вели лише вузькі ущелини серед крутих гір. Досяжна Іудея лише з півночі і єдина дорога йде вздовж гірського кряжу, що співпадає з вододілом Середземного моря і Йорданської долини.

Назва Самарія походить від назви давньої столиці північного або Ізраїльського царства, яке загинуло у 722 р.до Р.Х. Жителів переселили в Сірію, Ассірію та Вавилонію. На звільнене місце пригнали поселенців з інших частин Ассірійської імперії. У часи Ісуса Христа там жили нащадки мішаних шлюбів. Вони поклонялись Богу за своїми звичаями. Євреї з Іудеї ненавиділи і зневажали цих “самарян”. Ісус цурався таких почуттів і тому вільно подорожував через Самарію і навіть зупинявся у самарян. До нашого часу збереглися невеликі громади самарян, що моляться Богу на горі Гаризим.

Галілея (північний приграничний район) завжди була оточена язичницькими народами і відчувала їх вплив. В часи Ісуса Христа Галілеєю пролягало кілька важливих шляхів Римської Імперії. Основними заняттями галілян були сільське господарство, рибальство й торгівля. В Євангеліях згадуються багато міст і сіл Галілеї, в тому числі Назарет, де проходило дитинство Ісуса. Багато євангельських подій пов’язано з Галілейським озером, де відбувалась проповідь. Тоді Галілея була жвавим місцем зі строкатим населенням. Торгівля тісно пов’язувала Галілею з зовнішнім світом, звідки приходили нові ідеї, чужі традиційному іудаїзму. Галілеяни краще орієнтувались в реаліях Римської Імперії, ніж пихаті єрусалимці, що бачили в своїх північних “двоюрідних братах” лише неосвічених селянок, неповноцінних в расовому відношенні.

Історія євреїв у Палестині надовго урвалася зі зруйнуванням Другого Єрусалимського Храму наприкінці Іудейської війни (70 р. по Р.Х.) та жорстоким придушенням всенародного повстання Бар-Кохби. Палестинські міста, які населяли євреї, були зруйновані, а їх жителі знищені або продані в рабство. За часів імператора Костянтина в Палестині починають будувати християнські храми, з усіх усюд прибувають монахи та паломники. 451 року по Р.Х. на Халкедонському Вселенському Соборі Єрусалимська єпископія отримала статус патріархії. 636 року Палестину захопили араби-

мусульмани під проводом халіфа Омара. Над залишками колишнього Єрусалимського Храму побудували мечеті і Єрусалим став священним містом для мусульман.

З 1099-го по 1187рр. Святою Землею володіли хрестоносці. Були ще навали азіатських орд, доки 1517р. Палестина надовго (до Першої Світової війни) не потрапила до складу турецької імперії. З 1922р. по 1948р. Палестина – підмандатна територія Великої Британії. З 14 травня 1948р. Палестина частково знаходиться в межах нової держави Ізраїль, а в наступні десятиліття й вся в межах цієї держави.

В передостанні два століття Палестина була активною зоною діяльності місіонерів різних християнських конфесій, особливо протестантів і католиків. 1841р. Прусія заснувала тут протестантську єпископську кафедру, а через п'ять років Папа відновив латинського єрусалимського патріарха, якого не було з часів хрестових походів. У 1849р. архієпископ Порфірій (Успенський) заснував у Єрусалимі руську православну місію.

Кілька тисяч років бурхливої історії Святої Землі залишили на ній величезну кількість пам'яток історії і культури, що дійшли до нашого часу.

По всій країні розкидані горби (телі) з залишками доханаанських і ханаанських міст-фортець з давнішими й пізнішими нашаруваннями (вік телю Ієрихону сягає 8000 років); руїни фортець і палаців, збудованих за часів Соломона, царів Іудеї і Ізраїлю, Ірода Великого і знищених єгиптянами, ассірійцями, вавілонянами, греками, римлянами. Забута й зруйнована система зрошувальних споруд з мережами каналів, резервуарів, цистерн і тунелів римського й більш давніх часів. Безліч давніх гробниць – забутих, зруйнованих, спустошених.

Храми візантійського часу: одні зруйновані іновірцями й часом, інші – багаторазово перебудовані (Храм Гроба Господня відбудовувався п'ять разів), перетворені на мечеті. Фортеці, замки, храми збудовані хрестоносцями Єрусалимського Королівства, тамплієрами, госпітальєрами, кармелітами. Фортечні мури Сулеймана Великого, чудові мечеті на Храмовій горі, Стіна Плачу в Єрусалимі. Безліч новітніх споруд, які “вписуються” чи зовсім не вписуються в біблійний ландшафт. *“Від Єрусалиму, в якому жив, проповідував, творив чудеса, постраждав і воскрес Христос, не*

залишилось, за пророчим словом Спасителя, каменю на камені (вавілоняни, Веспасіан, Тім, Адріан, перси). Що руйнували в зруйнованому уже кілька разів Єрусалимі араби? Який вигляд мав Єрусалим, коли його покорили хрестоносці?! Нарешті, що залишилось від Священного Місця після нашествя турецьких орд?... Немає стародавнього свяченого міста, але залишилися його гори, долини, поля, блакитне небо; надра землі зберегли в собі залишки колосальних споруд...” [75] Цю ж думку повторює А.П.Ладинський: «Каменю на камені не залишилось після землетрусів, війн і руйнувань від того міста...куди приходив іноді з юрмою бідно вдягнених учнів Христос... А коли виходили з воріт, в усій своїй проникливій правдивості відкривається перед вами стародавній краєвид, якому тисячі років. Також кам'янистою западиною лежала тоді Кедронська долина, і так само підіймалися на сході Елеонська гора в сріблястих оливах, так само білили під сонцем надгробки Іосафатової долини, де кістки мільйонів іудеїв чекають в землі Страшного суду» [35]

Безперечно, з давніх часів багато що змінилось. Коли ізраїльський народ вступав в Землю Обіцяну, більша її частина була вкрита лісами. Мабуть, їх було ще немало в часи Ісуса. У Старому Заповіті згадується багато видів дерев з м'якою і твердою деревиною, а римляни навіть садили в Палестині ліси. Але й вони під час Іудейської війни і облоги Єрусалиму вирубали гаї на паливо та на будівництво штурмових веж. Ліс вирубали всі завойовники, а свої теж не відставали. І ті, й інші випасали в лісах худобу, вивільняли землю під ріллю. Це призвело до ерозійних процесів, тому нові дерева рости вже не можуть, а гаї помалу витісняються колючими чагарниками, що добре відомі в усіх середземноморських країнах. Ні на що не придатні влітку, вони часто самозапалюються і нищать останні дерева, що збереглися. Розкішні ліси гинули й гинуть від випасання кіз, що об'їдають молоді пагони. І тільки останнім часом з'явилися зрушення на краще. Хоч і далеко до відтворення первинних лісів, але загальний вигляд пейзажу наближається до давнього за рахунок садів і виноградників.

Можна стверджувати, що пейзажі Святої Землі, хоч і змінені, ще довго будуть наближати нас до епохи Ісуса Христа, до розуміння витоків його логій і притч. *“Не важко уявити собі обставини, в яких відбувались євангельські події. Те саме блідо-блакитне і високе небо. Той же клімат. Спекотний полудень і*

прохолодні зимові ночі. Та сама конфігурація місцевості. Ті самі євангельські флора і фауна. Ви знайдете тут все, що скупо розсіяно на сторінках Євангелія. Не в мармурі, не в цегляних корпусах францисканських монастирів, не в позолочених банях, а в цих ...пейзажах” [35]. Недарма Е. Ренан, автор «Життя Ісуса», при відвіданні Святої землі відчув, що йому відкрилося п'яте Євангеліє [56]

Сакральний центр Святої Землі – місто Єрусалим, який зараз є центром трьох світових релігій: іудаїзму, християнства, ісламу. Єрусалим (з єврейської: «ір шалом» - «місто миру»; з грецької: «ієрос» - «святиє») наприкінці XX ст.. н.е. відзначив трьохтисячоліття як столиця та релігійний центр Ізраїльського царства, відтоді як цар Соломон збудував тут Храм на горі (нині Храмова гора) й переніс до нього Ковчег Заповіту, а як поселення згадується з XX ст.. до н.е. Ще в давнину це був один з найвідоміших центрів Сходу і за часи свого існування понад вісімдесят разів його захоплювали, руйнували, а місто знову й знову відроджувалось. Сучасний Єрусалим – жива історія, де перемішані часи, народи, культури, вірування і святині.

Ще в давньому Ізраїлі складання жертв Яхве було пов'язане з паломництвом. За законом Мойсея тричі на рік (на кожне з трьох великих свят: Пасху, П'ятдесятницю, Кущі) всі чоловіки мали з'явитися перед лице Господа в головне святилище. Коли був побудований Соломонів Храм і до нього перенесли ковчег Заповіту, всі паломницькі шляхи зійшлися в Єрусалимі, куди багато разів здійснював святкове паломництво й Ісус Христос. Для *іудеїв* весь *Єрусалим* є священним місцем, однак кожен з них обов'язково помолиться біля Стіни Плачу. Значна частина Стіни Плачу викладена прямокутними брилами, які є залишками храмової платформи, (принаймні, доведено, що ці кам'яні брили складали нижню частину фундаменту зовнішнього двору храму царя Ірода в часи Ісуса Христа). Храм був зруйнований у 70 р. н.е. римлянами у покарання за повстання іудеїв проти влади Риму. Традиція молитися біля Стіни Плачу, яка залишилася від Храму, як туга за минулою величчю, загибеллю та вигнанням у полон десятків тисяч євреїв, склалася поступово, коли євреям, які залишились у Палестині, дозволили здійснювати паломництво до його руїн. Об'єктом постійного паломництва вона стає з XVI ст.. Та частина стіни, до

якої можуть дотягтися вірні, відшліфована руками та губами за сторіччя поклоніння. Вдень, а часто і вночі тут чутно скорботні голоси єврейських паломників, які читають псалми на івриті і залишають між щелинами записки зі своїми проханнями та каяттям.

Святиною для євреїв є також могили пророків і кладовища в долині Іосафату (Кедронської) біля підніжжя Оливної гори та могила Давида на Сіоні.

По дорозі з Єрусалиму до Віфлієму знаходиться Гробниця Рахілі – дружини праотця Іакова, яку іудейські паломники відвідують найчастіше в канун єврейського Нового року. Зображення Гробниці стало символом Землі Ізраїльської, яке викарбовують на талісманах, монетах, марках.

Іудеї, християни та мусульмани вшановують пам'ять біблійного праотця Авраама, якому в Іудейських горах поблизу Хеврону явився Бог. Місто *Хеврон* вважається одним з найдавніших міст світу - «містом праотців», оскільки тут жив син Авраама Ісак та його онук Яків. Тут вони та їх дружини (крім Рахілі) й поховані в печері Махпела. За переказами, в цій печері поховані Адам і Єва і саме саяво над їх тілами привабило до Махпели Авраама, де згодом він поховав свою дружину Сару та заповів поховати себе. Праотець Авраам вважав Махпелу місцем, де земне життя поєднується з духовним (корінь слова «хеврон» на івриті означає «єднання»), бо саме тут, побачивши слабке світло і зазирнувши вглиб, Адам побачив світло раю. Саме до Хеврона послав Господь пророка Єремію зі звісткою до

праотців про руйнування Першого Єрусалимського Храму і відтоді тричі на день Дух Святий входить до печери, праотці та їх дружини прокидаються від вічного сну і моляться за спасіння народу Ізраїлевого.

На північній околиці Хеврону відомим місцем поклоніння є дубрава Мамре, де під великим дубом любив відпочивати праотець Авраам та син його Ісак і де до нього зійшли три ангели, які за християнськими догматами символізують Святу Трійцю. На цьому місці археологами знайдені рештки досить давнього і великого храму, а також коріння велетенського дуба. В околицях і сьогодні росте 600-річний дуб, за яким доглядають монахині руської православної церкви. Мусульмани називають це місце Ель-Халіль-ер-Рахман («друг Божий» - так названий Авраам у Корані). З Хевроном у мусульман пов'язане не тільки вшанування друга Божого Авраама, якого вважають ще будівничим храму Кааба у Мекці, а й вшанування пророка Мухаммеда, який під час своєї подорожі до Єрусалиму на крилатому коні за настановою архангела Джабраїла зупинився і молився в печері Махпела. Над печерою височить мусульманська мечеть, яка за ієрархією святості в ісламі поступається лише мечетям на Храмовій горі в Єрусалимі. Мечеть заснована у перебудованій церкві, зведених за часів хрестоносців. Тут покояться праотці, а біля стіни маленьким куполом позначений вхід до печери, в який ставлять запалені лампади, але не заходять.

Для увічнення пам'яті про земне життя Ісуса Христа в сакральних об'єктах поклоніння неоціненною є діяльність Олени, матері імператора Костянтина Великого, за правління якого в Римській імперії християнство утвердилось як панівна релігія, і яка за свій внесок в увічнення діянь Господа долучена до ліку святих. У 326 р., коли їй було вже за 70 років, Олена відправилась до Єрусалиму, щоб знайти рештки хреста, на якому був розп'ятий Ісус Христос. Її пошуки позначені сакралізацією місць та будівництвом храмів у Святий Землі. За переказами, їй було видіння хреста і вона наказала зруйнувати стометрову терасу Адріана зі статуєю Зевса та храмом Венери, побудовану на пагорбі. Саме там були знайдені три хрести і щоб визначити, на якому саме був розп'ятий Ісус Христос, до каліки по черзі підносили хрести, а св.Олена молилася, і доторкнувшись до трього хреста, він зцілювався. Так була визначена святиня і на

тому місці за вказівкою Олени збудована церква. В подальшому багато разів зруйнована та перебудована, зараз ця церква відома світові як Храм Гроба Господня. Частину хреста та два знайдені поряд цвяхи вона помістила у церкві Святого Хреста в Єрусалимі як реліквії. З діяльністю Св.Олени по увічненню земних діянь Спасителя пов'язують заснування більшості християнських храмів Єрусалиму. Саме там, де були знайдені по її повелінню християнські святині і позначені церквами, вірні й досі возносять молитви за Господа.

Християнські паломники, відвідуючи Єрусалим, можуть розпочати свій шлях в кількох кілометрах на південь від міста – з поклоніння святим місцям *Віфлієма*. У Віфліємі Ісус народився, а у IV ст. над кількома печерами, де відбувалися Різдвяні події була збудована базиліка, пізніше – Храм Різдва Христова. Храм - одна з найдавніших християнських сакральних споруд, з часом став виглядати як фортеця: у часи мусульманських завоювань два входи були замуrowані, а у третій, напівзамуrowаний, можна увійти тільки зігнувшись, вклоняючись святому місцю, тому його називають «Двері Покори». Неф Храму поділений рядами колон, за якими можна спуститися у Печеру Різдва. У Печері Різдва Христова («Вертепі») на мармурових плитах підлоги, осяяна лампадами, знаходиться срібна 14-промінева зірка з написом «Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est» (лат.- «Тут Діва Марія народила Ісуса Христа»). У південній частині Вертепу у викладеній мармуром ніші знаходяться Ясла, в які, за переказами, був покладений маленький Ісус по народженні.

Неподалік від Віфлієму в ущелині Кедрону знаходиться лавра Святого Сави (*Мар-Саба*) – відомий здавна центр православного паломництва. Святий Сава Освящений (439-532рр.), відомий ще як Сава Єрусалимський, походить з Каппадокії. Став пустельником в долині Кедрону, а потім разом з товаришами заснував тут у 484 р. спільноту, яка стала центром релігійно-духовного життя. У лаврі перебувало багато монахів, які відзначились святістю життя і нині їх вшановують вірні: це й Стефан Саваїт – автор багатьох церковних гімнів, двоюрідний брат Св.Іоанна Дамаскина, й монахи-мученики, вбиті 797 р. персами, це й святі брати Феофан та Федір Означені, затавровані за поклоніння іконам та інші. Монастир і сьогодні діє за правилами, укладеними ще Св.Савою з доповненнями, які стали основою правил монастирського життя, прийнятими в ортодоксальній церкві. Доречі, порядок і тематику розміщення ікон в іконостасах Східної Церкви визначив, доповнивши Святого Василя Великого, саме Святий Сава і доповнив Св.Іоанн Дамаскін, монах цього ж монастиря. Монастир і сьогодні виглядає як замок – з високими вежами та мурами. Відвідати його можуть тільки чоловіки за спеціальним

дозволом патріарха Єрусалимського. На місці першого храму на території монастиря зараз стоїть скельна каплиця Святого Миколая, де спочатку знаходилась гробниця Святого Сави. Ще в середньовіччя його мощі були вивезені в Європу і тривалий час перебували в Венеції, тільки 1965 р. вони були повернуті монастирю і зараз вірні можуть вклонитися їм у лаврі.

У Назареті, що в 157 км на північ від Єрусалиму, Ісус виріс – у будинку, який складався, як у всіх, з двох кімнат: в одній жила родина, в іншій – домашні тварини (кози, вівці). За своє земне життя Ісус Христос відвідав у своїх подорожах кілька разів Єрусалим, Кану Галилейську, де явив чудо, перетворивши воду на вино, хрестився в річці Йордан коло Єрихона, проповідував у містах навколо Галилейського моря (Капернаум, Віфсаїда, Магдала), селище Віфанія, де гостював у Марії та Марфи і воскресив Лазаря. За давніми паломницькими традиціями на горі Фавор у Галилеї відбулося Преображення Господнє.

У самому Єрусалимі з подіями земного життя Ісуса Христа пов'язаний Гефсиманський сад, де Він молився перед арештом й де до сьогодні, збереглися 8 олив, які, можливо, були ще свідками страждань Христових (у збудованій в саду базиліці – Скеля Страждань Господніх), тут Його заарештували; Сілоамська купень, де зцілив сліпого; трапезна на горі Сіон, де відбулася Тайна Вечеря з учнями та сходження Святого Духа (пізніше тут була збудована базиліка, на другому поверху якої трапезна, на першому - гробниця царя Давида з сувоями Тори, перевезеними з синагог діаспори, яка зараз є одним з найбільш шанованих святих місць для іудеїв; могили царя Давида вклоняються й мусульмани, які перетворили це місце на мечеть).

М і с ц я м и скорботи християн всього світу є *Via Dolorosa* або Шлях Скорботи, шлях, яким Ісус Христос, приречений на

смерть, ніс свій хрест та Храм Гроба Господня. Хресний шлях пролягає від місця суду Понтія Пілата до місця страти на Голгофі. Паломники проходять Хресним Шляхом з IV ст.. і поступово за сторіччя склався ритуал, а з XIX ст.. він закріпився таким, яким є зараз. На Хресному шляху 14 зупинок, кожна з них представлена певним сюжетом з Євангеліїв в картинах, рельєфах, статуях у церквах, капеллах або поруч з ними. На кожній станції паломники зупиняються з молитвою під час Хресної ходи, що здійснюється зараз щоп'ятниці, а в Страсну п'ятницю ця процесія, складена з християн різних конфесій, особливо вражає велелюдна.

Храм Гроба Господня почали зводити у IV ст.. на місці могили Ісуса Христа, знайденої Св.Оленою неподалік від Голгофи, де Він був розп'ятий. Складна й кривава історія Єрусалиму позначилась на Храмі руйнаціями і відбудовами. Основою споруди, яку ми бачимо сьогодні, є храм, побудований хрестоносцями: біля входу – камінь Помазання, на якому покоїлося тіло знятого з хреста Ісуса, яке перед погребінням умащували маслами; всередині Храму – каплиця над печерою Гроба Господня. Від каменю Помазання сходи ведуть до вершини Голгофи, де під вівтарем позначене місце, де був встановлений хрест, на якому розп'яли Ісуса Христа. Простір храму поділений на частини, якими опікуються різні християнські конфесії – римо-католицька та греко-православна. Представлені також вірменська, коптська, ефіопська та сирийсько-маронитська церкви. Ефіопська церква була витіснена на дах храму Воскресіння, де встановлені невеликі ефіопські хижи, в яких мешкають священики. На боці греко-православної церкви, оточений чорними мармуровими колонами, пишно прикрашений, у саяві численних світильників знаходиться каплиця над могилою Христа. Паломникам, щоб доторкнутися до

святині, слід спуститися сходами і через низький отвір пройти у невелике святилище. Печера Гробу Господнього викладена мармуром. Склеп, де Св.Єлена знайшла істинний хрест, доглядається вірменськими монахами. Ключи ж від Храму Гроба Господня зберігаються у мусульман. Щоденно по черзі християни чотирьох конфесій (католики, православні, монофізити, копти) здійснюють богослужіння. Тут, у Храмі, щорічно у Велику Суботу (за юліанським календарем) напередодні Пасхи відбувається одне з найбільших чудес християнського світу – сходження Благодатного Вогню, який приймає греко-православний Патріарх Єрусалимський (за переказами, спроба вірменських священиків відсторонити греко-православних від цієї процедури позначилась ударом блискавки, яка розколола колону біля входу - цю позначку добре видно й зараз).

Єрусалимськими святинами християнства є також гробниця Богоматері та місце вознесіння Христа – гора Оливна.

Найбільшою мусульманською святиною Єрусалима є Купол скелі або Мечеть Омара або Куббат-ас-Сахра. З цим місцем пов'язані основи ісламу. Саме сюди, на скелю на горі Морія (Храмова гора, де знаходився жертовник Першого та Другого Єрусалимського Храму) був принесений архангелом Джабраїлом (Гавриїлом) пророк Мухаммед під час нічної подорожі зі Святої Мечеті (Кааби) в Мецці до Єрусалиму, де зустрівся з праотцями Ібрахимом (Авраамом), Мусою (Мойсеєм), Йосипом, з пророком Ісою (Ісусом) і разом з ними молився. Саме сюди спутилися сходи янголів, якими пророк Мухаммед піднявся і відвідав сім небес: на першому Адам відкрив

пророку врата небесні, а на сьомому праотець Ібрахим (Авраам) показав йому рай, після чого представ перед Аллахом і отримав від Нього п'ять заповітів ісламу. Ця нічна подорож пророка, яка згідно мусульманської традиції відбулася в ніч з 26 на 27 раджаба (сьомого місяця мусульманського місячного календарю – в кінці жовтня) 621 р., позначена мусульманським святом Аль-Ісра валь-Мірадж, протягом якого всю ніч читаються молитви. На цій Святій скелі паломники можуть побачити відбиток ноги, а серед реліквій – волосся з бороди Пророка.

У 636 р., коли більша частина Палестини була завойована арабами, халіф Омар Бен аль-Хаттаб взяв Єрусалим і на вершині Храмової гори, об'явленої «священою територією», звелів звести мечеть. Майже за 50 років по тому над «священою скалою» була зведена кам'яна восьмигранна мечеть, спочатку вкрита золотою мозаїкою, а пізніше, за правління турок-османів, мозаїка була замінена персидськими плитками яскравих синього, зеленого та білого кольорів, щоб, за твердженням одного з арабських істориків, затьмарювати блиск християнських святинь, що знаходяться поруч. Вражає й внутрішнє убранство мечеті в позолоті та мозаїці, де посередині, в облямуванні мармурових колон, знаходиться священна Скеля, що виступає над підлогою майже на 1,5 м, має 17,7 м у довжину та 13,5 м у ширину. Під Склею – майже квадратне заглиблення – «печера», в якій розміщене святилище. З того часу мечеть Куббат ас-Сахра та прилегла «священна територія», на якій пізніше була зведена мечеть Аль-Акса, стали третьою за значенням для мусульман святиною, після святинь Мекки та Медини. Поступово навіть склався певний «принцип хаджа», за яким і мале і велике паломництва мають розпочинатися від «священної території» з мечетями Куббат ас-Сахра та Аль-Акса.

Свята Земля як найбільший і, можливо, найзначущий сакральний центр свіу, до якого спрямовуються в своїх молитвах мільйони вірян, який відвідують мільйони паломників мав би за ці віки стати центром примирення, порозуміння, центром миру, однак тут і досі точаться ідеологічні, політичні, військові суперечки і немає миру на цій Святій Землі.

2.2. Центри паломництва християнського світу

Одним з не багатьох спільних для християн центрів паломництва є **Рим** – «вічне місто», про яке Наполен казав: «Історія Риму – історія світу». Рим оповитий не тільки історією, місто просякнуте сакралізацією. Здавна, об'єднуючи народи, Рим відрізнявся віротерпимістю і, звеличуючи власних богів, звів Пантеон – храм Всіх Богів - як символ об'єднання всіх релігій в Римі.

Центром тяжіння для християн є *Ватикан*. Ватикан - резиденція глави католицької церкви Папи Римського, який за традицією є наступником Св.Апостола Петра – учня й послідовника Ісуса Христа, що за Його наказом проповідував у Римі, де й був страчений на хресті у 64 (67) р. н.е. Але Ватикан не тільки центр католицького паломництва. Тут зберігаються численні реліквії, пов'язані з земним життям Спасителя, що були віднайдені у Святий Землі.

В а т и к а н – місто-держава в центрі Риму площею 0,44 км², з кількістю населення 800 осіб (2007 р.), має свій прапор, грошову одиницю італійську ліру (для нумезматів чеканиться також ватиканська ліра), офіційні мови – латина та італійська, державний устрій – виборча теологічна монархія. Главою держави і всієї католицької церкви є Папа Римський, який здійснює законодавчу, виконавчу і судову владу. Папа обирається довічно з числа кардиналів на зборах колегії кардиналів (конклаві) - дорадчому органі при папі. Дорадчі функції мають також Вселенський собор Римсько-

католицької церкви та єпископський синод. Уряд Ватикану – Римська курія – складається з Державного секретаріату, 9 конгрегацій (духовних відомств), 3 трибуналів, 12 папських комісій та ін. Адміністративне управління здійснюється комісією кардиналів і губернатором, який призначається папою зі світських осіб. На території Ватикану знаходяться католицькі університети, семінарії, органи управління багатьох релігійних орденів, музеї, бібліотека, що містить 67 тис. давніх рукописів і понад 1 млн. книг.

Ще у VI ст.. Григорій I Великий фактично закріпив за церквою Рим та прилеглі землі герцогства. З 756 р. по 1870 р. Ватикан був столицею тимчасової держави – Папської області, яка обіймала значну територію в Центральній Італії. Але постійні заколоти та військово-політична нестабільність середньовічної Італії змусили папу до переїзду в Авіньон (Франція), звідки, вже у палац, збудований на Ватиканському пагорбі 1377р. він знову повертається до Риму і відтоді Ватикан стає постійною папською резиденцією. За ці часи територія Папської області то розширюється, то зменшується, і, нарешті, у 1870 р. по об'єднанні земель в Італійське королівство, Папська область припинила своє існування. Наступного року Ватикану надано права екстериторіальності. Статус суверенної держави під владою Папи Римського Ватикан отримав 1929 р. за Латеранськими угодами, укладеними папою Пієм IX та диктатором Б.Муссоліні.

Територія Ватикану оточена середньовічними стінами і з'єднана з Римом трьома брамами, які охороніються швейцарськими гвардійцями. Серцем Ватикану є *Собор Святого Петра*. Апостол Петро, учень і послідовник Ісуса Христа, вважається першим єпископом Риму. Його мученицький подвиг в ім'я християнської віри ще у 326 р. був

увічнений церквою, яка до XVI ст.. майже зруйнувалась і в 1503 р. папа Юлій II видав указ про будівництво на цьому місці нового храму. Роботи розпочались 1506 р. за планом архітектора Браманте, який в основу споруди поклав грецький хрест. По його смерті собор не будувався майже 30 років, оскільки точилися суперечки щодо самої ідеї будівництва: грецький чи латинський хрест має буди в основі католицького собору? У 1547 р. папа Павло III запросив 70-річного Мікеланджело продовжити роботи і той повернувся до ідеї Браманте. За майже 20 років роботи над будівництвом собору Мікеланджело звів апсиди, капітелі і колони, підвищив купол, але будівництво завершив вже по його смерті Джакомо делла Порта. У 1606 р. папа Павло V вирішив-таки покласти в основу собору латинський хрест. Цю ідею з розширенням почав стилювати архітектор Карло Мадерно, а завершив Берніні, який об'єднав всі попередні архітектурні замисли. Собор Святого Петра був освячений 18 листопада 1626 р. Так, після більш ніж 120 років будівництва, яке вели 10 архітекторів при 20 папах, постав найбільший в світі католицький собор, один із шедеврів барокко. До собору можна увійти через п'ять воріт, центральні з яких належать ще старій базиліці Костянтина Великого. Пишні інтер'єри собору містять 50 вітварів, 450 статуй, однією з найвідоміших є капела «П'єтта» зі статуєю Діви Марія, що оплакує Христа роботи Мікеланджело. Фресками Мікеланджело розписана Сікстинська капела, плафон якої представляє дев'ять композицій зі Старого Заповіту, а через чверть сторіччя вітвар капели розписав сценами «Страшного суду». Над могилою Святого Петра встановлений головний вітвар, над яким на висоті 29 м. закріплений бронзовий балдахін роботи Берніні з зображенням бджіл – емблеми герба роду папи Урбана VIII і тільки папі дозволено вести службу з цього вітваря. В апсиді розташований престол Святого Петра, де зберігаються залишки крісла, яким користувався Апостол Петро (зараз він складається з дерев'яних частин крісла II-III ст.. та частин коронаційного трону IX ст.. із слонової кістки). Престол підтримується чотирма статуями: двох отців західної (католицької) церкви Блаженним Августином і Святим Амвросієм та двох отців східної (православної) церкви Святим Афанасієм і Святим Іоаном Златоустим. По фасаді собору розташовані дев'ять балконів, з одного з них – Лоджії Благословіння – Папа Римський звертається до вірних, що тисячами збираються на площі Святого Петра перед собором на Свято Воскресіння Господнього, Пасху. У соборі Святого Петра зберігаються мощі Св.Іоана Златоустого, Св.Григорія Богослова, Св.Симона, Св.Іуди та Св.Матвія, глава Св.Андрія Первозваного та глава Св.Луки, які вшановуються християнами всіх конфесій.

Фресками Мікеланджало розписана колишня домовна церква Ватикану – Сикстинська Капела, склепіння якої вкриті композиціями зі Старого Заповіту (в т.ч. сценами Творіння Світу), а вітвар Капели розписано сценами Страшного Суду.

На території Ватикану знаходиться Собор Сан-Джованні ін Латерано з розташованою всередині особистою папською капелою Свята Святих та численними реліквіями: голова Святого Петра, голова Святого Павла, мантия Марії, частина столу, за яким відбувалась Таємна Вечеря, перехрестя істинного хреста та золоте розп'яття, поповнене святим маслом, в якому зберігалась свята крайня плоть.

Християнство, як нам відомо з історії, зародившись у Святій Землі, поширилось світом саме завдяки укріпленню в Римі, незважаючи на гоніння й страшні утиски, які зазнавали ранні християни. Саме гоніння на християн, і в першу чергу на учнів і послідовників Ісуса Христа, які вмирали за віру мученическою смертю, сформували в християнстві культ святих мучеників, речі та рештки яких є предметами поклоніння – реліквіями, а місця їх зберігання - центрами паломництва.

Багато пам'яток Давнього Риму пов'язано з раннім християнством (катакомби, Колізей та ін.). Численні собори в сучасному Римі зберігають християнські реліквії. Зокрема, в церкві Санта-Кроче ін Джерузалемере, збудованій у IV ст.. задля зберігання реліквій, привезених Св.Оленою зі Святої Землі, зберігається два цвяхи та фрагменти хреста, на якому Христос був розп'ятий, каміння з під святих ясел тощо. У церкві Санта-Прасседе поряд з вітварем стоїть стовп, привезений з Єрусалиму у XIII ст., до якого, за переказами, був прив'язаний Христос. У церкві Санта-Марія Маджоре, яка залишається зразком ранньохристиянської архітектури незважаючи на пізніші добудови, зберігаються рештки святих ясел, в які поклали новонародженого Ісуса, та захоронене тіло 13-го апостола Матвія, обраного замість Іуди Іскаріота після вознесіння Христа. У соборі Сан-Паоло фьорі ле мура, збудованому за наказом Костянтина Великого у IV ст.. над гробницею Святого Апостола Павла, зберігаються ланцюги, якими Апостол Павло був прикований в застінках і кожного року в день святого їх виставляють на поклоніння паломникам. У Римі зберігається також Чудотворний образ або хустка Вероніки, жінки,

яка, за переказом, втерла нею обличчя Ісусу Христу, коли він, після побиття та покладання тернового вінця, ніс свій хрест на Голгофу. Пізніше на цій хустці проступили риси обличчя і вона стала однією з найбільш шанованих святинь.

Християнські реліквії, які поширились світом і зберігаються в храмах, є основою для сакралізації місця їх зберігання і роблять такі місця центрами паломництва. Реліквії, пов'язані з земним життям Ісуса Христа, поширювала ще Свята Олена, яка привезла із Святої Землі цвяхи, рештки хреста і помістила їх в базиліках Риму для поклоніння. Значно розширилась географія зберігання реліквій завдяки хрестоносцям, які привозили в Європу кров Христову, частини тіла Христа (волосся, нігті, декілька молочних зубів, збережених, за переказами, Богородицею) тощо та діяльності церкви.

Краплям крові Христа можна вклонитися в капелі Святої крові бельгійського міста *Брюгге*. У XVII ст.. цю реліквію – вовну ягняти, якою користувались, очищуючи рани Христа перед погребінням, просякнута кров'ю - помістили в кришталеву трубочку, з обох сторін закриту печатками в формі корон, вкритих дорогоцінним камінням і зберігають у релікварії з литого срібла, прикрашеного діамантами. У четвер на Страсному тижні по вулицях Брюгге проходить процесії Святої крові зі святою реліквією. Їй також можна вклонитися кожної п'ятниці в соборі. Терновий венець, який вкривав голову Христа до самої смерті, зберігається в соборі Нотр-Дам у *Парижі*. Святі цвяхи зберігаються тільки в Європі у 29 храмах, а рештки Істинного Хреста, крім Риму та Єрусалиму – у *Константинополі* (Стамбулі), *Антіохії*, *Олександрії*, *Дамаску*, на *Криті*, *Кіпрі* та в інших сакральних центрах. Святий Спис, який один з солдатів встромив у бік розп'ятому Христу, щоб перервати Його страждання, що отримав назву «Спис долі» зберігається у *Відні* в скарбниці Хофбургу. У *Венеції* у соборі Святого Марка зберігаються краплі крові Христової та святі цвяхи, а також реліквії, пов'язані з Богородицею: частини хустки Діви Марії, її волосся, краплі молока, мошні св.євангеліста Марка. У *Турині* зберігається одна з визначних реліквій християнства – поховальний саван Христа, умщений миром і елеєм, в який Він був загорнутий Йосипом з Аримафеї і похований у склепі. Ця плащаниця, за переказом, й була знайдена Петром та Іоаном вранці Дня Пасхи і

стала предметом поклоніння. Слід зауважити, що хрестоносці зі Святої Землі доправили в Європу понад сотню поховальних саванів, але саме саван, переданий Людовику Савойському у XV ст. став нині відомою Туринською плащаницею. На згортку лляної тканини шириною 1 м та довжиною 4 м проступають бурі плями. Якщо дивитися на них здалеку, їх розташування нагадує обриси чоловіка – двох його зображень ззаду та з переду, складених голова до голови. З XIX ст., з того часу, як плащаниця була сфотографована і на фотографії з'явилося зображення чоловіка, якого, за висновками експертів, шмагали, а потім розп'яли, не припиняються дебати і дослідження щодо її істинності. В ході досліджень виявлено пилок рослин, поширених у Святій Землі, встановлена чіткість анатомічних деталей, які неможливо підробити, не виявлено слідів фарби або інших барвників, хоча радіовуглецева експертиза вказала на те, що саван належить XIII ст.. Однак результати досліджень мало впливають на поклоніння Туринській плащаниці, яка зберігається в срібному релікварії, вкладеному в залізний ларець, що зберігається у вітварі капели Сан-Сіндоне, збудованої у XVII ст.. спеціально для зберігання плащаниці. Паломникам плащаницю виставляють тільки в дуже урочистих випадках.

Лорето, провінція Анкона, Італія. Тут, на Адріатичному узбережжі, на горі, у лавровому гаю в базиліці Святого дому (збудований за проектом архітектора Браманте і Сансовіно) знаходиться дім, де виріс Христос. Це був звичайний будинок довжиною 9 м та 4 м завширшки, який, після Успіння Діви Марії,

використовувався апостолами як церква. Св.Олена знайшла його в Назареті і повеліла звести над ним базиліку. За переказами, сили небесні зберегли його від невірних, переносячи з місця на місце і, нарешті, залишили у невеличкому містечку Лорето, назва якого перекладається з латини як «лавр». З того часу мільйони паломників, особливо на Пасху та в День Святого дому, що відзначається в грудні, сходяться сюди, щоб вклонитися одній з найбільш відомих в Європі святинь Пресвятої Діви Марії.

Місце поклоніння Діві Марії в Європі понад 3 тисячі і вони пов'язані як з її реліквіями (наприклад, хустка Марії, дарована Рейнському Собору Карлом Великим), так і з її зображеннями, статуями, видіннями Богородиці, які мають сакральне значення і в більшості є центрами паломництва. Світового значення набули такі Богородичні католицькі паломницькі центри як Лурд (Франція), Фатіма (Португалія), Гарабандал (Іспанія), Міжгір'я (Боснія і Герцеговина), Гуадалупе (Мексика).

Лурд – невеличке містечко на півдні Франції у передгір'ях Піренеїв, що вкриті хвойними лісами, на березі річки Гав-де-По. За річкою височіє гора Масабьель з церквою та гротом Святої Діви Марії. Саме там, біля входу до печери, 2 лютого 1858 р. 14-річна селянська дівчинка Бернадетта Субіру побачила Пресвяту Діву Марію і з під землі забило джерело. З того часу і до середини липня наступного року видіння повторилися 18 разів. Ніхто, крім Бернадетти, нічого не бачив, але чутка про чудесні видіння розійшлася околицями і люди, збираючись у підніжжя гори, годинами дивилися на дівчинку, яка на колінах молилася. Бернадетта пройшла через численні, і часом досить принизливі, допити та

обстеження, але сумніватися в її щирості не було підстав, тим більше, що скоро почалися зцілення тих, хто омився водою з джерела. З того часу недужі люди стікаються до Лурду в надії на чудесне одуження. А Бернадетту, що прожила своє недовге життя в монастирі, 1933 р. канонізували. У сторіччя явлення образу Пресвятої Діви Марії у гроті облаштовано підземний храм, який може одночасно вмістити до 20 тис. вірян, біля гроту розташовані дві церкви, а біля печери з землі б'є фонтан, з якого паломники п'ють воду і навіть купаються. У той сотий рік це місце у надії зцілення відвідало понад 6 млн. паломників, щоб вклонитися статуї Пресвятої Діви Лурдської, встановленій в ніші підземного храму. Паломників у Лурді весь час супроводжує звук дзвонів, які кожні 15 хвилин повторюють мелодію Гімну Пресвятої Діви: у перші 15 хвилин «O Benigna!», у наступні 15 хвилин «O Benigna! O Regina», ще через 15 хвилин «O Benigna! O Regina! O Maria!», а наприкінці кожної години «Ave! Ave! Ave Maria! Ave! Ave! Ave Maria!».

Також у посушливому гірському районі в 150 км на північ від столиці Португалії м.Лісобону знаходиться маленьке село **Фатіма**, яке з 1917 р. розпочало свою нову історію – історію паломницького центру. 13 травня 1917 р. троє дітей: 10-річна Лусія де Резус Сантуш, її 9-річний приятель Франсишко Марто та його молодша сестра Жасінта - пасли худобу в улоговині Кова-де-Ірія і побачили яскраве сяйво, в якому до них спустилась і заговорила Пресвята Діва, яка запитала у дітей про готовність служити Господу і зажадала бачити їх на цьому ж місці кожного 13 дня протягом шести місяців саме в цей час. Дітям не повірили. Але 13 числа наступного місяця ведіння і бесіда з дітьми повторилася, молодшим дітям була передречена рання смерть, а свідки бачили білу хмаринку, що піднялася в небо по завершенні бесіди. Третє явлення у липні привабило майже 4 тис. чоловік, але дітям як і раніше не вірили. Наступні ведіння привабляли вже 18, а потім 30 тисяч. Люди, що зібралися подивитися на чудо, чули грім, бачили блискавки та хмаринки, а діти отримали від мадонни таємне послання. В останнє, шосте явлення, погода була дощовою та холодною, однак у полудень дощ вщух і над дітьми зависла хмаринка. Лусія як завжди говорила з Богородицею і та повеліла

збудувати на цьому місці храм і молитися за відпущення гріхів людства. Через два роки помер Франсишко Марто і після цього в посушливій лощині, де дітям явився образ Діви Марії, забило джерело. Ще через рік померла Жасінта. Лусія стала черницею ордену Сестер Доротеї, а пізніше – закритого ордену кармеліток у Коїмбре. Таємне послання Мадонни Лусія відправила у Ватикан 1941 р. з умовою, що воно не буде розголошене до 1960 р. Папа Пій XII, прочитавши послання, кажуть, знепритомнів, а папа Іван XXIII вирішив не оголошувати зміст послання. За однією з версій, папа Іван-Павло II з цього послання дізнався про замах на себе і свою місію у світі. Облаштовуючи Фатіму як місце паломництва, улоговину Кова-де-Ірія вирівняли, проклали до неї дороги, побудували з білого каменю базиліку Пресвятої Діви Фатимської, що є найбільшою у Португалії. До базиліки ведуть широкі сходи, всередині знаходяться 15 вітарів, 4-метрова статуя Діви Марії і невеличка капела на місці, де образ Мадонни явився дітям, двоє з яких, Франсишко та Жасінта Марто, упокоєні в храмі. Щорічно Фатіму відвідують від 100 до 200 тис. паломників. Особливо багато їх на Богородичні свята Благовіщення та Успіня, але особливими днями у Фатімі є 13 травня та 13 жовтня, коли вперше і востаннє Мадонна явилася дітям і розмовляла з ними. У ці дні служба особливо урочиста, проводиться факельна хода, а у полудень наступного дня статую Мадонни Фатіми проносять до головного вітаря для відправлення святкової меси і це найбільш зворушлива мить для вірян.

Чудесне явлення Діви Марії дітям відбулося й у маленькому селищі *Сан-Себастьян-де-Гарабандал* в горах на півночі Іспанії в провінції Сантандер. Ввечері 18 червня 1961 р. чотирьом дівчаткам 12 і 11 років явився архангел Михайло і сповістив день і час явлення Мадонни. У призначений день 2 липня до селища зійшлися цікаві, а о шостій вечора дівчатка пішли на місце, де їм явився архангел і на очах цікавих впали у транс. Вони розповідали, що бачили Мадонну з Ісусом на руках і вона розмовляла з ними, попереджаючи про покарання за гріхи. Ці видіння повторювались їм протягом п'яти років і врешті, після численних випробувань, були визнані церквою, а селище стало місцем католицького паломництва.

Явлення образу Мадонни з немовлям на руках у 80-ті роки ХХ ст. змінило життя маленького села *Міжгір'я* в горах Боснії та Герцеговини. 24 липня 1981 р. о п'ятій ранку його побачили дівчата, що проходили гірською стежкою, а ввечері образ Мадонни бачили вже декілька людей, наступного дня вона говорила з ними майже 5 хвилин. Звістка швидко розносилась і вже за кілька днів в селі зібралося майже 15 тис. чол.. Явище Мадонни супроводжувалось яскравим сяйвом і декілька разів у нічному небі з'являлися яскраві літери слова «мир» сербо-хорватською. До середини 80-х такі видіння повторювались майже 2 тисячі разів і викликали хвилю паломництва до Міжгір'я. Однак і сьогодні, особливо після війни, сюди дуже важко потрапити, але паломники, яких налічують сотнями тисяч, долаючи перешкоди, підіймаються на священні пагорби над селом, щоб послухати тих, хто бачив ці явлення.

Одним з 15 Богородичних центрів Європи є с.Зарваниця Тернопільської області в Україні.

У XVI ст., по завершенні Конкісти і в розпал місіонерства з навернення індіанців до католицької віри, 9 грудня 1531 р. літній індіанський жебрак Хуан Дієго, якого раніше звали Куатітлатоацин («Орел, що говорить»), піднімався до пагорбу, колись присвяченому індіанській богині-матері Тонанцин біля *Гуадалупе* в північному передмісті Мехіко. Зненацька залунала музика, співи птахів і він почув жіночий голос і побачив молоду індіанку в одязі

ацтекської принцеси, яка звеліла йому йти до місцевого єпископа з наказом звести на цьому місці церкву. Індіанець дуже боявся, але пішов і, цілий день дочекавши, все ж був допущений до єпископа. Той, звісно, не повірив жебраку і зажадав доказів. Хуан Дієго повернувся в гори, де на голому пагорбі чудесна індіанська дівчина, яку він назвав Індіта («Індіаночка»), розбила трояндовий сад. Зрізавши декілька троянд, Хуан Дієго загорнув їх в свою грубу жебрацьку накидку й відніс єпископу. Коли він розгорнув перед єпископом накидку, на ній проступив образ Мадонни, але з індіанськими рисами обличчя, одягненої в рожеве плаття з золотою вишивкою, руки її молитовно складені, а образ огорнутий перламутрово-білою хмаринкою. Побачене вразило єпископа і на місці явлення Мадонни була збудована церква, яка постійно розширювалась, щоб вмістити зростаючі потоки паломників. Нарешті 1895 р. була збудована велика церква у колоніальному іспанському стилі, з позолоченим центральним куполом та пишно прикрашена всередині. Зараз ця церква переобладнана в музей, а 1976 р. по проекту відомого мексиканського архітектора Педро Рамиреса Васкеса збудований ще більший за площею собор, де на високому вівтарі з бронзи та мармуру в золотому релікварії зберігається накидка з образом Пресвятої Діви Гуадалупської (Індіти). На місці, де Хуану Дієго явився образ Мадонни – джерело, над яким здійснюється невеличка капела, ще одна капела знаходиться на пагорбі, де колись розпустилися троянди. Без перебільшення можна сказати, що Пресвята Діва Гуадалупська – найбільш шанована католицька святиня Західної півкулі. Особливо багато паломників збираються сюди 11-12 грудня – в канун свята на її честь.

З зображеннями Ісуса Христа та Діви Марії також пов'язані чудесні події. Вважають, що перші зображення Христа з'явилися в римських катакомбах у II-III ст.. З укріпленням та поширенням християнства з Константинополя почали поширюватися мальовані образи Христа та Діви Марії, автором яких вважався Святий Лука. Перекази стверджують, що Св.Лука зобразив Мадонну з немовлям на руках і це зображення настільки сподобалось Марії, що вона благословила його. Зображення майже тисячу років перебувало в одній з церков Константинополя, але після взяття міста турками, було знищене. Проте збереглися копії, які перебувають зараз у

церкві Сан-Альфонсо в Римі, у Венеції в церкві Санта-Марія делла Салуте, у Смоленську. За чудотворні властивості цієї ікони зцілювати, навертати до віри церква назвала її «Чудотворний образ».

Центрами поклоніння Пресвятій Діві Марії є храми, де зберігаються так звані «Чорні Мадонни»: їх обличчя та руки набули чорного кольору, що не знайшло ще свого достовірного пояснення. Чорна Мадонна Ченстоховська в Ясній Гурі є найбільшою національною святинею *Польщі*. Ця ікона була знайдена Св.Оленою в Назареті, перевезена до Константинополя, звідти – потрапила до Херсонесу і була привезена Св.Володимиром після хрещення в Київ як посаг за візантійською царівною Анною. Більше 250 років образ знаходився в Десятинній церкві Києва, звідки, зберігаючи від татаро-монгольської навали, була вивезена до Белзу. У Ченстохов потрапила 1382 р. Свій нинішній вигляд ікона набула у XV ст., коли була відреставрована невідомим художником у візантійському стилі. На ліку Мадонни, незважаючи на реставрацію, проступають сліди від ударів татарських стріл, випущених під час облоги Белзу. Ікона прикрашена срібним окладом і численним коштовним камінням. На свято вознесіння Божої Матері 15 серпня до Ясної Гури стікаються до 300 тисяч паломників.

Одним з найшановніших у Північно-Західній *Німеччині* є селище Кевелаер у землі Північний Рейн-Вестфалія поблизу кордону з Нідерландами, куди віряни стікаються, щоб вклонитися своєрідній іконі «Пресвятої Діві Розради Скорботних», яка є відбитком з мідної гравірувальної дошки, зробленим в Антверпені у XVII ст.

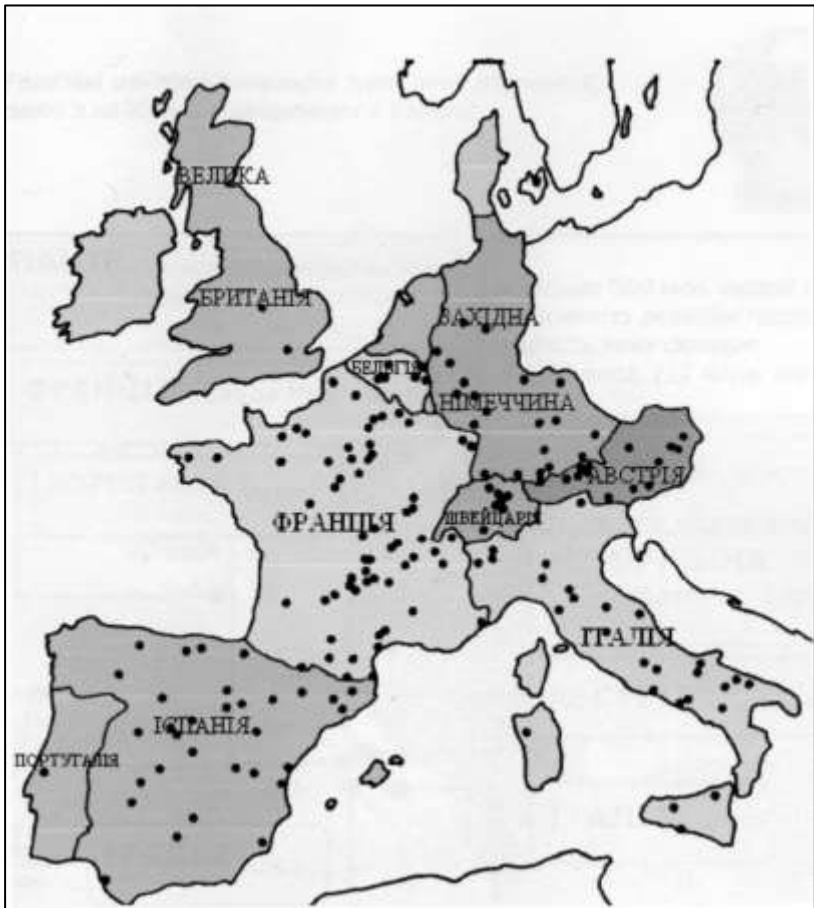


Рис.3 – Розміщення чорих ікон в країнах Західної Європи

В **Австрії** центром паломництва є вирізьблена з каменю статуя Чорної Мадони з немовлям Христом, який сидить у неї на руках, що знаходиться в Маріацелі у Штірійських Альпах, відома численними чудесами та благодіяннями.

Національною святинею **Швейцарії** можна вважати дерев'яну статую Пречистої Діви Марії, що знаходиться в церкві Пресвятої

Діви відлюдників бенедиктинського абатства в Айнзидельні, якій вклоняються з XIV ст.

З часів Середньовіччя третім за значенням після Єрусалиму та Риму центром католицького паломництва вважається *Сантьяго-де-Компостела* – містечко в Піренеях на північному заході Іспанії, куди стікаються паломники, щоб вклонитися мощам Святого апостола Якова. Святий Яків, брат Іоана Богослова, один з перших апостолів, сподвижник Ісуса Христа одним з перших прийняв мученіцьку смерть в Єрусалимі у 44 р. н.е. За переказами, ангели перенесли його тіло в Іспанію, де він ніби-то проповідував Христову віру, щоб місце його поховання стало центром духовності. Саме тому одному з відлюдників у 813 р. було видіння, яке допомогло знайти мощі святого і вони одразу були оголошені святинею. Вже у X ст.. тут було зведено церкву і Сантьяго-де-Компостела став відомим місцем паломництва. З того часу церкву перебудували в собор, який декілька разів розширювався, щоб мати змогу вмістити зростаючі потоки паломників. В одну з останніх добудов XVII-XVIII ст.. його облямували барочними елементами, але у внутрішньому убранстві собору панує дух середньовіччя: з напівтемряви виступають різьблені зображення святих, на високому вівтарі з алебастру, яшми та срібла, збудованому над склепінням, в якому покояться мощі святого та його сподвижників, встановлена вкрита сріблом та інкрустована діамантами статуя Святого апостола Якова (XIIIст.), якій вклоняються паломники.

Сантьяго-де-Компостела в середні віки був настільки відомим центром католицького паломництва, що описам шляхів до нього і самому містечку присвячений один з найдавніших путівників, складений у XII ст.. монахом Емериком Піко. Найвідомішим шляхом був шлях через Францію. Паломники з Англії морем діставалися берегів Франції і звідти направлялися до Парижу, де об'єднувались з паломниками з Німеччини, які діставалися туди з Реймсу. З Парижу шлях лежав на південь: до Орлеану й Туру, де до них приєднувались паломники з північного заходу Франції, а ще південніше, біля Леможу – паломники з Буржа. Найпівденніший шлях починався в Ліоні і через Авіньон та Тулузу прямував до арочного мосту Пуенте-ля-Рен у Наварі. Ще один шлях вів з північної Італії через Милан і Турин до Авіньону, Монпел'є та Каркассону, звідки паломники йшли через перевали Піренеїв до

Памплони, потім до Бургаса і в Асторгу. Всією Іспанією від Сарагоси, Мадриду, Саламанки, Понтеверде до Компостели тягнулися паломники. Дорогою вони вклонялися мощам місцевих святих та чудотворним образам. Шляхи паломників вже у середні віки були облаштовані заїзжими дворами, їх супроводжували гіді та священики, клюнійські монахи виключно для таких паломників видавали карти з детальним описом не тільки маршруту та святинь, яким можна вклонитися дорогою, а й з назвами заїзжих дворів, указанням цін на дорожні послуги, попередженнями щодо розбійних нападів та ошукування в дорозі, а у 1483 р. Кекстон спеціально для англійських пілігримів видав франко-англійський словник-розмовник. У Компостелі їх зустрічав величний собор, три фасади якого виходять на три майдани. Паломники заходять через площу Обрадорію, де височить фасад у пишному барочному стилі, а по сторонах рознесені дві витончені башти і потрапляють у вкриту витонченим різьбленням по каменю Галерею слави, побудовану у романському стилі у XII ст., де вважалось обов'язковим торкнутися каменя центральної колони, від чого на його поверхні й досі помітне заглиблення і через прикрашену тонким різьбленням і скульптурами «Браму ковалів» входять до собору. Незважаючи на певну інфраструктуру і організацію паломництва, воно не було легким і вважалось не менш почесним, ніж відвідання Єрусалиму. В окремі роки вклонитися Святому Якову збиралося до 500 тис. вірян з усієї Європи. На знак здійсненого паломництва до Святого апостола Якова у Сантьяго-де-Компостела паломники прикріплювали до своїх шляп мушлю морського гребінця. Із втратою Іспанією військово-політичної могутності Сантьяго-де-Компостела як центр паломництва дещо занепав, але вже у XX ст. знову почав відроджуватись. Сучасні паломники вже не прикріплюють мушлю, а наклеюють спеціальні значки, але подорож традиційно розпочинається у Парижі.

Вздовж усього шляху, який можна долати як пішки, так і на транспорті, жовті стрілки вказують напрям на Компостелу. Іспанська Рада по туризму забезпечує сучасних пілігримів спеціальним спорядженням і докладними картами з визначеними місцями, де слід поставити позначку у картці пілігрима, щоб,

прибувши на місце, отримати посвідчення паломника. Найвелелюдніше буває 24 липня у день свята Святого Якова. Напередодні правлять урочисту мессу, після якої можна вклонитися статуї Святого Якова в соборі, а опівночі на площі Обрадоріо - фейєрверк на його честь. Наступного дня можна відправитись на автобусі на мис Фіністере, щоб на пагорбі за містечком, названим римлянами *Finis Terrae* («Кінець Землі») подивитися на безкрайні води Атлантики.

В Італії найбільш шанованими святими, вклонитися яким з часів Середньовіччя прямують паломники, є Святий Януарій (Неаполь), Святий Франциск (Ассізі) та Святитель Миколай Чудотворець (Барі).

Януарій жив у IV ст., був християнським єпископом і, прийнявши мученіческу смерть за віру, долучений до ліку святих. За сто років по страті монахи вирили його тіло, яке було нетлінне, а з рани почала стікати кров. Цю кров зібрали у скляні флакони і разом з тілом зберігали у церкві, а у XIII ст. був побудований собор, куди й перенесли мощі та кров Святого Януарія. Святий Януарій - покровитель **Неаполя**. Його тіло покоїться у склепінні собору, побудованого в стилі французької готики. Склепіння з мармуру, прикрашене численними золотими та срібними деталями, рака, де зберігається відтята голова святого, та кров, що знаходиться у двох кришталевих запаяних флаконах, один з яких майже повний, а інший напівпорожній – найбільші реліквії Неаполя. Капела, де вони зберігаються, обнесена огорожею, яка захищає вівтар. Кілька разів на рік кров святого з твердого стану перетворюється на рідкий і стає яскраво-червоною як свіжа. Це чудо вважається знаком благовоління святого місту. За повір'ям, час, за який відбувається перетворення, свідчить про міру благополуччя, яке він збирається дарувати його мешканцям.

У невеличкому містечку **Ассізі**, що в Умбрії, відомому ще з римських часів, оселився у XIII ст. Франциск (Джованні Бернардоне) – засновник релігійного ордена, який проповідував аскетизм, відмову від земних благ. За спогадами, він був надзвичайно харизматичною особистістю, тому його проповідь життя «в ім'я Бога» та особистий приклад служіння Йому отримали багато прихильників серед «маленьких братів» як називали францисканців. У день Святого Хреста 14 вересня 1224 р.

на світанку Франциск так ревно молився, зосередившись на муках Христових, що на його тілі проступили стігмати – знаки страждань Христа (рани від цвяхів та спису), які залишилися назавжди. В горах над Ассізі Франциск власними руками збудував невеличку хижу, яку назвав Порциункула («Частка»). Тут він жив, молився й помер. По його смерті папа Інокентій III звелів на цьому місці побудувати церкву Санта-Марія дельї Анжелі. Базиліка Сан-Франциско, розписана Джотто (XIII ст..) фресками з життя Святого Франциска, з XIX ст.. набуває популярності не тільки як центр католицького, а й протестантського паломництва, хоча сам Святий Франциск не виступав проти церкви, він тільки жив, як вважав, за «словом Христовим».

Барі – центр як католицького, так і православного паломництва. Тут покояться мощі Святителя Миколая Чудотворця. Святитель Миколай, архієпископ Мірлікійський, чудотворець народився приблизно у 280 р. в Лікійському місті Патарі, що в Малій Азії (нині Туреччина). Його рідний дядько, єпископ Патарський, вмовив батьків віддати сина на службу Богові й невдовзі підніс його до звання пресвітера. По смерті батьків Миколай використав майно на добрі справи. В період гонінь він не припинив проповідувати християнство і потрапив до в'язниці, звідки вийшов при імператорі Костянтині. Житіє святителя Миколая містить численні описи його чудес, найдзвичайного милосердя до людей та бажання допомогти їм. Чудесним чином він рятував потопельників в морі, допомагав морякам та рибалкам, всім знедоленим та злиденим, визволяв несправедно засуджених до смерті. Святитель Миколай вважається покровителем мандрівників і моряків. Помер 19 грудня 343 р. З нетлінних мощей його точилося благодатне миро, від якого багато вірних одержали зцілення. У 1087 р., під загрозою знищення мусульманами, мощі святителя Миколая були перенесені до міста Барі (нині Італія). І зараз, вважають вірні, мощі святителя Миколая чудотворця зцілюють і допомагають. Дні поклоніння Св.Миколаю чудотворцю – 19 грудня та 22 травня (в пам'ять перенесення святих мощей до Барі).

У Німеччині, у **Кельні**, паломники можуть не тільки вклонитися раці Трьох волхвів у знаменитому Кельнському соборі, який, незважаючи на те, що будувався 600 років (XIII-XIX ст..), зберіг єдність архітектурного готичного стилю, а й відвідати

досить скромну базиліку Святої Урсули, відомой своїм праведним життям на початку нашої ери.

В Ірландії вшановують численних святих, але покровителем країни вважається святий Патрик. Святий Патрик народився 385 р. у родині римського чиновника, в дитинстві був викрадений і тривалий час перебував у полоні в Ірландії, де й увіровав у Христа. Йому вдалося втекти з полону і перебратися до Франції, де він ще більше укріпився в християнстві і повернувся до Ірландії проповідувати слово Божіє у 432 р. Саме з пасторською діяльністю Патрика пов'язують поширення в Ірландії християнства. Він проповідував в Ольстері, Ленстері, Коннауті, але священним місцем, яке щорічно збирає понад 50 тис. паломників є гора Кроу. За переказами, Св.Патрик в останній рік життя піднявся на цю гору з великими дзвонами в руках і молився 40 днів і 40 ночей, щоб Ірландія зберегла Христову віру. Паломники, часто босі відповідно традиції, піднімаються по кам'янистих схилах на цю достатньо кругу гору, щоб вклонитися статуї Святого Патрика на її вершині і відслужити мессу. Звідти відкривається чарівний вид на затоку Клу, Атлантичний океан і острів Клер на горизонті.

В пам'ять про 40 днів молитви і посту Св.Патрика віряни збираються у Чистилищі Святого Патрика – це острів Стейшн на озері Лоу-Дерг, найбільшому серед озер на річці Шеннон, що в графстві Клер. Сюди з XII ст.. йдуть ті, які вважають, що, виконуючи тут епітімью посту й молитви, каяттям та суворим дотриманням праведного життя можна не тільки спокутувати гріхи, а й скоротити час перебування душі у Чистилищі.

Центрів паломництва як католицького, так і протестантського, а останнім часом й послідовників язичництва, в Ірландії та **Великій Британії** достатньо. Але, можливо, історія *Кентербері* найцікавіша і найповчальніша з огляду на ідею сакралізації місця. Історія свідчить, що Кентерберійський собор з XII по XVI ст.. був одним з найвідвідуваніших паломниками не тільки з Британії, а й з Європи, центрів. Вірян вражала усипальниця Святого Фоми (Томаса Бекета) не тільки своїми розмірами, а й кількістю золота та дорогоцінного каміння, яким вона була облямована. Але не задля милування яскравою святиною відправлялись вони в подорож, а здебільшого заради зцілення. Томас Бекет, який жив у XII ст., служив спочатку при королі

Генріхі II, який 1162 р. призначив його архієпископом Кентерберійським. З того часу Томас Бекет ревно займався справами духовними, багато уваги приділяв благодійництву, його відносини з королем зіпсувалися і під час молитви в капелі собору він був убитий чотирма лицарями. Звістка про це злодіяння викликала широкий розголос у християнському світі і папа Олександр III канонізував Святого Фому. Майже одразу по смерті почали поширюватися реліквії, пов'язані з його життям та мученическою смертю. Ці реліквії, а також кров, зібрана монахами, мощі святого отримали дар зцілення і паломники потяглися до його гробниці, встановленої в соборі, де він служив та загинув. У XVI ст. в період Реформації гробниця була пограбована, а цінності перевезені до Лондона. Сьогодні в соборі можна побачити мозаїку на місці гробниці та напис на місці загибелі Томаса Бекета (Святого Фоми), який лишився з часів колишньої величі, але паломники приїждять сюди, щоб отримати частинку святості цього місця.

У дні Богородичних свят паломники приїждять до Уолсингему, що в графстві Норфолк. Цей релігійний центр відомий з XI ст.. «святим домом», збудованим за повелінням Діви Марії як копія її будинку у Назареті. Притулок вірянам надавали монахи-августинці та монахи-францисканці, які опікувались святиною. В часи Реформації вона також постраждала, але пам'ять про святе місце не загубилась. На початку XX ст.. про *Уолсингем* згадали одразу й католики, які поновили «святий дім» в кілометрі від селища, й протестанти-англікани, що побудували його в самому місті і зараз тут для паломників різних конфесій мирно співіснують дві святині.

Гластонбері в графстві Соммерсет – ще одне святе місце Великої Британії, де християнство перетинається з язичництвом. Католики вірять, що тут ще в дитинстві побував Ісус і потім повертався сюди вже несучи слово нової віри. Тут похований Йосип Аримафейський, який ховав тіло знятого з хреста Ісуса Христа і саме сюди він привіз два флакони з кров'ю та потом Христа, які були поховані разом з ним у Старій церкві Гластонбері. Для католиків місцем поклоніння з VII ст. є гробниця Діви Марії з її образом, вирізьбленим Йосипом Аримафейським. Місця ці пов'язані з таємницями короля

Артура та його лицарів. За переказами, Йосип Аримафейський привіз сюди й чашу, з якої причащалися під час Тайної Вечері, відому як Чаша Грааля або Святий Грааль короля Артура. Дійство поклоніння Святому Граалю відбувається на пагорбі біля Гластонбері.

Сакральними центрами *православного паломництва*, крім загально християнських, є лаври та пустині. «Лавра – монастир зі значною кількістю монахів, особливо значимий за своїми розмірами, за кількістю храмів.» [50, с.284]. Підпорядкований вищому церковному органу. Найбільш шанованими в православ'ї є Афонська (Греція), Києво-Печерська, Почаївська, Святогірська (Україна), Троїцько-Сергіївська, Олександрівська-Невська (Росія) лаври.

Афон – «монашеська республіка», духовна скарбниця православ'я. Цей центр православного паломництва розташований на однойменному гористому та лісистому півострові з горою Афон (2033 м.), що видається в Егейське море на півночі Греції. За давньогрецькою легендою, Афон є каменем, який під час битви богів і титанів, жбурнули в Посейдона. Ця давньогрецька легенда, водночас, вказує на те, що земля ця здавна була обжита й заселена, однак завжди важкодоступна. У 481 р. до н.е. перський цар Ксеркс, щоб оминути небезпечний для свого флоту мис біля півострова, наказав перекопати каналом Афонський перешийок, перетворивши мис на острів. За переказами, перші християни з'явилися тут у IV ст.. при Костянтині Великому і заснували храми. Однак пізніше, зазнавши числених набігів північних

кочовиків, півострів Афон занепав, що почало приваблювати сюди відлюдників.

Так поступово сформувалися перші обителі. Безперервна історія Афонського монашества починається з IX ст., коли туди з'явилися преподобний Афанасій та Павло Ксиропотамит, які заснували монастир і зібрали братію. За підтримки Візантійської імператорської влади конгрегація афонських монастирів остаточно оформилась і централізувалась, а конституція імператора Костянтина IX (1045 р.) проголосила Афон «Святою Горою» і центром монашества Візантії. У цей час Афон стає не тільки центром православного віровчення та поширення православ'я, він стає зразком монашеського служіння Господу. Монашество Київської Русі-України також родом з Афону. Відомим є факт, що засновник Києво-Печерського монастиря Св.Антоній двічі був на Афоні, прийняв там постриг і монашеський сан. На Афонській горі й досі зберігається печера біля монастиря Есфігмен, де він жив. Києво-Печерський монастир облаштовувався, відповідно, за зразком Афонського і життя монахів також регламентувалося за афонським зразком. Афон своїм аскетизмом, вивіреном ритмом монастирського життя приваблював багатьох, хто шукав спасіння у вірі й традиції Афону розносились православним світом. І сьогодні час в Афоні тече за монастирськими канонами, виробленими ще у візантійські часи: календарний день починається з завершенням світлового дня; піднімаються монахи приблизно о 3-ій годині на молитву, година відпочинку і – господарські роботи, потім вечірня молитва. Господарство Святої Гори побудоване за середньовічними принципами самозабезпечення: монахи їдять рибу, яку самі виловлюють, з хліба, що самі виростили й намолотили, печуть хліб, до хліба – овочі зі свого городу та фрукти зі свого саду, а вино до столу подається із власних виноградників; багато необхідних в господарстві предметів також виробляється самими монахами в майстернях. На Афонському півострові немає доріг, виключно гужовий транспор рухається стежками, прокладеними в горах. Такий уклад не тільки данина традиції, він забезпечує усамітнення, яке сприяє роздумам, самозаглибленню, укріплює віру. Найбільш суворим режимом виділяється Руський монастир святого великомученика Пантелеймона.

До Афону сходились з усього православного світу, засновуючи не тільки грецькі, а й болгарські, сербські, руські монастирі (ДОДАТОК Г). Тільки на початку XX ст.. тут

налічувалось до 10 тис. монахів, а раніше було ще більше і руська монашеська громада була однією з найчисленніших, оскільки Російська імперія як на державному, так і на церковному рівні підтримувала тамтешні монастирі. Тісні духовні контакти Афону та Русі сприяли тому, що з часів монголо-татарської навали і в усі інші скрутні для російської історії часи Афон ставав пристанищем не тільки для людей, а й для книг, рукописів, церковних скарбів. В монастирях Афону зберігаються понад 12 тисяч давніх рукописів, книг, але дедалі складніше забезпечити не тільки їх вивчення, а й навіть зберігання. Після приєднання до Греції у 1926 р. монахи Афону були визнані громадянами Греції, а у негрецькі монастирі було заборонено приймати нових насельників, що призводить до значного скорочення чисельності монахів у слов'янських монастирях. Так, російська громада Афону у 1910 р. нараховувала біля п'яти тисяч монахів, а у 1989 р. – лише 27. Така ж ситуація у болгарській та сербській громадах.

Після падіння Візантійської імперії у XV ст. і під час тривалого панування турок Афон вистояв, зберіг свою автономію та територію. Після визволення від турецького поневолення у XIX ст.. статус Афону став предметом міжнародних угод: на Лондонській конференції 1912 р. Свята Гора була визнана незалежним державним утворенням під протекторатом Російської імперії, але після революційних подій і встановлення Радянської влади Лозанською угодою 1923 р. було вирішено приєднати Афон до Греції. Сьогодні Афон має автономію в межах Греції: власний орган управління Священний Кінот, до складу якого входять 20 представників найбільших монастирів (представництво – у відповідності до чисельності громад – 17 греків, по одному представнику болгарської, сербської, російської громади). Виконавчу владу здійснює епістасія (наглядовий комітет), п'ять членів якої обираються на рік із представників Кіноту. Свята Гора має особливий податковий режим, а також режим відвідування. Доступ вірян до монастирів обмежений – чоловіки повинні мати спеціальний дозвіл, а жінки на територію не допускаються зовсім. Перекази стверджують, що, коли у V ст.. візантійська цариця Плакідія прибула з паломницькою місією до Афону і увійшла до Благовіщенського храму Ватопедського монастиря, голос з ікони Божої Матері повелів їй залишити територію Афону, що й стало приводом для заборони.

Як данина традиції і нагадування про «коріння» над Афоном і досі майорить, поруч із біло-блакитним грецьким, візантійський прапор: чорний двоголовий орел на жовтому тлі. Зараз на Афоні діють 20 великих монастирів, 12 скитів, до 700 окремих келій, а чисельність монахів становить приблизно 2.0 тис. чол..

Приблизно в 160 км на південний захід від Салонік розташований другий монастирський центр Греції – *Метеора* («та, що ріс у повітрі»). Такий переклад зповна відповідає розташуванню монастирського комплексу: над долиною річки Піньос на останцях (скельних виступах) висотою від 200 до 550м. Перші монахи з'явилися тут у XI ст., а вже у XIV ст. тут нараховувалось 20 монастирів. Монастирі побудовані на пласких вершинах скель, хоча таке будівництво було вкрай важкою справою, однак забезпечувало усамотнення (до сьогодні до деяких монастирів ведуть сплетені з мотузки драбини). В архітектурі монастирів панує візантійський стиль, а в багатьох збереглися давні розписи. В наш час діючими залишилось шість монастирів. Вони відкриті не тільки для паломників, а й для туристів. За вхід до деяких з них, де знаходяться музеї, беруть невелику плату, організоване екскурсійне обслуговування. Вимогою для туристів є слідування православним канонам в одязі при відвідуванні храму: чоловіки мають бути в брюках та сорочках, жінки – у довгих спідницях і закритих блузках.

Особливе місце в маршрутах паломників займають острови Греції, де знаходяться монастирі: Корфу, Кефалонія, Егіна, Патмос, Тінос, Андрос, Евбея. На острові *Патмос* місцем поклоніння православних є печера Апокаліпсису, де апостол Іоан Богослов диктував учневі останню книгу Нового Заповіту, а у Патрах – могила Андрія Первозванного, якого

розіп'яли тут на хресті Х-подібної форми (такий хрест згодом почали називати Андріївським).

У **Туреччині** в місті *Ефес* православні можуть вклонитися могилі апостола Іоана Богослова, а в *Едесі* зберігаються моці святого апостола Фоми, перенесені сюди з Індії, де він проповідував, у м.*Памуккале* (Пераполіс) знаходиться могила апостола Пилипа.

Центром раннього християнства в добу Римської та Візантійської імперій була **Антиохія** (нині м.Антакія, Туреччина). Місто Антиохія на Оронті, засноване у 300 р. до н.е. Селевком Нікатором і назване ним на честь свого батька, довгий час було столицею давньої Сирії. Серед міст римських провінцій Антиохія займала третє місце за значенням. Розташована на перехресті караванних шляхів між Сходом та Заходом, Антиохія була значним торговельним та ремісничим центром, не поступаючись в часи розквіту Олександрії чи Риму, а кількість мешканців доходила до 500 тис.чол. Місто славилось розкішними будівлями, широкими вулицями, які були вночі освітлені, гарними умовами життя серед стрімких потоків та кипарисових гаїв. Поблизу Антиохії відомими були лавровий гай Дафни з храмами Діани та Артеміді, тут Селевкиди побудували свій Мусейон. Саме в Антиохії утворилась перша значна християнська громада і тут вперше учням Христовим було дано ім'я християн. Тут проповідували св.апостоли Петро та Павло, а пізніше інші відомі вчителі християнської церкви: Іоан Златоуст, один з засновників Константинопольського патріархату; євангеліст Лука, супутник св.апостола Павла в його подорожах; св.Роман Антиохійський, візантійський святий та пустельник; св. Мелетій, аскет, згодом Антиохійський патріарх. В Антиохії було проведено десять Вселенських соборів, тут знаходилась резиденція патріарха. Одночасно, особливо за часи Римської імперії, Антиохія була важливим центром іудаїзму і вважається місцем іудейського мученіцтва. Після утвердження християнства державною релігією складні стосунки між християнами та іудеями поглибились, що призвело до масової різанини у 423 р. н.е. і з того часу іудейська громада постійно зменшувалась, а масово залишили місто євреї в середині XX ст. За свою тривалу історію місто багато разів розорявали завойовники, а землетрус 1822 р. остаточно зруйнував навіть залишки старовинної Антиохії. Сьогодні це – провінційне невеличке

містечко на сході Туреччини в 30 км від узбережжя Середземного моря.

Мощі святого апостола Марка зберігаються у кафедральному соборі Святого Марка в Олександрії (*Єгипет*). Сюди вони були повернуті коптам папою Павлом VI після майже 1200-річного перебування у Венеції.

У столиці *Грузії Тбілісі* у кафедральному соборі зберігаються мощі Іоана Златоуста-Патриарха Константинопольського, а у *Новоафонському* монастирі, що в Абхазії, похований апостол Симон Каноніт.

У Дамаску (*Сирія*) в православному монастирі Різдва Богородиці зберігається чудотворна ікона Шагура (Владичиця), за переказами, написана святим апостолом Лукою.

У *Росії* центром православ'я є *Троїце-Сергієва лавра*, що знаходиться в Підмосков'ї у місті Сергіїв Посад. Монастир був заснований Сергієм Радонезьким 1337 (1345) р. За переказами, двоє братів Стефан та Варфоломій після смерті батьків вирішили присвятити себе служінню Богу і усамітнилися в лісі на пагорбі Маковець в 10 км від Хотькова монастиря. З часом Варфоломій залишився сам, прийняв постриг під ім'ям Сергія. Ревним служінням і благочестям отримав широке визнання і коло нього почала збиратися братія, що й поклало початок монастирю. Задум, втілений Сергієм Радонезьким в архітектурному ансамблі, організації життя та служіння став зразком для інших монастирів, які почали виникати згодом в Московській державі. Сергій Радонезький стає ігуменом монастиря, а згодом одним з найшановніших церковних діячів Росії. Саме він, будучи духовником князя Дмитра Донського, благословив його на

боротьбу з ханом Мамаєм і перемога на Куликовому полі поклала початок визволенню від монголо-татарського поневолення.

Тут, на території заснованого ним монастиря, у Троїцькому соборі Сергій Радонезький був похований після смерті 25 вересня 1391 (1392)р. Збудований за Сергія Радонезького переважно дерев'яний монастир простояв до 1408 р. і був спалений під час одного з татарських набігів. У 1422 р. преп. Сергій Радонезький був канонізований і тоді ж над його гробом був заснований білокам'яний Троїцький собор. У середині XVI ст.. монастир перебудували й укріпили: обнесли кам'яним муром довжиною 1370 м., заввишки 6 м, шириною 3,5 м з 12 фортечними баштами. Це дозволило монастирю витримувати набіги та облоги, одночасно розбудовуючись. У XVIII ст.. були збудовані Михеєвська та Смоленська церкви з колокольнями, пізніше засновані Вифанський монастир, Боголюбський, Чернігівський, Гетсиманський скити, Параклітова пустош. У 1744 р. монастир отримує почесне найменування лаври. Троїце-Сергієва лавра була центром духовного життя і культури Росії: ще Андрієм Рубльовим тут була заснована іконописна майстерня, з XV ст.. розпочалось виготовлення книг і заснована одна з найбільших в Росії бібліотек. Тут з 1814 р. розташована Московська духовна академія, яка і в наш час випускає служителів церкви, при духовній семінарії діють регентська та іконописна школи. Після жовтневого перевороту лавра була фактично розгромлена й закрита до 1946 р., коли служби були поновлені. Сьогодні у Свято-Троїце-Сергієвій лаврі знаходиться центр Московської Патріархії Руської Православної Церкви, проходять Помісні Собори та збираються паломники. Найстарішою спорудою лаври є Троїцький собор, розписаний Андрієм Рубльовим (фреска «Свята Трійця»). Паломники вклоняються тут мощам преп.Сергія Радонезького, преп.Максима Грека. У XVI ст.. за кошти царя Івана Грозного, який у Троїцькому соборі прийняв хрещення, був закладений Успенський собор, який будувався майже 30 років, і облаштувався до XVIII ст..

Свято-Троїцька Олександрівська лавра була заснована Петром I як монастир, який мав освятити нову столицю – Санкт-Петербург. У 1723 р. сюди з Володимирського Рождественського

монастиря було перенесено мощі святого Олександра Невського. Нинішній собор почали будувати 1774 р. за проектом російського архітектора І.Старова, який зберіг більш ранній задум італійського архітектора Доменіко Трезині і будували 16 років. Олександро-Невська лавра стала окрасою Санкт-Петербурга, тодішньої столиці Російської імперії. Разом із Петропавлівською фортецею та Адміралтейством вона сформувала архітектурний вигляд північної столиці. У Лаврі було 12 храмів. Найстаріша з них Благовещенська церква була усипальнею російських царів, Ніколо-Феодоровська церква – грузинських царів, які мешкали в Росії. На цвинтарях біля лаври були захоронені відомі російські діячі науки (наприклад, М.Ломоносов, М.Карамзін), мистецтва (скульптор Д.Кваренги, композитори М.Мусоргський, П.Чайковський, літератори І.Крилом, Ф.Достоевський), подвижники церкви (схимник Досифей). У 1797 р. імператор Павло I надав монастирю статус Лаври, оскільки хотів бачити його центром духовного просвітництва Росії. Тут була заснована духовна академія, діяла семінарія та типографія, згодом заснований історичний архів та бібліотека, де зберігались цінні рукописи. У 1909 р. в лаврі був організований музей. У 1918 р. Олександро-Невська лавра була пограбована і в подальшому використовувалась з різною метою, тільки 1956 р. Свято-Троїцький собор було повернуто вірним і він став приходським храмом Ленінграду. У 1997 р. було поновлено чоловічий монастир. Головними святами Олександро-Невської лаври є п'ятидесятниця, Покрова Пресвятої Богородиці, свято ікони Божої Матері «Скоро послушниця» 9 (22) листопада, та свята, пов'язані з Олександром Невським: 23 листопада (6 грудня) - представлення, 30 серпня (12 вересня) – перенесення мощей та 21 травня (3 червня) друге перенесення мощей після поновлення храму у 1989р.

У Санкт-Петербурзі з XVIII ст.. відомим місцем поклоніння і паломництва стала могила Ксенії Петербурзької, яка жила у Петербурзі у тому ж таки XVIII ст., стала відомою своїми добрими справами, а зустріч з нею стала для мешканців міста добрим знаком. Була похована на Смоленському кладовищі і над її могилою встановили каплицю. Майже одразу почалися видіння, де блажена Ксенія попереджала про небезпеку, чудеса зцілення. Ксенія Петербурзька вважається покровителькою жінок, яка допомагає при вагітності та пологах. І сьогодні щелини

фундамента каплиці рясніють записками до блаженної Ксенії Петербурзької з проханнями про допомогу.

Свято-Троїцький Серафимо-Дівеєвський жіночий монастир належить Нижегородській єпархії (Арзамаський район Нижегородської області). Його засновником вважається Серафим Саровський, який за свою подвижницьку діяльність в ім'я Церкви був у 1903 р. канонізований. Однак, за переказами, початок Дівеєвській обителі було покладено повелінням Богородиці, яка явилась дворянці Нижегородської губернії Агафії Семенівні Мельгуновій, що в цей час знаходилась на поклонінні в Києві у Фроловському жіночому монастирі. Після видіння Агафія пішла на північ і на шляху до Сарово біля с. Дівеєво їй знову було видіння про заснування церкви. Так у 1767 р. почалось будівництво храму в ім'я Казанської ікони Божої Матері. Залишки своїх коштів Агафія вклала в будівництво головного Успенського собору, біля якого й розташувався монастир. Агафія стала настоятельницею монастиря, а перед смертю заповіла керівництво ієродіакону Серафиму. За часів преп. старця Серафима була збудована церква Різдва Христово, де, за заповітом старця, перед образом Спасителя завжди горіла свіча. На XIX ст.. припадає розквіт монастиря – будується Троїцький собор, дзвінниця (висотою 70,3 м), трапезна, засновується притулок та школа для дівчаток-сиріт. На дзвінниці був встановлений годинник, який з часом зламався, але несподівано знову заграв у 1927 р. перед тим, як монастир закрили. Тільки на початку 90-х років XX ст.. життя в монастирі поновилося. Сюди в Успенський собор було перенесено мощі св. Серафима Саровського, вклонитися яким та омитися у святих джерелах збираються православні паломники. В околицях Сарово та Дівеєва для паломників побудовані готелі, а за умови виконання послухання в обителі можна безкоштовно проживати в готелі при монастирі.

Тихвинський Успенський чоловічий монастир знаходиться на північному заході Ленінградської області Росії. Його заснування пов'язане з Тихвинською іконою Божої Матері Одигітрії (з грецької - «та, що вказує шлях»). Ікону приписують апостолу Луці, як одну з не багатьох, які він написав ще за життя Богородиці і відправив у дар правителю Антіохії Феофілу. З V ст.. ікона знаходилась у Константинополі, однак, за переказами, 1383 р., за 70 років до падіння столиці

Візантійської імперії, чудесним чином перенеслася на береги Ладозького озера до рук рибалок. Тоді ж на її честь почали споруджувати храм – церкву Успія. А перед освяченням церкви знову відбулося видіння Богоматері місцевому пономарю, щоб поставили на баню церкви хрест не залізний, як того хотіли вірні, а дерев'яний (з того часу і дотепер на соборах стоять дерев'яні хрести). Невдовзі дерев'яний храм згорів і 1515 р. була побудована кам'яна Успенська церква для зберігання чудесної ікони. Саме тоді ця чудотворна ікона й отримала свою сучасну назву Тихвинської. Ікона не тільки допомагала при бойових діях, вона миро точила, несла зцілення хворим. З чудотворної ікони були зроблені численні списки, які розійшлися по інших обителях Росії. За часи буремної російської історії монастир неодноразово опинявся в центрі військових дій і постійно укріплювався. Свій сучасний вигляд фортеці, обнесеної високими мурами з 9 бойовими баштами і кам'яними келіями, які розташовані у вигляді каре навколо Успенського собору, монастир набув на початку XIX ст., однак в інтер'єрі збереглися окремі елементи, зокрема, чотирирусний іконостас 1624 р., фрески тихвинських майстрів. У 1917 р. Тихвинський монастир за кількістю паломників, яких щорічно приймали тут, був одним з найвідвідуваніших у Росії, але в 20-х роках його пограбували й закрили. Життя повернулося сюди в 90-х роках XX ст., а у 2004 р. повернулася й Тихвинська ікона Богоматері. Історія її спасіння така: під час окупації Тихвіна німецький солдат передав ікону священику, який виїхав з нею до Пскова, а звідки – до Риги, де вона перебувала до кінця війни. Після війни була вивезена до США єпископом Ризьким (майбутнім архієпископом Чиказьким і Міннеаполіським Іоаном), а по його смерті його названий син протоєрей Сергій вирішив повернути її до відновленого Тихвинського монастиря.

«Золоте кільце Росії» - такою назвою об'єднані міста, що здебільшого виникли ще за часів Київської Руси-України і зберігають не тільки відновлені шедеври давньоруського зодчества, а й сакральні святині православ'я. Ще у 70-ті роки XX ст. ці міста на північний захід від Москви були об'єднані туристичним маршрутом, який популярний і сьогодні. «Золоте кільце» включає Олександрів, Володимир, Гусь-Криштальний, Іваново, Калязин, Кострому, Переславль-Залеський, Плес, Ростов Великий, Сергієв Посад, Суздаль, Углич, Юр'їв-Польський,

Ярославль. У панорамі Володимира панує розташований на пагорбі Димитрівський собор – унікальна пам'ятка архітектури XII ст., де збереглися унікальні фрески того часу. Стіни собору прикрашені скульптурою, що також було не характерно для більшості храмів того часу. У 10 км від Володимира в с.Боголюбово знаходиться церква Покрова-на-Нерлі, побудована 1165р. Неподалеку від Москви князем Ярославом Мудрим була заснована фортеця і названа на свою честь. Окрасою Ярославля й сьогодні є Богоявленська церква (XVII ст.), церкви Іоана Златоуста в Корівниках та Миколи Мокрого, також побудовані у XVII ст., щедро прикрашені декоративними кахлями. На лівому березі Волги стоїть Толгський Свято-Введенський монастир, оснований 1314 р. і відроджений наприкінці 80-х років XX ст.. Це був перший відроджений жіночий монастир на території незалежної Росії. На Волзі з X ст.. стоїть м.Углич, відомий своїм кремлем, церквами та монастирями. Суздаль згадується в літописах з 1024 р.. як столиця Ростово-Суздальського князівства і значний торгово-ремісничий центр. Тут княжив Юрій Долгорукий син Володимира Мономаха – засновник Москви. Архітектурні шедеври Суздаля побудовані у XVI- XVIIст. Це – ансамбль кремля, Покровського та Спасо-Євфимієва монастирів. Ростов Великий відомий з 862 р. і належить до найдревніших міст Московії. Напередодні татаро-монгольського нашествия Ростов був не тільки торговим, а й культурним центром Північно-Східної Русі – збереглися відомості про бібліотеки, що належали князю та місцевому єпископу, духовне училище (Затвор) при монастирі Григорія Богослова. В центрі міста домінує ансамбль Ростовського кремля з Успенським собором (XVI ст.); Спасо-Яковлевський та Авраамієв монастирі доповнюють архітектурний вигляд міста, а на північний захід від центру знаходиться Свято-Троїцький Варницький монастир, заснований у 1427 р. на місці будинку батьків Сергія Радонезького.

Пустині розпочиналися з усамітнення відлюдників, духовний подвиг яких та мудрість притягували людей, які бажали отримати пораду і розраду. «Пустині – назва деяких монастирів, дуже віддалених від міст» [45,с.401]. Найбільш відвідуваними і шанованими в Росії пустинями є Оптина (Калужська область) та Нілова (Тверська область).

Оптина пустинь, що поблизу містечка Козельська, заснована у XIV ст., за переказами, розбійником, що покався і прийняв монашество з ім'ям Макарія. Документальні свідoctва про монастир з'являються на початку XVII ст. Монастир не виділявся серед низки інших і поступово занепадав. Відродження розпочалося з 1821р., коли поблизу у скиту оселилися старці Мойсей та Антоній. До них за благословенням, порадою та допомогою почали звертатися тисячі вірних. Одним з відомих оптинських старців був ієромонах Амвросій (Олександр Греков, 1812-1891), до якого на розмову приїздили М.В.Гоголь, Л.М.Толстой, Ф.М.Достоевський, інші видатні люди Російської імперії. За розповідями сучасників, Амвросій уважно розмовляв з кожним, хто приходив до нього, незалежно від соціального стану відвідувача, витрачаючи на ці бесіди до 12 годин на день. І сьогодні порівняно невеликий за розмірами монастир приймає тисячі паломників з православного світу.

Нілова пустинь розташована на острові Стовпному на озері Селігер, що є одним з найпопулярніших туристичних центрів Центральної Росії. Монастир був заснований тут наприкінці XVI-на початку XVII ст.. на місці скита відлюдника Ніла. Відлюдник Ніл оселився на цьому тоді безлюдному острові влітку 1528р., переселившись із лісів під Ржевом, де йому було виділено саме цього острова. Він вів замкнене й дуже аскетичне життя: харчувався тільки тим, що знаходив на острові, дав обітницю стовпництва, тобто не сидав і не лягав, навіть спав висячі на дерев'яних крюках на дубі. Так він провів 27 років і помер Ніл Стовпник висячі на крюках. За наступні сторіччя збудований на цьому місці монастир розширився і отримав відомість. Вже за часи незалежності Росії його діяльність відновлена і пустинь знову приймає паломників.

Паломницька традиція в християнстві пережила віки. Були часи, коли вона підтримувалась на державному рівні і всіляко заохочувалась, були й часи, коли паломництво стримувалось. Сьогодні паломництво як в католицизмі, так і у православ'ї фактично не має перешкод, що дозволяє розвиватися сакральним центрам.

2.3. Центри паломництва мусульманського світу

У мусульманстві великий хадж чітко регламентований, а центри його визначені, ієрархізовані і закріплені в догматах віри.

Мекка – святиня, до якої звернуті не тільки помисли всіх мусульман, а й їх погляди під час молитви, як заповідав пророк Мухаммед (де б не знаходився мусульманин, в будь-якій частині світу, здійснюючи щоденно п'ятиразову молитву, він має звертати своє обличчя до Мекки). У Мецці наприкінці VI ст.. в бідній родині торговця народився пророк Мухаммед, шести років осиротів і його виховували дядько з дідом. Про його дитячі роки та юність відомо мало. Мухаммед виріс, став купцем і часто разом з кочівниками подорожував у торгових справах, зустрічаючись з різними людьми. 25 років він одружився з заможною вдовою Хадиче, яка була старша за нього на 15 років. Шлюб їх був щасливим, вони мали шестеро дітей і прожили разом 15 років. Мухаммед відзначався критичним ставленням як до релігії свого племені курейш, так і до іудейської та християнської релігії, часто усамітнювався для роздумів і молитви. У 40 років його закликав Аллах і зробив пророком, поклавши місію поширення віри у могутність єдиного Бога: «Немає Бога окрім Аллаха і Мухаммед пророк Його». Всі наступні настанови Аллаха Мухаммед записував у Коран в тій формі, як вони відкрились йому в райських куцах. Мухаммед пристрасно проповідував жителям міста нове вчення про єдиного Бога, але натомість отримав нерозуміння й спротив, звинувачення в чаклунстві та

шахрайстві, що спонукало його до швидкої втечі з Мекки. Мухаммед відправився до Медини, що в 300 км на північ, де вже мав прихильників. Ця подорож з Мекки до Медини 622р. відома під назвою хіджри (стала початком мусульманського літочислення). Після цього зазвичай тактовний Мухаммед перейшов від умовлянь до активних дій по впровадженню віри, оголосивши в проповіді джихад – похід проти невірних – як священний обов’язок кожного мусульманина. У 629р. Мухаммед вже переможцем повертається до Мекки і проголошує її священним центром мусульманства, а священним центром Мекки – Каабу. Кааба здавна була язичницьким святилищем. Вступивши до Мекки, пророк Мухаммед зруйнував 350 ідолів, які її оточували та стер знаки іудейської та християнської віри.

У Корані сказано, що до Мекки здійснювали паломництво ще Авраам, праотець євреїв, та син його Ізмаїл, праотець арабів, який зеленим каменем зміївком вимостив ділянку, на якій з великих сіро-зелених гранітних блоків було зведено Каабу. В основі Кааби майже правильний квадрат, одна діагональ якого проходить з півночі на південь, інша – з заходу на схід. За переказами, Каабу зводили представники чотирьох арабських племен – кожен зводив свою стіну. Коли будівництво було завершено, пророк Мухаммед вирішив помістити туди великий чорний камінь (як вважають, метеоритного походження), однак за право закласти його в «свою» стіну племена пересварилися. Тоді пророк поклав камінь на квадратний шматок тканини, за кожен його край взявся представник племені і так вони донесли камінь Кааби до місця, визначеного пророком. Кааба є центром Аль-Харрама – найбільшого в світі мусульманського храму під відкритим небом, в якому одночасно можуть зібратися на молитву до 2 млн.чол.

Ритуал паломництва, розрахований на 10 днів, чітко регламентований (картосхема «Хадж»). Сьогодні паломників з усього світу зустрічає аеропорт, що знаходиться в пустелі в кількох кілометрах західніше Мекки. Цей аеропорт є одним з найбільших в регіоні, здатний під час хаджу обслуговувати до 4 тис. чол. за годину. 12 його терміналів кожні 5 хвилин приймають лайнер. Від аеропорту до міста веде швидкісна магістраль: «Коридор посвячених». При в’їзді до міста в час хаджу напис: «Зупинитися для досмарту. Проїзд далі дозволено лише мусульманам».

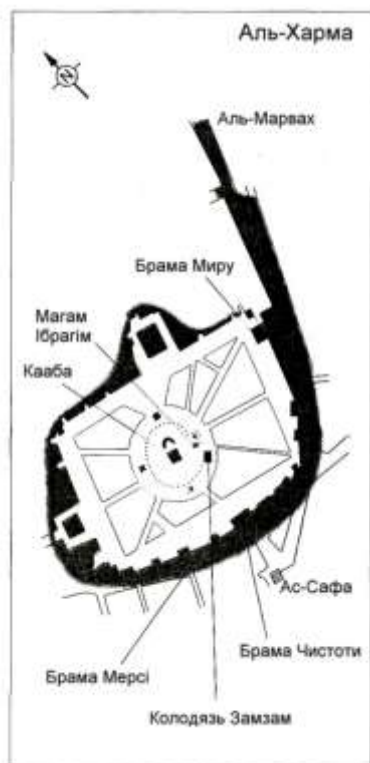


Рис. 4

Потрапивши на священну територію, куди заборонений вхід не мусульманам, вірний здійснює ритуальне омовіння, отримує статус посвяченого (іхрам), одягає білий, однаковий для всіх, одяг, який не має знімати до завершення паломництва і який забирає з собою, щоб пізніше використати як поховальний. Другого дня процесія вирушає пішки до Міни і далі до гори ар-Рахма. Хадж досягає кульмінації в долині Арафат на горі ар-Рахма, що у 20 км від Мекки. На горі паломники проводять день, звернувшись обличчям до Бога, потім бігом здійснюють перехід до святилища Муздалифа, де проводять ніч в молитвах, а на світанку відправляються до долини Міна на завершальний ритуал. Проходячи цією вузькою улоговиною, вони виконують обряд побивання

камінням Диявола, здійснюють жертвоприношення в пам'ять Ібрахіма (Авраама) та повертаються до Мекки. У Мецці і навколо релігійні церемонії відбуваються в ці дні безперервно. Спочатку паломники, знявши взуття, переступивши через поріг правою ногою, через Браму миру, потрапляють до Аль-Харраму – святого місця, де знаходиться Кааба. Блукаючи між колон, творячи молитву, читаючи Коран, паломники поступово наближуються до центру храму, де знаходиться Кааба. Головною метою та першим обов'язком хаджі (паломника) є здійснити сім ритуальних обходів проти часової стрілки навколо «Божого Дому» - Кааби з «Чорним каменем» - «правицею Аллаха на Землі». Поклоніння цьому овалі метеориту глибокого чорного кольору сягає домусульманських культів. Кожен хаджі обов'язково має

торкнутися і поцілувати його. Потім паломники мають випити солонуватої води зі священного колодязя Земзем, яка врятувала від спраги легендарного родоначальника арабів Ізмаїла та його матір Агар. Всі обряди слід завершити на десятий день, який є головним святом ісламу – ід аль-адха (курбан-байрам). Всі обряди завершуються на десятий день і настає головне свято ісламу – ід аль-адха (курбан-байрам), коли кожен мусульманин приносить в жертву барана на знак духовного єднання мусульман світу.

За середньовічними уявленнями, якщо мусульманин за життя жодного разу не здійснив хаджу до Мекки, то мусить зробити це після смерті. Душа такого мусульманина перетворюється на лелеку – священного птаха «хаджі-лаклак», «хаджі-лелейк» (лелека-паломник). Тому вбивство лелеки прирівнюється до вбивства правовірного. Після арабських завоювань це уявлення поширилось мусульманським світом (серед турок, іранців, азербайджанців, деяких народів Африки), а греки, щоб дошкулити і помститися турецьким завойовникам, вбивали лелек та руйнували їхні гнізда. Чумацький шлях називали шляхом лелек до Мекки.

Медина (Мадинат-ун-набі – Місто Пророка) – другий за значенням священний центр мусульманського паломництва. Це давнє місто в оазі Ятриб в часи пророка розташовувалось на перетині трьох значних караванних шляхів і було досить великим центром торгівлі. Тут пророк Мухамед прожив

декілька років, удосконалюючи певні положення ісламу і звідси виступив на Мекку, сюди повернувся після утвердження нової віри і тут похований.

Перша мечеть, побудована мусульманами в Медині, була квадратом на піску під пальмами, обнесеним цегляними стінами з трьома брамами: одну прорубали в бік Єрусалиму, іншу для пророка Джабраїла і третю назвали Брамою милосердя (через неї заходили дервіши, для яких мечеть була притулком). Так уже в одному з перших храмів сполучалися дві основні чесноти мусульман: хвали та співчуття в ім'я Аллаха. Сучасна мечеть в Медині, куди паломники прибувають, щоб вклонитися могилі пророка Мухаммеда, - велична споруда з рожевого граніту, прикрашена кахлями та мозаїкою, чеканними візерунками та позолотою. В центрі її огорожене місце, де у невеликому глиняному будиночку жив і повчав пророк, тут же його могила.

Сучасні Мекка і Медина – великі міста Саудівської Аравії з п'ятизірковими отелями, дорогими магазинами, які поєднуються з традиційною для цього регіону саманною забудовою околиць. Мекку і Медину з'єднує сучасний шестиполосний автобан, який робить сполучення між двома сакральними центрами мусульман швидким і зручним.

Центрами паломництва мусульман-шиїтів є міста Кум та Мешхед (Іран). Кум, що є резиденцією аятол, нараховує 155 мечетей, які приймають в окремі роки до 1 млн. паломників. Це місто є одним із значних центрів богослов'я.

2.4. Центри паломництва інших релігій

У буддизмі паломництва «не прив'язані» до певних дат чи подій, а здійснюються віруючими у відповідності до душевного стану. В численних монастирях монахи здійснюють служіння в ім'я Будди, на якому, за спеціальним дозволом, можуть бути присутні відвідувачі, не беручи в ньому участь. Ортодоксальні буддисти часто відправляються в індивідуальну подорож, коли відчують потребу відвідати святі місця з метою духовного удосконалення. Буддиські храми використовуються монахами не тільки для відправлення культу, вони там живуть. Буддиські храми, зазвичай прикрашені скульптурами Будди, його мальованими зображеннями, облямовані різьбленням по каменю, позолотою тощо, є одними з найвизначніших архітектурних пам'яток. Існують тисячі зображень Будди, при цьому кожна його поза, жест повні глибокого змісту для вірних: якщо Будда сидить в позі «лотос» - він прозирець і за просвітленням до нього може приєднатися кожен вірний; коли Будда стоїть – він учитель, просвітник і кожен може долучитися до його діянь; якщо Будда сидить відкинувшись – він спочиває від праці і дарує відпочинок всім, хто, пропрацювавши багато років, хоче спочинку. Інші пози символізують зцілення, дарування життя і багато іншого, сенс багатьох поз досить складно передати. Не менш складно трактуються жести рук, яких, як стверджують, стільки, скільки днів у семи роках. У храмі горить світильник, який символізує мудрість й куряться пахощі, які символізують чистоту.

При всій необов'язковості паломництва в буддизмі, кількість паломників обраховується десятками мільйонів. Паломництво має здійснюватись таким чином, щоб прибути на місце в один з чотирьох днів кожного місяця, які припадають на початок кожної з чотирьох фаз Місяця, а найбільш сприятливим часом вважається повнолулля. Для паломників не існує суворих ритуалів чи певного порядку богослужбових дій. У храмі кожен може поводитись у відповідності до свого внутрішнього стану. Обов'язково паломники залишають в храмі дари з квітів та їжу для монахів чи монахинь, які опікуються храмом.

Боробудур («багато Будд») – найбільший в світі буддистський монастир, який знаходиться на острові Ява (*Індонезія*). Цей храм ще називають «храмом вчення», оскільки тут візуально розкрито вчення Будди: статуї Будди знаходяться в різних позах з різними ритуальними жестами рук, що символізує різні аспекти його вчення. Храм розташований на вершині пагорба, який символізує гору Меру: за вченням, вершина цієї гори з чистого золота підтримує в рівновазі всесвіт. Паломник, який жадає духовного просвітлення, зранку розпочинає свій шлях вгору: спочатку по крутих кам'яних сходах піднімається на одну з п'яти квадратних терас, що символізують матеріальний світ. Процесія паломників традиційно обходить кожен з терас, але обов'язково розпочинає обхід з правого боку, щоб не порушувати гармонії плину духовної сили. Потім знову кам'яними сходами піднімається вгору на одну з трьох круглих терас, які символізують світ духовного життя. Так, залишивши позаду майже 5 км підйому, паломники піднімаються до стіни, вкритої вирізьбленими барельєфами, де більш ніж на 1500 панелях зображені сцени повсякденного життя (обробка землі, полювання, танці, тварини, застосування бойових мистецтв, які були винайдені буддистськими монахами для самозахисту ще на початку існування буддизму). На верхніх терасах знаходяться гробниці, зроблені у формі дзвонів, та статуї Будди, що сидить і руки його складені в різних ритуальних жестах (молитви, медитації, вітання, благословення та ін.). На вершині пагорба в центрі найвищої тераси знаходиться Святиня Лотоса, яка символізує найвище досягнення – перехід у стан нірвани, останню смерть та перехід до одного життя.

В Індії, населення якої сповідує різні релігії, існують різні релігійні групи, течії та тисячі центрів паломництва, до яких спрямовані маршрути слідування віруючих. Основними релігіями на території

країни є буддизм, індуїзм, сикхізм, джайнізм, бахаїзм. Сакральні центри буддизму на території Індії та Непалу об'єднують у п'ять груп:

1) пов'язані з найважливішими віхами у житті Будди. Будда народився в *Лумбіні* (Непал, на кордоні з Індією), отримав Просвітлення в *Бодхгаї* (штат Біхар), виголосив першу проповідь у *Сарнатхі* (штат Уттар-Прадеш) та поринув у махапарінірвану (покинув цей світ) у *Кушинагарі* (штат Уттар-Прадеш). Ці сакральні центри мають світове значення, притягуючи до себе не тільки буддистів з усього світу, а й релігійних туристів. У Бодхгаї, на місці медитації Будди, де на нього зійшло Просвітлення, знаходиться храм Великого просвітлення (Махабодхи мандир) та зведена японськими буддистами статуя Будди заввишки 25 м., яку урочисто освятив у 1989 р. духовний лідер буддистів Тибету далай-лама XIV, який після захоплення Тибету Китаєм, знаходиться у вигнанні в Дхарамсалі (штат Хімачал-Прадеш, Індія). У Сарнатхі відроджений Оленячий парк, де Будда вперше повернув колесо Закону і навів своїм учням перші чотири Шляхетні істини. У Кушінагарі вшановується прочанами статуя Будди, що вмирає, у храмі Махапарінірвани. У цьому центрі звели свої монастирі буддиські громади з Японії, Шрі-Ланки, М'янми, Таїланду, Бутану, Непалу, Монголії, Кореї, Тибету. Буддисти Тибету, зазнаючи утисків на батьківщині, переносять свої монастирі до різних штатів Індії.

2) місця, які Будда відвідував чи провів там якусь частину життя – це Капілавасту, Раджгір, Наланда, Санкасья, Шравасті, Вайшалі, Патна, Каушамбі;

3) місця, пов'язані з видатними святими та майстрами буддизму;

4) історико-культурні пам'ятки буддизму, які користуються значною увагою релігійних туристів з усього світу. Це – печерні храми Аджанті та Еллори, Санчі, Канцері та ін. В ущелині Аджанті, неподалік Хайдарабада, в скелях висічений монастир та

храм, який також є «храмом вчення» - його стіни прикрашені розписами з зображеннями життєвого шляху Будди та картинами основ його вчення. В Еллорі знаходиться 34 печерних храми, відомих своїми скульптурами, з яких 12 буддистських, 5 джайніських, 17 індійських;

5) монастирі та віхари, де продовжується буддистське життя.[76]

Шрі-Ланка приваблює паломників численними реліквіями, пов'язаними з Буддою. Тут знаходиться дерево (одне з найдавніших дерев світу), яке виросло з пагону того дерева, під яким спочивав Будда, коли на нього зійшло осяяння. Тут знайдені й зберігаються: волосся з голови Будди, його ключиця, яка залишилась після спалення в попелі поховального багаття, дерев'яна чаша для подаянь, але найбільш шанованою реліквією є зуб Будди. У центрі острова, в м.Канді в самому його центрі на березі штучного озера в храмі Балада-Малигава (Храм Зуба) зберігається лівий клик Будди. Ця реліквія дуже рідко виставляється для вірних, але релікварій можна побачити в залі Видіння райського блаженства: золота шкатулка, до якої вкладені ще шість менших за розмірами, а в найменшій знаходиться зуб, прикріплений золотою ниткою до середини золотого лотосу. Процесія Зуба (Парахера) – одне з найяскравіших свят в країні. Воно святкується тиждень (дати святкування є перехідними) і кожного вечора вулицями чотирма колонами рухаються процесії, присвячені одному з місцевих святих. Кульмінацією свята є шість дресированих і вишукано вбраних слонів, які тягнуть великі золочені колісничі з встановленими на них скульптурами різних богів, а за процесією рухаються юрми людей. Головний слон із вкритими золотими пластинами іклами несе на спині освячений паланкин, в якому під срібним куполом знаходиться релікварій зі святиною, а за ним рухаються священики, барабанщики та танцюристи.

У гірській місцевості, приблизно у 75 км на схід від столиці Шрі-Ланки Коломбо, знаходиться майже правильної конічної форми вершина, висотою 2,5 тис. м. – Адамів пік. Тисячі паломників прямують до цієї гори (останні декілька годин – тільки пішки), щоб на вершині вклонитися великому пласкому каменю із звивистим заглибленням. Буддисти називають його Місцем Святого Сліду, оскільки, за переказами, тут стояв і проповідував Будда.

Індуси ж вважають, що тут виконував свій танець творіння Шива, а мусульмани вважають, що це перше місце на землі, на яке ступив Адам, католики ж вважають, що це – відбиток стопи Фоми Невіруючого, який проповідував в Індії. Це місце називається *Катагарам*: буддисти йдуть сюди, щоб вклонитися місцям, де медитував Будда, мусульмани моляться в мечеті Масджад-уль-Хизн, а індуїсти до свого храму приносять квіти для бога Сканда.

Центром паломництва ламаїстів є *палац Потала* у священному місті *Лхаса* (Тибет). До того, як Тибет був окупований КНР у 1951 р. і пізніше перетворений на туристичний центр, тисячі паломників здійснювали тривалу й небезпечну подорож до міста, де на горі Потала (або Горі Будди) знаходиться монастир та палац далай-лами (який зараз перебуває у вигнанні).

Палац зведений у XVII ст., на його 13 поверхах налічується понад 100 ритуальних приміщень, понад 10 тис. святинь та 20 тисяч статуй, прикрашених численними виробами із срібла, золота та дорогоцінного каміння. На території монастиря – могили святих, стіни яких вкриті давніми фресками.

Більшість статуй Будди – надзвичайних розмірів,

але вражають не тільки розмірами, а й майстерністю, з якою вирізьблені та прикрашені. Так, *в Японії* в місті Нара, неподалік від Осаки, у храмі Тодайдзи знаходиться одне з найбільших в країні зображень Будди. Цю бронзову статую встановили тут в середині VIII ст..Будда, що сидить, жестом правиці благословляє і дарує душевний спокій, а ліва рука знаходиться в позиція «здійснення праведних бажань». В іншому монастирі міста Нара – Кофукудзи – знаходиться дерев'яна різна статуя Будди, яку монахині показують прочанам тільки на їх прохання і де Будда зображений привітною молодого людиною.

Синтоїські святині Японії (дзінджа) - це місцеві камі (духи природи). Підходити до них прийнято через священні ворота торії: два стовпа, трохи нахилені один до одного і зверху з'єднані балками, де нижня трохи довша за верхню, а їхні кінці трохи загнуті догори. Вони зустрічаються повсюдно й у сучасній Японії: через них проходять не тільки до святих місць, а й до парків, пагорбів, водоспадів, де можна побуди наодинці з природою.

Індуїзм не протиставляє плотське та духовне, а навпаки, стверджує їх єдність.

Але паломники, здійснюючи у важкий спосіб свою подорож до святинь, таким чином не приборкують тіло, а звеличують дух, оскільки за канонами індуїзму тіло людини – це храм його душі і удосконалення тіла свідчить про гармонію душі. Проща індуса може виглядати так: два помічники йдуть попереду, розмітаючи пил та дрібні камінці, сам прочанин, на якому з одягу тільки стегнова пов'язка, з поголеною головою та розфарбованим червоними та білими смугами обличчям, творячи молитву в ім'я бога Шиви, стає на коліна, потім лягає на землю на повний зріст, підводиться і на колінах повзе до місця, де залишився відбиток від голови і повторює ритуал спочатку. Позаду йде ще один помічник, збираючи у дерев'яну чашу подаяння. Таким чином приблизно за тиждень паломник може подолати шлях до храму у 10 км. Інколи паломники повзуть на колінах, інколи рухаються задом наперед і т.д. залежно від даної обітниці. Індуїські храми радісні й святкові, сприймаються вірними як дім, де живе те чи інше божество. Паломників там приймають переважно у храмові дні, присвячені певним численним богам індуїзму. Тоді у святково прикрашеному квітами храмі співають гімни, читають уривки зі святих книг.

Здійснюючи паломництво не так ревно, індуїсти зазвичай роблять ритуальний обхід за часовою стрілкою вівтарів богів, храмів, священних міст, гір. Є навіть визначені маршрути паломництва, наприклад, навколо м.Варанасі, вздовж русла Гангу від витоків до гирла, коли в один бік паломники рухаються одним берегом, а вертаються вздовж іншого, обхід з відвідуванням 6 храмів Шиви навколо міста Раджим (штат Чхаттісгарх) та інші. Мабуть, найбільш протяжним є паломницький маршрут за часовою стрілкою по периметру Індії з обов'язковим відвідуванням чотирьох місць, які дарують духовне відродження: Дварка (на заході), Бадринах (у Гімалаях), Пурі (на сході), Рамешварам (на півдні).

Тисячі храмів розкидані по всій території Індії, яка є центром індуїзму, і визначеними шляхами до них рухаються паломники. Основні храми присвячені Шиві, Кришні та Вішну. Сакральними центрами індуїзму загальнонаціонального значення вважаються Айодхья, Матхура, Хардвар, Варанасі, Канчіпурам, Удджайн, Дварка, Рамешварам.

Основних храмів, присвячених богу Шиві, який ушляхетнюється як в антропоморфній формі, так і у формі свого символу Шива-

лінгама, на території Індії 108. Одним з таких храмів є храм у *Мадурі* штат Тамілнад (майже 500 км від Мадрасу). Він був зведений у XII ст. (добудований у XVII ст.) на честь принцеси Мінаскші, що стала дружиною бога Шиви в його іпостасі правителя Сундарешвари. Храм прикрашають картини із зображенням вод священних річок Ганга та Джамни. Але найбільш вражаючим є різьблення по каменю. Тисячі висічених в камені скульптур ззовні і всередині прикрашають храм, зображуючи сцени з життя богів та оповідаючи про епізоди епосу. До головного подвір'я храму ведуть чотири входи, а п'ять інших – до святилища, цілком вкритого різьбленими скульптурами. Зал тисячі стовпів – це численні колони, вкриті тонким різьбленням і пофарбовані у яскраві золотаві, зелені, сині, срібні та чорні кольори. Архітектура та скульптура храму з'єднані між собою, ніби «перетікають» одна в одну, у куполи, башти, дахи, що, мов гори, піднімаються до неба, стверджуючи загальну ідею: «В одному – загальне, у загальному – єдине». Кожного року в січні-лютому (свято – перехідне) у цьому храмі святкується свято теппам, коли виносяться зображення бога Шиви в його іпостасі правителя Сундарешвари та його дружини принцеси Мінаскші, встановлюються на прикрашених ритуальних плотах і переправляються через штучне озеро на острів, де і вдень і вночі не змовкає музика, співи, танці. Перед храмом Мадурі знаходиться невеликий храм на ймення Дім черева, де паломники вклоняються чоловічому символу Шиви і мають сім разів за часосою стрілкою обійти лінгам, що стоїть у центрі храму.

Як святилище Шиви, де зберігається символ його особистої могутності – лінгам (фалос), вшановується священна *печера в*

Амарнаті, на півночі штату Кашмір у передгі'ях Гімалаїв. Печера знаходиться на висоті майже 4000 м і шлях до неї небезпечний і тривалий. Але паломників не бракує. Сюди, у визначений місяць, щорічно піднімається 20-30 тис.чол., щоб вшанувати бога Шиву: в центрі печери знаходиться природний сталагміт, висотою біля 2 м, що символізує його лінгам. За його розміром роблять висновок про щорічні милості Шиви: якщо сталагміт зростає – рік буде родючим.

Одним з найбільш прибуткових храмів, присвячених Богу Вішну, є Шрі Венкатешвара (Шрі Баладжі), штат Андхра-Прадеш, куди на прощу за день прибуває до 100 тис. індусів.

На заході Індії, в штаті Раджистхан, знаходиться один з найвідоміших центрів поклоніння богу Брахмі – Пушкар, де паломники здійснюють омовіння в водах священного озера.

У штаті Уттар-Прадеш паломники відвідують місця, пов'язані з Кришною – Матхуру, де він народився, та Вріндаван, де він жив.

Священими для індуїстів є річки Ганг, Джамна, Годаварі, Сарасваті, Нармада, Інд, Кавері. У містах, які знаходяться на р.Ганг (Хардвар, Аллахабад, Варанасі), у м.Насик на р.Годаварі, у м.Удджайн на р.Сіпра раз на 12 років проводиться свято Кумбха-мела, яке супроводжується масовими омовіннями у водах священних річок. Це найбільш масове свято індуїзму, коли до священних місць сходяться аскети, мільйони паломників. Проща на Кумбха-мела є найбільш масовою у світі.

Священою для індуїстів є *ріка Ганг*. Від місця впадіння до Гангу р.Джамна і до впадіння іншої святої річки Брахмапутри береги Гангу вкриті численними храмами, від яких до води спускаються сходи, стоять символи лінгама бога Шиви та його дружини Калі як чоловічий та жіночий початки життя. Сюди сходяться сотні тисяч паломників, щоб здійснити молитву та священне омовіння. До м.Аллахабада, де р.Джамна зливається з Гангом, і де, за переказами, бог Шива пролив сім'я безсмертя, щорічно на свято Кумбха-мела прибувають паломники, щоб двічі омитися у священних водах. Місто *Варанасі* є найбільшим паломницьким центром індуїзму на р. Ганг. Ритуальне омовіння тут здійснюють щоденно біля 60 тис. осіб. Омовіння в водах Гангу біля м.Варанасі приносить вірним очищення, додає сили духу та цілює, а молитва в цих місцях, вважається, обов'язково буде

почута богами. Паломники відвідують храм Вішванатха, присвячений богу Шиві, куди дозволяється заходити тільки індусам. Поховальний обряд на берегах Гангу є найбільш почесним (як відомо, в індуїзмі тіло небіжчиків спалюють на помості з сухого дерева), по завершенні ритуалу попіл розвіюють над водами ріки.

Священими є гори Гімалаї, звідки беруть свій початок священні річки. Паломники відвідують Ганготрі, де виток Гангу, Ямунотрі біля витoku Джамни, Кедарнатх та Батринатх.

Священним місцем для кожного *сикха* є *Золотий храм в Амритсарі*, побудований на березі священного озера у 1766 р. Тут зберігається найдавніший примірник священної книги сикхів Гуру Грант Сагиб. Книга, загорнута в оздоблену вишивкою шовкову тканину, зберігається у скрині з цінних порід дерева. У святкові дні її демонструють вірним і читають по черзі священні тексти з початку до кінця, що займає майже дві доби. Списки з цієї книги зберігаються в усіх сикхських храмах як найбільша святиня. Золотий храм часто ставав місцем бойових дій, про що нагадують сліди куль від обстрілів і, нажаль, напружена ситуація в цьому регіоні зберігається.

Джайнізм, вірять його послідовники, є старшим за буддизм, а віровчення більш істинним, оскільки найбільш шанований святий Махавіра, вважають, не стільки заснував віровчення, скільки узагальнив вчення мудреців, які були до нього. Махавіра (Великий герой) або Джина (переможець) прагнув самовдосконалення і на цьому шляху досяг просвітлення. Основи джайнізму втілені у священних книгах – Агами (настанови), яких налічується від 33 до 84 і в залежності від того, які книги вважаються найбільш

священними, джайнізм поділяється на течії [47]. Джайни заперечують надприродні сили і вважають, що людина може покладатися тільки на власні сили, йдучи по шляху самоудосконалення, шляху спасіння. Численні джайніські храми знаходяться в Індії. У штаті Гуджарат на схилах гори Шатрунджая зведено 863 храми. В більшості вони прикрашені різьбленням по каменю, що робить їх дуже красивими. Паломники обов'язково відвідують місце кремації Махавіри в містечку Павапурі (штат Біхар). На місці кремації виник ставок, вкритий лотосами, а посереді ставка височить храм Джалмандір з білого мармуру. У сакральних центрах джайнізму (Шравана-Белгола, Каркала, Дхармастхала) раз на 12 років проходить ритуальне омовіння статуї святого Бахубали святою водою, молоком та розігрітим маслом, соком тростини – свято Махамастакабхишека.

Центром бахаїзму є Делі., де у 1986 р. зведений храм Лотоса як символ бахаїського вчення.

Жителі західного світу, прихильні до східних вірувань, відвідують ашрами (духовні центри), особливо в Індії та Непалі. Найбільш відомі ашрами займають порівняно значну територію, на якій розташовані гуртожитки, їдальня, приміщення для занять, бібліотека, магазини та майстерні, інколи навіть музеї. Приваблюють паломників (учнів) до ашраму Вчителі та їхнє вчення, яке не обов'язково буде релігійним. В певних випадках, навпаки, підкреслюється інунерсальність вчення, спрямованого на самовдосконалення незалежно від віросповідання прихильника. Всесвітньо відомі індійські ашрами: Прашанті Нілаям в Путтапарті (штат Адхра-Прадеш), де вчителем є Саї Баба. Учні (паломники) ашраму, яких тут тисячі з усіх куточків світу, вранці та ввечері збираються на зустріч з вчителем (даршан), під час якої Саї Баба роздає благословення, солодощі та священний попіл; в ашрамі Мата Амрітананда Маї Матх, що у Колламі (штат

Керала) основу життєвого устрою становлять вранішня арчана, під час якої слід 1008 різів проспівати ім'я богині-матері, даршан з Амрітананда Маї («дорогою мамою») та вечірні бхаджани (релігійні пісні). Але не тільки особисте спілкування учнів із вчителем дає життя ашраму. У Тіруваннамалаї знаходиться Шрі Раманашрам, де жив мудрець Шрі Рамана Махарші (1879-1950 рр.) і де й досі збираються численні учні. «Світовою столицею йоги» є Рішикеш, де р.Ганг з гір виривається у долину і де функціонують численні ашрами йоги.

Релігійним туристам пропонується відвідати Кхаджурахо (штат Мадхья-Прадеш), особливо в березні, коли проводиться танцювальний фестиваль. Тут у X-XI ст.. було зведено 85 храмів, з яких до наших днів збереглося 22, відомих своїми скульптурними сюжетами на еротичну тематику. На півдні Індії знаходяться відомі храмові міста: Белур (штат Карнатака), Шрікалахасті (штат Андхра-Прадеш), Гурувайюр (штат Керала), Мадурай, Тіруваннамалаї, Рамешварам, Канчіпурам, Чідамбарам, Тіруччіраппаллі (штат Тамілнад). У Панча-Ратха туристи відвідують комплекс п'яти скельних храмів, збудованих у VII-VIII ст. та інші численні центри, що зберігають пам'ятки сакральної архітектури минулого.

У сучасному світі спостерігається певна цікавість до давніх вірувань та культів, наявні спроби реконструкції давніх ритуалів. В Індії діє побудований у XX ст.. храм прадавнього бога сонця Сур'ї (м.Гваліор, штат Мадхья-Прадеш). Напівзруйнований давній храм бога сонця Сур'ї, споруджений у вигляді колесниці з 12 парами величезних кам'яних коліс, розташований на березі Бенгальської затоки.

Сакральні місця давнини позначені, вважають дослідники, мегалітами, залишки яких, розкидані по світу, знову притягують людей. Найбільшою принадністю в наш час ушлавлений **Стоунхендж**, розташований у мальовничій рівнинній частині Солсбері на південному заході Англії в оточенні типових для цієї

місцевості вапнякових пагорбів. Його вік оцінюється у 4 тис. років. Стоунхендж в плані має форму кільця, складеного з вертикально встановлених у землю кам'яних монолітів. По центру лежить камінь розмірами 4,8 X 1,0 x 0,5 м, навколо якого величезною підковою були розташовані п'ять трилітів, з яких нині залишилось три («триліт» означає «три камені»: складається з двох вертикальних каменів, на які зверху покладений третій). Висота трилітів зростає до центру підкови з 6 до 7,2 м, а маса кожного каменю приблизно дорівнює 40-50 т. Відстань між вертикальними каменями трилітів не перевищує 30 см. Триліти були охоплені кільцем з 30 вертикальних шліфованих каменів 5,5 м заввишки, 2,1 м завширшки масою майже 25 т кожен, закопаних у землю на глибину 1,2 м, на яких, як на опорах, було викладене кільце горизонтальних плит масою майже 7 т кожна. Це, так зване, сарсенове кільце має діаметр 29,6 м. Сарсенове кільце оточене ще трьома кільцями, які позначені 30 лунками кожне, діаметр цих кілець збільшується від 40 м. до 88 м. Вхід до Стоунхенджу був зроблений з північного сходу і туди ж відкривається підкова трилітів. Саме там на відстані майже 85 м від центру комплексу стоїть кам'яний стовп – менгір («п'яточний камінь») 6 м заввишки і масою у 35 т. Детальні дослідження і заміри Стоунхенджа відомі з XVII ст. і з того часу висловлюється припущення, що це – давня обсерваторія, за допомогою якої вівся облік часу за сонцем, тобто своєрідний сонячний календар. Дійсно, якщо стояти в центрі комплексу, можна побачити через одну з арок сарсенового кільця, що в день літнього сонцестояння Сонце сходить саме над менгіром. Можна використовувати цю споруду й для передбачення сонячних та місячних затемнень. Водночас, обгорілі людські залишки, знайдені тут, свідчать про те, що Стоунхендж міг використовуватись і як храм. Саме останнє призначення робить його привабливим для сучасних друїдів, які щорічно збираються тут на церемонію середини літа.

Священні центри різних релігій утворюють своєрідний сакральний каркас Землі. Можна уявити собі таку картину: сакральні центри як зірочки, що сяють сяйвом різного кольору і різної сили, огортають Землю, що пливе в темряві безмежного Космосу.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте характеристику природних умов Святої Землі
2. Назвіть основні віхи історії Євреїв
3. Чим були викликані Хрестові походи?
4. Назвіть святині Єрусалиму:
 - іудейські
 - християнські
 - мусульманські
5. Розкрийте значення Святої Олени для розвитку християнського паломництва

Завдання

Дайте відповіді на запитання, використовуючи текст:

- 1) Гробниця Рахілі є святинею:
 - А) мусульман
 - Б) іудеїв
 - В) християн
- 2) Поселення Віфанія пов'язане з:
 - А) напорочним зачаттям
 - Б) воскресінням Лазаря
 - В) молитвою Марії Магдалини
- 3) Купол Склі є святинею:
 - А) християнською
 - Б) мусульманською
 - В) іудейською

З'єднайте стрілочками запитання і правильні відповіді:

В якому сакральному центрі знаходиться собор Святого Марка?	Неаполь
С.Фатіма знаходиться в країні	Сантьяго-де-Компостела
Покровителем якого міста є Святий Януарій	Барі
Мощі Святого апостола Якова знаходяться в сакральному центрі	Португалія
Вшанування Святителя Миколи Чудотворця відбувається в сакральному центрі	Венеція